

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

**TOPLUMSAL HAFIZA, MEKAN VE KADIN EMEĞİ:
KONYA KADINLAR PAZARI ÖRNEĞİ**

GÜLİSTAN ERSÖZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
DOÇ. DR. RUHİ CAN ALKIN**

KONYA-2024

BİLİMSEL ETİK SAYFASI



T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü



Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Gülistan ERSÖZ		
	Numarası	20810101005		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Sosyoloji Ana Bilim Dalı / Sosyoloji Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Toplumsal Hafıza, Mekan ve Kadın Emeği: Konya Kadınlar Pazarı Örneği			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Gülistan Ersöz
İmzası

ÖZET



T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü



ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Gülistan ERSÖZ		
	Numarası	20810101005		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Sosyoloji Ana Bilim Dalı / Sosyoloji Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Ruhi Can ALKIN		
	Tezin Adı	Toplumsal Hafıza, Mekan ve Kadın Emeği: Konya Kadınlar Pazarı Örneği		

Özet

Konya Kadınlar Pazarı ya da bugünkü adıyla Melike Hatun Çarşısı'nın toplumsal hafızasına odaklanan bu tez çalışmasında, mekânsal deneyimin geçmişten bugüne görünimleri temel meseleyi oluşturmaktadır. Toplumsal hafızanın iki temel sürecini oluşturan hatırlama ve unutmayı zaman ve mekândan bağımsız tahayyül etmek imkânsızdır. Her hatırlama ve her unutma, bir zaman ve mekânı içermektedir. Toplumsal hafızanın önkoşulu olan zaman ve mekânın modern zamanlarda parçalı bir hale gelmesi söz konusu olmuş ve bu parçalı zaman-mekân anlayışı, parçalı bir hafızaya ve unutkanlığa sebep olmuştur. Hız ve ilerlemeciliğin getirisi olan teknolojik gelişmeler, insanı doğanın hâkimi haline getirirken doğayı da insan hayatına hâkim olan bir olgu olmaktan çıkarmıştır. Bu gelişmeler, insan ve mekânı birbirinden ayırmış, zaman ve mekân arasına da mesafe koymuştur. Modernite ile mekân tahayyülünde yaşanan farklılaşma, hafıza ve mekân ilişkisini anlamlandırmak bakımından önem taşımaktadır. Gündelik hayatın dönüşümüyle birlikte mekânı modern bir düşünüş çerçevesinde deneyimleyen insan, zaman ve mekânı bütüncül bir çerçevede algılayamamaktadır. Böylece, unutkanlık modernitenin bir getirisi olmuş ve gündelik hayatta etkisini göstermiştir. Bu etkinin mekâna ve topluma nasıl yansıdığı meselesi de toplumsal hafıza açısından önem taşımaktadır. Bu araştırma doğrultusunda, Konya Kadınlar Pazarı bir hafıza mekânı olarak değerlendirilmiştir ve bu mekân özelinde toplumsal hafıza, mekân ve kadın emeği bağlamının sosyal örüntülerde nasıl karşılık bulduğu ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Hafıza, Mekân, Kadınlar Pazarı, Melike Hatun Çarşısı, Ritüel

ABSTRACT



T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü



ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Gülistan ERSÖZ		
	Student Number	20810101005		
	Department	Sociology Department		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Assoc. Prof. Dr. Ruhi Can ALKIN		
	Title of the Thesis/Dissertation	Social Memory, Space and Women's Labor: The Case of Konya Women's Bazaar		

Abstract

In this thesis, which focuses on the social memory of Konya Women's Bazaar, or Melike Hatun Bazaar as it is known today, the past and present manifestations of spatial experience constitute the main issue. It is impossible to think that remembering and forgetting, which constitute the two fundamental processes of social memory, are independent of time and space. Every remembering and every forgetting involves a time and space. Time and space, which are prerequisites for social memory, have become fragmented in modern times and this fragmented understanding of time and space has led to a fragmented memory and forgetfulness. Technological developments, which are the result of speed and progressivism, have made human beings the masters of nature and nature has ceased to be a phenomenon that dominates human life. These developments have separated human beings and space from each other and put distance between time and space. The differentiation in the imagination of space with modernity is important in terms of making sense of the relationship between memory and space. With the transformation of everyday life, people who experience space within the framework of modern thinking are unable to perceive time and space in a holistic framework. Thus, forgetfulness has become a consequence of modernity and has shown its effect in daily life. The issue of how this effect is reflected on space and society is also important in terms of social memory. In accordance with this research, Konya Women's Market is evaluated as a space of memory and how the context of social memory, space and women's labor is reflected in social patterns will be discussed.

Keywords: Social Memory, Space, Konya Women's Bazaar, Ritual

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Katılımcı Profil Bilgileri

KISALTMALAR

Akt.	: Aktaran
Avm	: Alışveriş Merkezi
Çev.	: Çeviren
vb.	: ve benzeri
vs.	: ve saire

ÖN SÖZ

Bu tez çalışması, toplumsal hafıza, mekân ve kadın emeği bağlamında bir saha çalışması ile Konya Kadınlar Pazarı adlı mekânı ele almaya çalışmıştır. Ele alınan mekânın ve çalışılan bağlamın ulusal alanyazında çalışılmamış olması dolayısıyla bir ilki temsil etmekte ve özgün bir çalışma olmaktadır.

Tez çalışmasında emeği geçen herkese teşekkürü borç bilirim.

Başta tez sürecimde her zaman desteğini hissettiğim, çalışmamın her aşamasında motive eden, bilgilerini ve katkılarını esirgemeyen, çalışma dışında da bana kattıklarını her zaman hatırlayacağım sevgili danışman hocam Doç. Dr. Ruhi Can ALKIN hocama çok teşekkür ederim.

Tez sürecinde emeğini inkâr edemeyeceğim, toplumsal hafıza konusuyla tanışmamı sağlayan, tez konumu öneren ve konuyu çalışmak noktasında bana güvenen, süreç içerisinde engin bilgilerinden yararlandığım, zamanını ve emeğini esirgemeyen sevgili Doç. Dr. Faruk KARAARSLAN hocama teşekkür ederim.

Tüm yoğunluğuna rağmen bana zaman ayıran, bilgi ve birikimini cömertçe paylaşan, Konya çarşıları ve Kadınlar Pazarı hakkında derinleşmemi sağlayan ve beni yönlendiren sevgili Prof. Dr. Caner ARABACI hocama çok teşekkür ederim.

Tez sürecinin tüm zorluklarında yanımda olan ve sürece maddi/manevi katkıları için minnettar olduğum ve benim için büyük bir şans olan başta sevgili ablam Fatıma Ersöz olmak üzere tüm aileme ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Son olarak, tezimde konu edindiğim Kadınlar Pazarı mekânına adını veren ve hafızasını oluşturan tüm emekçi kadınlara, araştırmanın katılımcısı ve mekânın aktörü olan Kadınlar Pazarı esnafına teşekkürü borç bilirim.

Çalışmanın ilgi duyan herkes için yararlı olmasını diliyorum.

Gülistan ERSÖZ

Konya, Temmuz 2024

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TABLolar LİSTESİ	vii
KISALTMALAR	viii
ÖN SÖZ	ix
İÇİNDEKİLER	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL HAFIZA: HATIRLAMA VE UNUTMA SÜREÇLERİNE TEORİK BİR BAKIŞ

1.1. Hatırlama.....	3
1.2. Unutma.....	9
1.3. Unutturma	13
1.4. Hatırlama ve Unutmanın Toplumsal Görünümleri	17
1.4.1. Beden.....	18
1.4.2. Mekân	20
1.4.3. Ritüel	24
1.4.4. Dil	27

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL HAFIZA VE MEKÂN

2.1. Modern Sosyal Teoride Zaman-Mekân Tartışması	30
2.2. Modern Mekân ve Hafıza'ya Dair Değıniler	41
2.3. Konya Çarşıları	49
2.3.1. Tarihsel Süreçte Konya Çarşılarına Kısa Bir Bakış	50

2.3.2. Kolektif Hafızanın Mekânı: Kadınlar Pazarı (Melike Hatun Çarşısı)	56
--	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA PRATİĞİ

3.1. Araştırmanın Yöntemi	64
3.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	65
3.3. Araştırma Deseni	66
3.4. Araştırmanın Veri Toplama Teknikleri	70
3.4.1. Yarı Yapılandırılmış Nitel Görüşmeler	71
3.4.2. Katılımcı Gözlem	72
3.4.3. Doküman İncelemesi	73
3.5. Geçerlik, Güvenirlik ve Etik	74
3.6. Çalışmada Saha Sürecine İlişkin Zorluklar ve Değerlendirme	76

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGULARI

4.1. Mekânın Muhtevası: Mekânın hafızası, Hafızanın Mekânı	80
4.1.1. Mekân neydi ne oldu? Mekânda geçmişin izleri	80
4.1.2. Mekân ve Fiziksel Koşullar: “Öncekinden hem memnunduk, hem şen şakraklı, hem bereketi vardı. Her yönüyle dört dürtlüktü”	84
4.1.3. Mekân İnsanın Nesi olur? “İş yerimiz evin bir nevisi”	88
4.1.4. Kadınlar Pazarı’ndan Melike Hatun Çarşısına: İlişkilerin Dönüşümü	93
4.1.5. Mekânsal Fark: “Konya’nın kalbinin attığı yer”	97
4.1.6. Mekânda Kadınlara Bakış: “Şimdikiler olmaz, yapamaz yani. Ayağı toprağa değen bayan olacak.”	102
4.2. Mekânın Dönüşüm Süreci	106
4.2.1. Bir Hatıra olarak Eski Pazar: “Derler ya eski bayramlar çok daha güzeldi, eski Pazar daha güzeldi”	106
4.2.2. Mekânın Yıkımı: “alışmış olduğun bir evden başka bir eve taşındığını düşün”	111

4.2.3. Nesilden Nesile Bir Miras: Devamlı Müşteri “ <i>Dededen babaya babadan oğula müşteri politikası böyle</i> ”	114
4.2.4. Mekânla Özdeşleşmiş Bir Lezzet: “ <i>Kadınlar pazarı eşittir küflü peynir</i> ”	120
4.3. İsmiyle Müsemma Bir Mekân: “ <i>Kadınlar pazarı desen herkes bilir Konya’da</i> ”	123
4.3.1. Hafıza ve Resmiyet Arasında Kadınlar Pazarı Melike Hatun Çarşısı İkilemi	124
4.4. Mekâna Dair Beklentiler.....	127
4.4.1. Sorunlar: “ <i>En önemli sorunu hijyen</i> ”	127
4.4.2. Pazarın Taşınma İhtimali: “ <i>Bırakıp gitmem. Ayaklarım bu tarafa doğru gider, bir elim bu tarafta olur hep</i> ”	130
4.4.3. Mekânda Hatırlatıcı Unsur Olarak Koku: “ <i>Biz bu kokuya iyice alıştık gidince baka yerlerde de arıyoruz bu kokuyu</i> ”	134
SONUÇ	138
KAYNAKÇA.....	141

GİRİŞ

Mekân, bireylerin yaşam döngüsüne tanıklık eden en temel oluşumlardan biridir. Her mekânsal oluşum da toplumu ve toplumsal ilişkileri gerekli kılmaktadır. Toplumsal ilişkiler ve insanın mekâna teması, mekânı yalnızca fiziksel bağlama hapsolmaktan çıkaran ve mekâna mekânsal olma niteliği kazandıran en önemli unsurdur. İnsanın mekândaki varlığı, zihinsel dünyası, sembolleri ve dünyayı anlama biçimi mekânın da sembolleri haline gelerek mekânın biçimlenmesinde rol oynar. Mekân, mimari özelliklerinden toplumsal özelliklerine kadar içinde yaşayan toplulukların izlerini taşımaktadır. Mekânda görünüm kazanan toplumsal ilişkiler bütünü, mekâna etki ederken; mekân da toplulukların etkileşim biçiminde belirleyici bir etkiye sahiptir. Farklı mekânlarda farklı etkileşimlerin gerçekleşmesi mekân ve hafıza ilişkisiyle açıklanabilir. İnsan mekânı, mekân da insanı şekillendirir. Bu karşılıklı ilişki ve etkileşimde insanın mekâna zihniyet, değerler ve anlam dünyası atfetme durumu söz konusuysa mekânın da taşıdığı belirli mesajlar, değerler ve anlamlar bütünü insana aktarılmaktadır. “Belirli bir mekânı (bir yeri, bir kenti, bir ülkeyi) diğerlerinden farklı kılan ilişkilerdir” (Işık, 1994: 15). Mekânda konuşlanan tüm ilişkiler, değerler bütünü ve anlam dünyası hafızanın oluşumunda yetkindir. Mekânın kodlama gücü göz önünde bulundurulduğunda mekân içerisinde hafızanın oluşmasına katkı sağlayan herhangi bir unsur mekândan bağımsız düşünülemez. “Hafıza somuta, uzama, harekete, imgeye ve nesneye kök salmıştır” (Nora, 2022: 22). Mekân, grupların hatıralarını uzamsal bir çerçevede muhafaza ederek hatırlama ve unutma imkânı vermektedir. Böylece mekân, toplumsal hafızanın kaydedildiği ve işlendiği bir yapı olarak işlevini sürdürür ve içinde barındırdığı hafızayı taşıma görevini de üstlenmektedir. Hafızanın mekânda barınması ve taşınması, hatırlamanın sürekliliği için elzemdir. Mekânın hafızayı korumasına yönelik ihtiyacın altında yatan temel sebep, hatıraların yitirilme ihtimalinin önlenmesidir. Hatırlama ve unutma süreçlerinin işleyişi açısından mekânın bireysel ve kolektif anlamda büyük bir önemi olduğu açıktır.

Mekân, yer kavramından farklı olarak toplumsal ilişkilerin ve etkileşimin meydana geldiği ve bu yönüyle toplumsallık boyutu kazanan bir alandır. Toplumsallık boyutu yani sosyalizasyon, sosyal çevrenin varlığıyla mümkündür. Hatırlama, mutlak surette sosyalizasyon sürecini gerekli kılmaktadır. Geçmişten günümüze kadar içinde bulunduğumuz sosyal çevre, toplumsal hafızamızı oluşturarak hafızanın yalnızca bireysel olmadığını bilgisini sunmaktadır. Yaşam boyunca temas ettiğimiz ve bir üyesi olduğumuz toplumsal gruplar, kendisine dâhil olanlara özgü ortaklıklar ve hafızalar sunar. Her toplumsal grup dünyayı farklı şekillerde algılar ve sahip olduğu algılamalar, grubun ortaklığı olarak varlığını sürdürür. Algılama bireysel bir eylem olsa da grubun ortaklıkları ve sembollerinin ışığında gerçekleşmesi toplumsal boyutuna işaret etmektedir ve sosyalizasyon süreciyle edinilen çerçeveler, hayat boyu hatırlamak için bir kılavuz mahiyeti taşımaktadır. Toplumsal hafıza, sosyalizasyon sürecinin ilk aşaması olan ailede başlayarak hayat boyu karşılaşılan toplumsal yapılarla üretilmeye devam etmektedir. Bu süreç, hatırlamaya imkân sağlarken üretilen hatıraların da mekânda muhafaza edilmesini gerekli kılmaktadır. Hatırlamanın gereksinimi olan sosyal çevre ve sosyalizasyon süreci, mekânın varlığıyla gerçekleşme imkânı bulur. “Topluluğun değerleri, sevinçleri, üzüntüleri vs. tüm ortaklıkları, ancak bu mekân üzerinde ve mekânla kurulan temasın etkisi altında paylaşılabılır. Topluluğun mekânla kurduğu bu özel ve kurucu ilişki, mekânı toplumsal hafızanın da yapısal öğelerinden biri kılar. Hafızanın da mekânı vardır” (Parmaksız, 2012: 81). Hafızanın temel yapıtaşı olarak değerlendirilen ve hatırlama ile unutmayı mümkün kılan baş aktörler zaman ve mekândır. Zamana ve mekâna dayanmayan bir hatırlama ya da unutma eylemi düşünülemez. Hafıza, zamana ve mekâna kodlanmaktadır ve böylece hafıza, zaman ve mekân aracılığıyla taşınmaktadır. Bu anlamda mekân ve zamanın hatırlama ve unutma eyleminin gerçekleşmesinde başat bir rol oynadığı yadsınamaz bir gerçektir. Dolayısıyla toplumsal hafıza ve mekân ilişkisine dair değinileri yüzeysellikten çıkarmak, öncelikle toplumsal hafıza kavramını ve toplumsal görünümelerini ardından da mekân kavramını tartışarak derinleştirmeyi gerektirmektedir.

1. TOPLUMSAL HAFIZA: HATIRLAMA VE UNUTMA SÜREÇLERİNE TEORİK BİR BAKIŞ

1.1. Hatırlama

Hafıza, insanın kendisini ve çevresini anlamlandırması ve kendisine yer-yön tayin etmesi noktasında yadsınamaz bir öneme sahiptir. Hatırlama yetisi, bireyin varlığının önemli bir göstergesi olarak karşımıza çıkar. Nitekim hafızanın yokluğu; bireylerin geçmiş, gelecek ya da şimdinin bilgisine erişemediği bir belirsizlik ortamında insanın varlığına dair bir işaret bulamaması anlamına gelir. Böylece, hatırlama yetisi olmayan birey için yalnızca yaşadığı an var olacaktır çünkü geçmişin bilgisini saklayarak ona başvurmak yani hatırlamak, yaşamın sürekliliğini sağlayan önemli unsurlardan biridir. Etimolojik anlamda ele almak gerekirse hafıza, Arapça kökenli bir kelimedir ve hıfz kökünden türemiştir. Kelime anlamı itibariyle “Hafıza, insanların geçmişte yaşadıkları tecrübeleri kaydeden, yeni durumlarda birikimine başvurulmuş ve yaşanan şimdiki zamanı da etkileyen zihinsel sistemdir” (Akın, 2015: 70). Tanımında yer verildiği üzere, geçmiş yaşantıların ileriye taşınabilmesi sayesinde geçmiş, gelecek ve yaşanan an arasında bağlantı kurması noktasında hafızanın bir köprü vazifesi görme rolü vurgulanmıştır. “Öğrenilen şeylerin ya da geçmiş yaşantıların bellek izlerinin bilinç düzeyine çıkarılması” (Budak, 2001: 341) olarak tanımlanan hatırlama eylemi ve “en genel anlamıyla daha önce öğrenilmiş olan bilginin artık kayıtlı olmaması, ya da kayıtlı olup da o an için çağrışım ilişkilerinin kurulamaması veya zayıf olması vb. nedenlerle bellekte bulunan bilgilere erişilememesi” (Budak, 2001: 753) manasına gelen unutma eylemi hafıza için kritik öneme sahip olan iki süreçtir.

Hafızanın ontolojik bir imkânı ve gerekliliği olan hatırlama ve unutma süreçleri zihinde gerçekleşen bireysel eylemler gibi görünse de esasen kolektif birer eylem olma özelliği taşır. Hafızaya kolektif bir eylem olma özelliği kazandıran toplumsal hafıza kavramı, ilk kullanan kişi değilse de sosyolog Maurice Halbwachs ile ilişkilendirilmiştir

ve 1925 yılında yayınlanan *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi* (*Les cadres sociaux de la memorire*) adlı eser ile kavramın geliştirilmesi ve derinlemesine tahlil edilmesi mümkün olmuştur. Halbwachs, toplumsal hafıza literatürüne sunduğu önemli katkılar ve hafızaya kolektiflik boyutu kazandırması dolayısıyla hafıza çalışmalarının kurucusu olarak anılmaktadır. Fransız bir sosyolog olan Halbwachs, Emile Durkheim'in sosyolojik görüşlerinden etkilenmiş ve kolektif temsiller kavramından hareketle kolektif hafıza kavramını geliştirme olanağı bulmuştur.

Halbwachs, (2018: 47) hafızayı otobiyografik ve tarihsel olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bireysel hafızayı temsil eden otobiyografik bellek, hafızanın içsel boyutuna tekabül ederken hafızanın dışsal boyutunu ise toplumsal bellek olarak nitelendirdiği tarihsel bellek karşılamaktadır. Bireysel bellek (otobiyografik bellek) bireylerin kişisel hatıralarıyla ilişkilirken toplumsal bellek (tarihsel bellek) ise toplulukların ortak birikimleri ve hatıralarına dayanmaktadır. Toplumsal hafıza, Jan Assman (2018: 26-27) tarafından tıpkı Halbwachs gibi iç ve dış boyutlarıyla ele alınmıştır. Assman belleğin zihinsel boyutuna değil toplumsal ve kültürel olan dış boyutuna odaklanmış ve bu minvalde belleğin dış boyutunu 4 farklı çerçevede sınıflandırmıştır. İlk bellek, taklit etme geleneğine bağlı alışkanlık ve kurallara dayanan davranış alanı olarak nitelenen mimetik bellektir. İkincisi, insanın içinde yaşadığı dünyayı kaplayan ve kendinin yansıması olma özelliği taşıyarak anımsama unsuru işlevi gören eşyalarla ilişkili nesneler belleğidir. Üçüncüsü, toplulukların etkileşim kurması ve bellek ilişkisini açıklayan iletişimsel bellek türüdür. Sonuncusu ise Jan Assman'ın teorisinin de merkezine oturmuş bir kavram olan anlam aktarımı ya da kültürel bellek olarak isimlendirilmiştir. Gelenekler ve kültürel anlamın aktarılması bu belleğin alanını oluşturmaktadır. Son olarak Paul Connerton da (2019: 47) belleği üçe ayırmıştır: bireysel bellek, bilişsel bellek ve alışkanlık belleği. Connerton'a göre bireysel bellek ve bilişsel bellek hakettiği ilgiyi görürken alışkanlık belleği yeterli ilgi almış değildir. Böylece Connerton alışkanlık belleği üzerinde durarak, hafızayı bu bağlamda incelemiştir. Belleğin sınıflandırılmasına yer verilmesinin ardından toplumsal hafıza ve onun toplumsal görünümüne daha detaylı bir biçimde yer verme gerekliliği hafızayı daha iyi anlamlandırmak açısından önemli görülmüştür.

Halbwachs, toplumsal hafıza kavramını ele alırken bireysel hafızayı yok saymaksızın hafızanın toplumsal bağlamına dikkat çekmiştir. Bireysel bir hatırlama toplumsal koşullar altında gerçekleşmektedir ve bireysel hatırlama için dahi toplumsal koşullar gereklilik arz etmektedir. “Halbwachs’ın tüm eserlerinde izlenen ana tez, belleğin sosyal koşullara bağlılığıdır. Halbwachs belleği biyolojik açıdan, yani nöroloji ve beyin fizyolojisi açısından ele almaz bunun yerine bireysel bir belleğin oluşması ve korunması için şart olan sosyal çerçeveyi koyar” (Assmann, 2018: 44). Halbwachs toplumsal çerçeveleri aile, dini gruplar, toplumsal sınıflar üzerinden ele almıştır. Ele alınan gruplar hem toplumsallaşma sürecinde etkin hem de hatırlama eyleminin gerçekleşmesinde yardımcı olan çerçevelerin sağlayıcıları olarak ele alınmıştır. “Çerçeve denilirken kastedilen, hem toplumun üyelerine önerdiği ve gerektiğinde zorla kabul ettirdiği normlar, örnekler, başvuru ve değerlendirme sistemleri; he de öznenin birdenbire kendini içinde bulduğu gruplar ve durumlarıdır” (Maisonnette, 2005: 55). Bireyler hatırlama eylemini gerçekleştirirken toplumsal çerçeveleri kullanır ve bu durum hatırlamanın toplumsal bir eylem olduğunun kanıtıdır. Hatırlamak, toplumsal bir eylemdir çünkü başka belleklerin yardımı ve tanıklığı olmaksızın bir hatırlamadan bahsetmek güçtür. Hatırlama bireysel bir eylem gibi görünse de geçmişe dair tecrübeleri, tanıklıkları, mekânları ve türlü deneyimleri içerir ve bunların tümü zihnimizde çerçeveler oluşturarak anıların geri getirilmesini sağlar. Halbwachs (2018: 10-11), hatırlamanın toplumsallığını ele alırken tek başımıza deneyimlediğimiz olaylarda dahi toplumsal edinimlerimizin bizi yalnız bırakmaması dolayısıyla asla yalnız olmadığımızı iddia etmiş ve Londra’da bir gezinti örneği üzerinden hafızanın toplumsal oluşunun nasıl mümkün olduğunu açıklamıştır. Londra’ya ilk kez gelmiş ve tek başına kenti deneyimleyen biri; daha önce okuduğu bir romanı, bir ressamın perspektifini, bir mimarın ve ya bir tarihçinin kendisine aktardıklarını daima içinde taşımaktadır. Geçmiş yaşantısında edindiği çeşitli kazanımlar gezi boyunca kendisine eşlik ederek düşünsel sürecine dair bir tablonun parçalarını oluşturmaktadır. Dolayısıyla, gezinti sırasında bir yapıya daha önce muhatap olduğumuz bir mimarın bilgisinden yararlanarak bakmak ya da bir ressamın tablosundan hareketle şehre dair bir izlenim kazanmak, yalnızken bile anıların bize başkaları tarafından

hatırlatıldığını ve hafızanın toplumsal bir bağlamı olduğunu kanıtlar. Bu durum hatırlamayı kişisel olmaktan çıkararak geçmişte edinilen çeşitli bilgilerin, kişi ya da mekânların hatırlamaya dâhil edildiği toplumsal bir bağlama oturtmaktadır.

Hatırlama ve unutma süreçlerinin en kişisel olanlarının bile toplumsal bir hatırlama ve unutma eylemi olarak ele alınmasının temel sebebi, sosyalizasyon sürecinin hatırlamayı mümkün kılmasıdır. Hatırlamanın zihinsel sürecine dair değiniler, sosyalizasyon süreci ve hafızanın toplumsallığına ilişkin önemli birtakım bilgiler sunmaktadır. Hatırlama eyleminde bilgilerin zihne alınması ve algılama sürecinin gerçekleşmesi bilgilerin işlenmesi sürecini takip ederek hatırlama eyleminin gerçekleşmesini mümkün kılar. Algılama ise sosyalizasyon süreciyle mümkün olmaktadır. “En genel anlamıyla toplumsallaşma (sosyalizasyon) insanın toplumsal bir varlık haline gelerek toplumun üyesi olması ve kazandığı toplumsallığı hayatı boyunca sürdürmesi sürecidir. Bir toplumun üyesi haline gelmek o toplumdaki toplumsal ilişkileri belirleyen normların, değerlerin, inançların benimsenmesi ya da içselleştirilmesini gerektirir” (Akın, 2015: 129). Bireyler toplum tarafından kendilerine toplumsal öğretilerin aktarımı yapılan bu süreçte edindikleri toplumsallık özelliğini hayatları boyunca kullanmaktadır. Toplumun sosyalizasyon süreciyle bireylere toplumsal çerçeveler sunması, toplumsal hatırlama ve unutmaya olanak sağlamaktadır. “Ne kadar kişisel olursa olsun, her bellek yoklama işi, her anımsama, hatta yalnızca bizim tanık olduğumuz olayları anımsamamız, hatta dile getirilmemiş olarak duran düşünceleri ve duyguları anımsamamız, başka birçok kimsenin de sahip olduğu bir düşünceler kümesiyle ilişki içinde olur; kişiler, yerler, tarihler, sözcükler, dil biçimleri gibi şeylerle olur; yani, bir parçası olduğumuz veya parçası edildiğimiz toplumların maddi ve manevi tüm yaşamlarıyla birlikte gerçekleşir” (Connerton, 2019: 66). Bireyler, üyesi oldukları toplumların düşünme sistemi içerisinde belirli toplumsal çerçevelerden yararlanarak hatırlarlar çünkü hatırlama yalnızca zihnimizde gerçekleşen nörolojik bir süreç değildir. Aksine toplumsallık kazanma evremizde edindiğimiz tecrübelerin algılama biçimimizi şekillendirdiği toplumdan bağımsız düşünemeyeceğimiz bir zihinsel süreçtir. “Toplum içinde yaşayan insanların, anılarını yerleştirip yeniden bulmak için kullandıkları

çerçevelerin dışında bir hafıza mümkün değildir” (Halbwachs, 2016: 113). Hatırlama eyleminin toplumsallığı, toplumsal çerçevenin varoluşuyla gerçekleşmektedir. Unutma eylemi ise toplumsal çerçevelerin değişmesi ile işlevini sürdürmektedir. Dolayısıyla Halbwachs, toplumsal hafızanın sosyal ilişkiler ve sosyalizasyon süreci sayesinde oluşup şekillendiğini ve bundan dolayı da hatırlama ve unutma eyleminin bireyin ait olduğu toplumdan soyutlanarak ele alınamayacağını savunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, hem hatırlama hem de unutma eyleminin gerçekleşmesi sosyal çerçeveye ilişkilidir.

Sosyal çerçeve, toplumsal hatırlamayı açıklaması bakımından önem kazanmıştır fakat toplumsal unutmayı açıklaması bakımından da oldukça önemlidir. Hem unutma hem de hatırlama eylemini yani toplumsal hafızayı anlamlandırmak, sosyal çerçeve ve hafızanın inşası arasında kurulan bağı kavramakla mümkün olabilmektedir. Halbwachs, *Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri* adlı eserinde rüya analizinden yola çıkarak hafızanın ne olup olmadığı hususunda geçmişin bireysel bir muhafazası olmayıp, bir yeniden üretim/inşa olduğunu savunmaktadır. Hatırlamak, geçmişte yaşanmış bir anının bugün yeniden tüm gerçekliğiyle yaşanmasını temsil **etmemektedir**. Geçmişte yaşanmış olan anı, bugün yaşanan an içerisinde toplumsal çerçevelerden yardım alarak yeniden inşa edilmektedir. Bireyin zihninde bir kavramlar bütünü şeklinde varlık bulan toplumsal çerçeve, hatırlama faaliyeti için gerekli zihinsel işlemler vasıtasıyla yeni kavramlarla ilişkilendirilir. Böylece, hatıra geçmişte yaşandığı şekliyle değil, yaşanan an içinde yeni malumatların zihne alınmasıyla yeniden inşa edilir. Bu durum, her hatırlamanın yeniden üretim/inşa faaliyeti olduğunun göstergesidir. “Hatırlamak, geçmişi yeniden inşa etmektir. Ancak bu yeniden inşa işi, bireysel zihnin, geçmişi inşa etmek için bir çerçeve sunan grup zihnine başvurduğu için mümkündür” (Halbwachs, 2018: 164). Hatırlamanın gerçekleşmesi, dış dünyadan çeşitli verileri duyular yoluyla zihnimize dâhil ettiğimiz bir süreçle meydana gelir. Zihnimize kabul edilen verilerin algılanması ve zihinde işlenmesi, hatırlamanın zihinsel anlamda son basamaklarını oluşturmaktadır. “Zihnimize işlenen bu malumatlar daha sonra dilimizde ve fiillerimizde somutlaşır. İşte zihnimize giren malumatların algılanması, hafızaya alınması, yeniden inşa edilmesi ve somutlaşması sürecine kognisyon adı veriyoruz” (Karaarslan, 2017: 26). Kognisyon adı verilen süreç ile

hatırlamanın zihinde nasıl bir yolla imkân bulduğu anlaşılmaktadır ve aynı zamanda kognisyon ile sosyal çerçeve teorisi de anlamlı hale gelmektedir. Kognisyon yoluyla gerçekleşen bireylerin dış dünyadan edindikleri verilerin algılanması süreci, sosyalizasyon ve sosyal çerçeve ile ilişkilidir. Bireyler toplumsallaşma süreci ile edindikleri çerçeveler yardımıyla hatırlamanın zihinsel basamaklarından biri olan algılamayı başarırlar. Algılama, sosyal çerçevenin ifade ettiği anlam dünyası bağlamında şekillenir ve her bireyin yetiştiği toplum içinde toplumsallaşma sürecinde edindiği sosyal çerçevelerden yardım alması yoluyla gerçekleşir. Bu toplumsal çerçevelerin yarattığı farklı anlam dünyaları, algılama ve hatırlama eyleminde etkinleşerek farklı şekillerde çağrışımlara sebep olurlar. Zihnimizde konumlanmış olan anıların geri çağırılması için çağrışımlara ihtiyaç vardır. Anıların zihinde geri çağırılması işlemi her birey için kendi yaşadığı toplumsal koşullara özgü bir sürece tekabül etmektedir. Anılar, zihin ve dış dünya etkileşimi ile canlanarak görünür hale gelir ve yeni bir bağlamda yeniden üretim meydana gelir. Hatırlamanın kolektifliği, bireyin öznel tecrübelerinin toplumda edindiği ve yine toplumsal çerçeveler yardımıyla çağrışımlar aldığı yeniden inşa süreci ile ilişkiliyken unutma faaliyeti de anıların çağrışım yapacağı mekân ve anıları hatırlatacak tanıklar ya da topluluktan uzaklaşma yolu ile olmaktadır. “Bellek canlıdır ve sürekli iletişim içinde varlığını sürdürür, bu alışveriş duraklarsa veya alışveriş içinde olunan gerçekliğin çerçevesi değişir ya da kaybolursa unutma ortaya çıkar” (Assmann, 2018: 45). Unutmak hafızanın ya da anının yitirilmesi manasını taşımamakta, hafızanın çerçeve değişimiyle ilişkili olarak gerçekleşmektedir. Kolektif grupların ortak anıları ve hatırlatıcılardan uzak olmak, hafızanın zihinde bulunan diğer çerçevelerle ilişki içinde olunmasını engelleyerek yeni bir bağlamda anının canlanmasını sekteye uğratmaktadır. Bu nedenle, unutmak anıların yaşanmasının üzerinden çok zaman geçmesiyle değil yeniden inşa edilme imkânı bulmamasından kaynaklı bir eylemdir. Bu durumda, zihinde var olan anının uyarılar vasıtasıyla canlanıyor oluşu bize tamamıyla bir hatırlama ya da unutmanın olmadığına ilişkin kanıtlar sunmaktadır. Hatırlamanın kolektifliği, bireyin öznel tecrübelerinin toplumda edindiği ve yine toplumsal çerçeveler yardımıyla çağrışımlar aldığı yeniden inşa süreci ile ilişkiliyken unutmanın kolektifliği de yeniden inşa ile açıklanabilmektedir.

1.2. Unutma

Hatırlama ve unutma taban tabana zıt iki kavram gibi görünse de hafızanın zihinsel süreçleri bakımından hatırlama ve unutma, hafıza bütününe ayrılmaz parçalarıdır. Hafızanın zihinsel süreçleri açısından hatırlama, unutmanın önkoşulu olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatırlama ve unutma, hafızanın iki önemli bileşenidir ve hatırlamanın olmadığı bir unutma düşünülemez. Hatırlamanın unutmaya imkân vermesi gibi yeniden inşa ve sosyal çerçeve de hem hatırlama hem de unutma eylemi için bir imkân sunmaktadır. “Bellek ve hatırlamanın öznesi her zaman tek tek bireylerdir ama onlar anılarını kurgulayan ‘çerçeveye’ bağımlıdır. Bu teorinin iyi tarafı hatırlama ile birlikte unutmayı da açıklayabilmesidir” (Assmann, 2018: 45). Sosyal çerçeve teorisi hem hatırlamayı hem de unutmayı içermektedir çünkü hatırlama zihnimizdeki çerçeveler yardımıyla anının bugünün koşullarında yeniden inşası ile gerçekleşir. Bir toplumun geçmişten getirdiği ortak miras, tarih bilgi birikimi ortak deneyimler vs., geçmişte olduğu gibi korunamaz, bugünde yeniden kurulur. Gündelik yaşam içerisinde bir tat bir koku ya da başka türlü bir deneyimle edindiğimiz algılamaların bir çağrışım yapması ile zaman içinde unutuşun gerçekleştiği anılar hatırlama deneyimi ile yaşadığımız ana erişirler. Tıpkı hatırlama eylemi gibi unutma eylemi de sosyal çerçeve ile ilişkilendirilmiştir. Assmann’a göre (2018: 45) “bellek canlıdır ve sürekli iletişim içinde varlığını sürdürür, bu alışveriş duraklarsa veya alışveriş içinde olunan gerçekliğin çerçevesi değişir ya da kaybolursa unutma ortaya çıkar. İnsan sadece alışveriş içinde olduğu ve ortak belleğin içine yerleştirebildiği şeyleri hatırlar”. Dolayısıyla hem unutilan bir anının çerçeve değişimiyle unutuluşunun mümkün olması hem de geri çağırma yani hatırlamanın sosyal çerçeveden bağımsız bir süreç içerisinde ilerlememesi sosyal çerçeve teorisi ve hatırlama unutma süreçleri arasındaki bağlantıyı açıklamaktadır.

Assmann (2018: 225-237) toplumsal çerçeve değişimi ve bunun getirisi olan unutma deneyimini, bir Tevrat metni olan Tesniye’ye ve Tesniye’nin tarihsel anlatıları içinden Yahudilerin Babil Sürgününe yer vererek açıklamıştır. Masallara konu olan unutmama motifi, masal okumuş herkes için bir unutmama edimidir. Unutmamaya

yönelik uyarılar masal içinde yabancı bir mekâna geçiş aşamasında yapılarak hatırlatmayı sürekli hale getirmeyi hedefler çünkü yabancı bir yere geçiş çerçeve değişimi demektir ve unutma, çerçeve değişimi ile gerçekleşir. Masalların kurgusunun dayandığı unutmama ve çerçeve değişimi ilişkisi, Tesniye’de tarihsel anlatı olarak verilen Tanrı’nın İsrailoğullarını Hz. Musa aracılığıyla Mısır’dan çıkarışı ve 40 yıl Sina çölünde vatansız yaşamının ardından Kudüs’e geçiş hadisesi ile ilişkilendirilmiştir. Hz. Musa ve Yahudilerin Mısır’dan çıkış olayı ile 40 yıl Sina çölünde kaldıktan sonra Kudüs’e geçişi sosyal koşulların değişimi manasına gelerek bir unutuşa sebep olacak çerçeve değişimini gerçekleştirmektedir. 40 yıllık yürüyüşün ardından kutsal topraklara geçişle birlikte sosyal koşullar keskin bir değişime uğramaktadır çünkü çölden zeytin nar ve incir gibi meyvelerin yetiştiği bereketli topraklara geçilmektedir. Bu geçişle birlikte Tanrı, İsrail halkından bu güzellikleri gördüğünde kendilerini Mısır’da kölelikten kurtaranın Tanrı olduğunu, tanrının nizamını ve hukukunu unutmamalarını istemektedir. İsrailoğullarına unutmamak emredilmiştir çünkü çerçeve değişimi mekân ve sosyal koşulların değişimini içererek unutmayı doğurmaktadır. 40 yıllık çöl yürüyüşü ve Mısırdaki kölelikten kaçışın sonucunda canlı tanıkların artık kayboluyor olması hatırlama emrini gerektirerek tarihsel bağlantının kurulması açısından önemli görülmüştür. Din, geçmiş ve gelecek arasında bağlantı kurarak kültürel hafızayı oluşturmayı vazife edinmektedir.

Tıpkı Mısır’dan çıkış meselesini izleyen süreçte hatırlamaya ya da unutmamaya atfedilen kutsallık gibi Nazi soykırımı sonrası uzun süren sessizliğin ardından tanıkların giderek azalmasıyla unutma tehlikesinin gerçekleşme ihtimali hatırlama ve hatırlatmayı gerekli kılmıştır. Modernite ile hayatımıza girmiş ulus inşasının ortak geçmiş ve kimlik oluşturma çabasının bir sonucu olan Holocaust ve Auschwitz, yeni kuşaklara aktarılacak suretiyle unutturulmamaya çalışılmıştır çünkü geçmişin unutulması tekrar yaşanması ihtimalini içinde barındırmaktadır. “Bellek çalışmaları özellikle İkinci Dünya Savaşı ve Holocaust yani Yahudilere yönelik soykırımdan sonra ivme kazanır. Özellikle 1960’lı yıllardan itibaren sözlü tarih yöntemi, soykırımdan kurtulanların deneyimlerini dinleyerek bir ses ve görüntü arşivi oluşturmak, yaşananlara tanıklık etmek ve iyileştirme sürecine katkıda bulunmak amacıyla hızla gelişir” (Felman ve Laub, 1992 akt. Neyzi, 2011: 2-3).

Holocaust'un yarattığı toplumsal travmanın motivasyon kaynağı olduğu hafıza çalışmaları, 1980'li yıllarda Holocaust deneyimi ve 2. Dünya Savaşı etkisiyle yoğunlaşmış ve alana dair artan bir ilgi söz konusu olmuştur. İkinci Dünya Savaşı ve ulus devletin inşası ile “siyasi meşruiyete dair bu dönüşümlerin ticari alanda, nostaljinin metalaşmasıyla, tarihin kitleselleşmesiyle ve hem bireysel hem de kolektif hafızaya duyulan ilgiyle örtüştüğü öne sürülüyor. Bireysel hafızanın nörolojik aşınma ve duygusal aşırı yüklemenin, kolektif hafızanın ise dünya göçen nesiller ve resmi inkârların tehdidi altında olduğu düşünülüyor” (Olick, 2020: 10). Canlı tanıkların inkâr söylemlerine karşı bir karşıt söylem geliştirerek soykırıma kanıt olarak var olmaları ve tanıklığın ortak değerlere vurgu yaparak gelecek nesillere yaşananların aktarımı hafızaya ilginin yükselişini doğurmuştur.

Paul Connerton, *Modernite Nasıl Unutturur* adlı eserinde modernite bağlamında unutma eylemini toplumsal yönleriyle ele almıştır. Connerton (2012: 11), son yıllarda hafıza alanına yönelik artan ilginin temel nedenini sorgulamış ve soykırımların da hafıza alanına yönelme konusunda göz ardı edilemeyecek kadar büyük etkisini dile getirmekle birlikte modernitenin unutkanlık gibi bir soruna sahip olmasının hafızaya yönelik ilgi artışının temel nedeni olduğunu vurgulamıştır. Unutkanlık yalnızca moderniteyle ortaya çıkan bir olgu değilse de moderniteyle birlikte topluma etki etme biçimi gözle görülür biçimde diğer tüm zamanlardan ayrılmaktadır. Modernite, gündelik hayatta unutkanlık deneyiminin gözle görülür yansımalarına sebep olmuştur. Toplumsal yaşamda meydana gelen radikal değişimler bireylerin hafızasına da tesir ederek toplumun hatırlama ve unutma biçimini şekillendirmektedir. Connerton, modernite ile toplumda etkili olan ve diğer zamanlardan ayrılan unutkanlık biçiminin kaynağını şu şekilde ifade etmiştir: “Öne sürmek istediğim şey ise unutkanlığın başlıca kaynağının, toplumsal yaşamı yerellikten, insani ölçeklerden ayıran süreçlerle ilişkilendirilebilir olduğudur: insanüstü hız, akılda tutulamayacak denli büyük megakentler, emek süreciyle bağı kopmuş tüketicilik, kent mimarisinin kısa ömrü, içinde yürünebilir kentlerin ortadan kalkması...” (Connerton, 2012: 15). İlk olarak unutkanlığın başlıca kaynaklarından biri olan insanüstü hıza değinmek gerekirse, insanüstü hız ve ona eşlik eden zaman-mekân parçalanması modern

hayat anlayışının merkezini oluşturmaktadır. Mekanik saatin icadı ve dünyaya yayılmasının başını çektiği teknolojik gelişmelerle birlikte hız, gündelik hayatın merkezine oturmuş ve modernitenin görünür olduğu zaman ve mekân anlayışını değiştirerek toplumların yaşamında kayda değer değişiklikler yaşanmasına sebep olmuştur. Örneğin, modern dönem öncesi toplumlarda baharın gelişi ve bitişi cemrenin toprağa düşüşünün takibiyle sağlanmaktaydı. Soyut zaman tabiatla görünürlük kazanarak somutlaşarak kendine bir alan açmıştır. Böylece cemrenin toprağa düşüşünü takip etmek, tabiatla irtibat halinde olmak manasını taşımaktadır. Mekanik saat ve ardından takvimin icadı, baharın geliş ve gidişini nicel verilere indirgemiş, zamanı çeşitli dilimlere ayırarak zaman anlayışını değiştirmiş, insanı tabiatan koparmış, tabiat insanı değil insan tabiatı yönetmiştir. Örneğin, trenler belirli bir zamanda aşılacak mesafeyi azaltarak hızın hâkimiyetini sağlamış, sinema ve fotoğraf ise zamanı durdurmanın bir yolunu bularak zaman anlayışında farklılaşmaya neden olarak hatırlama yetisinin yerini alarak unutkanlığa neden olmuştur. Mekanik saatin icadı ve zaman anlayışında başkalaşmış bir tasavvurun gündelik hayata yerleşmesi, “bir yanda sanayi toplumu için elzem olan fabrika vardiyalarını, tren saatlerin, farklı bir boyuta ulaşmaya başlayan diplomatik ilişkileri, uluslararası ticareti düzene sokuyor, bir yandan da başlamakta olan küresel çağa zamansal bir geçit açıyordu” (Özdemir, 2023: 22). Parçalı zaman anlayışı ve onun getirisi olan hızın gündelik hayatın seyrini değiştirmesi, yerelliğin tahribata uğramasına ve küreselliğin yerelliğin yerini almasına sebep olmuştur.

Teknolojik gelişmelerin ürettiği hız olgusunun en görünür olduğu yerlerden biri de kent merkezi ve mega kentlerdir. Hızın hâkim olduğu ve zamanın farklı bir biçimde aktığı kent merkezi ve megakentler, insan etkileşiminde ve insanın kentle kurduğu temasta radikal değişimlere sebep olmuş, tüm bu değişimler toplum hafızasında unutkanlığı belirginleştirmiştir. Bunun nedeni, mega kentlerin sahip olduğu kozmopolit özellikler; sermaye, tüketim gibi emek sürecinden kopuk iktisadi olguların en fazla mega kentlerde görünür olması, belirsiz sınırların varlığı ve günlük hayatı idame ettirmenin gerekliliği olan hızlılığın kentsel hayatın merkezinde oluşudur. Tüm bu etmenler, kent yaşamında unutkanlık deneyimine yol açmaktadır. “Kentlerdeki söz konusu mekânlar, heterojenlik

ve kozmopolitlik algılarını keskinleştirici mekânsal iç düzenlemeleriyle mekâna özgü sosyalliğin bireysel, uçucu, geçici ve devingen yanlarıyla bizi yüzleştiriyor. Bu mekânlarda oluşan sosyallikler geleneksel toplumun sıcak, içten, samimi, özverili, paylaşımcı ilişki ağlarına yakın durmuyor, modern yaşama sinmiş yalnızlık, maddilik, güvensizlik, iğretlik ve de geçicilik yüklü atmosferine fazlasıyla yatkınlık gösteriyorlar” (Aytaç, 2017: 18). Modernitenin mekân üzerinden toplumsal olana etkisi de uçuculuk, geçicilik, devingenlik güvensizlik olmuştur. Özellikle geçicilik, hafızanın zayıflamasına sebebiyet vermektedir. Hatırlamak, zihinsel bir süreç olarak, kalıcılıkla sürekliliğini sağlamakta ve aktarılmaktadır. Örneğin, bir köy bakkalı ile bir alışveriş merkezi mağazasındaki alışveriş deneyimi birbirinden farklıdır. Bakkalın müşteri ve sosyal ilişki deneyimi daha sabit, kalıcı, geleneksel ve güven ilişkisine dayanır. Bunun yanı sıra bir alışveriş merkezinde mağazadan veresiye alışveriş yapmak mümkün olmamaktadır. Mağazanın müşterileri geçicidir ve devamlılık arz etmemekte; mağaza, bakkal ile aynı oranda, aynı sıklıkta, aynı hızda bir ilişki deneyimi sunmamaktadır. Bu anlamda, mekânlardaki geçicilik ve devingenlik, zihinsel anlamda sürekli değişen imgeler sunmakta, görüntülerin hızlılık ve geçicilik temelinde zihinsel geçişi unutkanlığı beraberinde getirmektedir.

1.3. Unutturma

Hatırlama ve unutma yalnızca zihinsel süreçlere yani içsel etmenlere dayalı bir biçimde doğal akış içerisinde gerçekleşen süreçler değildir. Hatırlanan ve unutulmaların ne olduğuna dair yapılan sorgulama, esasında hatırlama ve unutmaya dışarıdan müdahalelerin varlığını kanıtlar niteliktedir. Bu anlamda hafıza, müdahaleye açıktır ve politik mücadelelere sahne olması bakımından ideolojik bir alandır. “Bellek elbette ki sözcük anlamı olarak hatırdaki tutulanları işaret eder. Ancak hatırdaki tutulanların büyük ölçüde iktidar tarafından belirleniyor oluşu onu ideolojik kılar. Bu açıdan belleği gerçekte kuran şey, hatırdaki tutulanlar ya da tutulmak istenenlerden çok unutturulanlar ya da unutulması istenenlerdir” (Tunçel, 2017: 25). Siyasal erk, kendi normları, inançları ve arzuları doğrultusunda geçmişin bilgisiyle bugünü ve geleceği kurgulayarak yeniden

şekillendirme gayesi taşır. Bugünü ve geleceği kurgulama gayesi içinde geçmişe, geleceğe ve bugüne dair bir tahakküm arzusu barındırmaktadır. Anıtlar, ritüeller, anma törenleri, müzeler ve toplumsal ve tarihi anlatılar geçmişin bilgisini bugünde ve gelecekte görünür kılacak temsillerdir. Bu temsiller aracılığıyla hatırlanmanın sağlanması arzulanır. Böylece hafıza, iktidarların arzuları çerçevesinde kurgulanmakta ve yeniden inşa edilmektedir. Bu anlamda iktidarlar, meşruiyet kazanma arzusuna yönelik hafızayı yeniden kurgulama ve inşa faaliyetini gerçekleştirmenin yolu olarak unutturma ve müdahale biçimlerine başvurmaktadır.

Hafızayı politik kılan ve iktidar/ siyasal erk tarafından uygulanan hafızaya yönelik müdahale faaliyeti, hatırlanacak ve unutulacak olanlarla ilgili söz sahibi olmayı gerektirmiştir. Hafızaya hükmetme ve müdahale süreci yalnızca unutturmaya değil yeniden kurgulama ve inşa etme faaliyetini de içermektedir. Karaarslan’a (2019: 103-106) göre unutturma, modernitenin ruhu ve modern insan tasavvuru ile mümkün olmuştur. Modern insan tasavvuru, rasyonaliteyi hayatın merkezine koymayı gerektirirken, geçmiş ve geçmişte kalanları içinde barındırmayı ve geleneksel olanla irtibat kurmayı sürdüren hafızayı ise geri plana atmayı gerektirmektedir. Modernitenin eski ve geleneksel olanları yok ederek yerine yeniyi inşa etme refleksi, modernitenin yayılcı tabiatıyla da birleşerek başta hafıza olmak üzere tüm geleneksel kategorileri değersizleştirme çabasını doğurmuş ve unutturmanın bir imkânı olarak ortaya çıkmıştır. Modern insan tasavvuruna göre insan evrenin merkezinde konumlanmakta ve evrene, zaman ve mekâna hükmedebilme yetisini elinde bulundurmaktadır. Evreni, zamanı ve mekânı yeniden kurgulama arzusu, yeniyi inşa ederek eskiyi unutturma noktasında hafızaya da müdahaleyi mümkün hale getirmiştir. Dolayısıyla, siyasal erkin resmi hafıza üzerinde tahakküm kurma çabaları, bir taraftan var olan geçmiş unutturmaya amaçlarken bir taraftan da yerine yenisini koyma/inşa etme hedefi gözetmektedir.

Unutturmaya amaçlamak ve bir taraftan eskiyi yok ederek yerine yenisini koyma/inşa etme refleksi göstermek, modernitenin bir getirisidir. Harvey, yaratıcı yıkım olarak adlandırdığı bu yeniden inşa faaliyetini modernite ile ilişkilendirmiştir. “Yaratıcı yıkma imgesi, moderniteyi anlamak açısından büyük önem taşır, çünkü tam da modernist

projenin uygulanmasının karşılaştığı pratik ikilemlerden türemiştir. Aslına bakılırsa, daha önce yapılmış olan çok şeyi yıkmaksızın yeni bir dünya nasıl yaratılabilirdi?” (Harvey, 1997: 29). Modern çağ, yeni bir dönemi beraberinde getirmiş ve varoluşunu belirginleştirmek adına geçmişten ve eski olandan kopuş yolunu seçmiştir. Modernitenin doğuşu yeni ve ileri olanın öncelenmesi üzerine olduğu için ontolojik anlamda bir devamlılığı sağlamak yalnızca geride kalmış ya da eski olarak adlandırılanların unutulmasıyla yetinememeyi gerektirir. Başka türlü yıkmaksızın yeniyi inşa etmenin yolu bulunamamaktadır.

İktidar, hatırlama ve unutmayı kontrol etme amacı taşımaktadır ve bu amaç doğrultusunda hatırlama ve unutmaya dair bazı unsurlar vurgulanırken bazı unsurlar da geri plana atılmak suretiyle unutturma amaçlanır. Hatırlama ve unutma inşa etme işidir. Hatırlama ve unutmanın inşa etmeyle bağlantılı olarak gerçekleşmesi, anının yaşadığımız ana geri çağırıldığında yani hatırlandığında geçmişte yaşandığı haliyle geri gelmemesini ifade eder. Dolayısıyla, anılarımız bir depoda yaşadığımız ana gelerek geçmişte yaşandığı şekliyle canlanmak üzere beklememektedir. Hafızanın inşa ediliyor olması, geçmişin bugün yeniden kurgulanarak bugünün şartlarında yeniden üretilmesi manasını taşımaktadır. Böylece, geçmişin esasında bugünün inşa edilmesi ile ilişkili olduğu söylenebilir. “Ortak belleğin toplumları idare etme amacıyla olanlar için verimli bir politik zemin olması onu her türlü yorum ve yönlendirmeye daha açık kılar. Çünkü bu amacı taşıyanlar bilirler ki “geçmiş kontrol edenler bugünün ve geleceğin sosyal ve politik olaylarını yönetme imkânını elde ederler” (Shackel, 2001 akt. Yılmaz, 2011: 189). Bu anlamda bugünü inşa etmek ya da kurgulamak geçmişten hangi malumatların zihne çağırılmasını seçmeyi gerektirir. Geçmiş bazı tercihler ve seçici hatırlama unsurları ile yeniden kurgulamak özellikle tarih yazımında resmi tarih ile yaşanan tarih arasında bir ayrıma neden olmaktadır. Belleğin ikiliklere ve ayrımlara maruz kalması bazı seçimlerin ve müdahalelerin sonucudur. Buradaki yapılan hatırlama ve unutma tercihlerinin seçici olması hatırlama ve unutmanın seçici olduğu ve dolayısıyla çarpıtmayı da barındırdığı şeklinde okunabilir. “Çarpıtmanın önüne geçilemez. Bellek her zaman ve her surette seçici olduğu için çarpıtmaktadır. Bir görme biçimi aynı zamanda bir görmeme biçimidir; bir

hatırlama biçimi de aynı zamanda bir unutma biçimidir. Bellek yalnızca bir kaydetme yöntemi olsaydı, "gerçek" bir anı da mümkün olabilirdi. Fakat bellek yalnızca bir bilgi kodlama, bilgi depolama ve bilgiyi stratejik biçimde bulup getirme sürecidir ve bu sürecin her aşamasında toplumsal, psikolojik ve tarihi etkiler söz konusudur" (Shudson, 2007: 181). Belleğin bir bilgi kodlama ve bilgiyi stratejik bir biçimde bulup getirme yöntemi olması, çarpıtmaya zemin hazırlamaktadır. Hatırlama yani anıyı geri getirme sürecinde etkili olan toplumsal unsurların siyasal iktidarlar tarafından şekillendirilmesi, bir hatırlamanın çarpıtılarak bir unutma biçimine dönüşümünü açıklamaktadır.

Çarpıtmalar ve belleğin her surette seçici olma niteliği; iktidarların tarih ve kimlik üzerinde arzularına yönelik biçimlendirmelerle belleği, iktidarların amaçlarına giden yolda meşruiyet kazanması hususunda bir araç kılmaktadır. "İktidarlar kendi meşruiyetlerini sürdürmek için tarihi kendi perspektiflerinden sunarken, olgular dünyasından seçici bir gözle okudukları tarihte neyin hatırlanacağını ve neyin unutulacağını da yargıçları haline gelirler" (Tunçel, 2017: 21). Bireylerin hatırladıkları ve unuttukları kim olduklarını belirleme noktasında ne kadar önem arz ediyorsa, toplumların da hatırladıkları ve unuttukları kimliklerini ortaya koyma noktasında o kadar büyük bir öneme sahiptir. Hem toplumların hem de bireylerin benliklerini var etmelerinin ve kimliklerini inşa etmelerinin yollarından birini hatırladıkları ve unuttukları oluşturmaktadır. Toplulukların hatırladıkları ve unuttuklarına dair herhangi bir müdahale, yalnızca hafızaya yönelik bir müdahale olmamakta aynı zamanda kimliğe yönelik bir köksüzleştirme siyaseti gütmektedir. Toplulukların varlığına ve benliğine yönelik tahribatlar ise iktidarların meşruiyet kazanma arzusuna doğrudan hizmet etmektedir. Kimliklere yönelik müdahale girişimleri, bazı kimlikleri bir adım öne taşıyarak, bir adım öne çıkanlara hafızanın iktidarlara meşruiyet kazandırma noktasında kurgulanmasının baş aktörleri olma hakkını teslim etmektedir. Böylece, bir kimliği olan toplumsal grupların çeşitli anlam dünyalarında ve hafızalarında yaratılan tahribatla mevcut tarih, geçmiş ve mekân gibi unsurlarda iktidarların kurguladığı şekliyle bir hatırlama ve unutma yaratılması söz konusu olacaktır çünkü müdahale biçimleri eskiyi yok etmekle yetinmemekte yerine yenisini koymakta, inşa etmektedirler. Bunun yollarından biri

toplumsal grupların ortaklaşa bir geçmiş duygusuna sahip olmasına yönelik girişimlerde bulunmaktadır ve modernite ile birlikte en iyi örneklerinden biri ulus inşa süreci olmuştur. “(Yaşanan) geçmişin ortak bir geçmiş duygusu yaratma amacıyla siyasal iktidarlar tarafından kullanılma biçimlerini ulus devletin ortaya çıkışından daha eskiye götürmek olanaklı olsa da 18. ve 19. yüzyılda milliyetçilik, bireysel belleklerin kolektif bellekler içinde massedilmesini sağlayan ulusal aidiyeti hedefleyen siyasalar ve uygulamalar yoluyla biçimlenmiştir” (Parmaksız, 2012: 284). Bu uygulamalar yoluyla ortak tarih, ortak kimlik ve dolayısıyla ortak geçmiş duygusu ulusların hafızasına yerleştirilmeye çabalanmıştır. Ulus inşasında makul vatandaş tanımı, belirli bir kimlik kurgusu etrafında ortaklık sağlamayı amaçlamış, bu ortaklık ise ulusun geçmiş ve geleceğine dair bir ortak hafıza temelinde inşa edilmiştir. Aynı şekilde tarih yazımı ve ortak geçmiş duygusu yaratma faaliyetleri de ulusun devamlılığını, iktidarların meşruiyetini ve belleğin bu amaçlar doğrultusunda inşasını gözetmektedir. Tüm bunlar, toplum nezdinde bazı çarpıtmalarla hatırlamayı ve unutmayı sabit kılmak amacıyla uygulanmaktadır. Bu uğurda halkın bir aradalığı, ortak geçmiş ve gelecek duygusu uyandırma gayesi önemsenmektedir. Savaş anıtları, şehitlikler, anıtlar, edebi eserler, tarihsel anlatılar halkın bir arada tutulması ve ortak bir paydada yer alınması gibi ortak amaçları hatırlatmakla mükelleftirler.

1.4. Hatırlama ve Unutmanın Toplumsal Görünümleri

Kolektif bir eylem olan hatırlama ve unutma, hafızanın toplumsal bağlamını vurgulamaktadır. Toplum; anlam, değer ve semboller ile ortaklıklar oluşturarak hafızayı kurmaktadır. Hafızayı oluşturan bileşenler, hafızanın kodlarını var etmekte ve hafıza da bu toplumsal kodlarda belirginleşmektedir. “Hatıralarımızın, en kişisel olanlarının bile intikali, her daim, çeşitli kolektif çevrelerle olan ilişkilerimizle yaşanan değişimlerle, kısacası bu çevrelerin hem bir bütün olarak hem de kendi başlarına geçirdikleri dönüşümlerle açıklanır” (Halbwachs, 2020: 153). Hafızada hatırlama ve unutma, toplumsal etkileşim, toplumsal pratikler ve toplumsal kodlar vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Toplumların hatırlamaları için bir araç olan kodlar, toplumların

kimliği hakkında fikirler vermektedir. Toplumların kimliklerini oluşturmaya yarayan bu kodlar toplumsal ilişkilerde geliştirilen hatırlama pratikleri vasıtasıyla toplumun hafızasını oluşturmaktadır. Mekan, ritüel, beden ve dil hem hatırlama hem de unutma pratikleri açısından hafızanın toplumsal görünümleridir. Hafızanın bu unsurlarda görünürlük kazanması dolayısıyla toplumsal anlamda yaşanan tüm değişimlerin yansımaları mekan, ritüel, dil ve beden pratikleri üzerinden izlemek mümkün olmaktadır.

1.4.1. Beden

Bedensel hafıza, hatırlamanın ve unutmanın toplumsal görünümlerinden biridir. “Hafızanın sözlü olduğu kadar yazılı kültürlerde de varlığını sürdürdüğü biçimlerden biri bedensel hafızadır. Yani dilsel olarak, sözcükler yoluyla ifade edilmeksizin, vücut terbiyesi ve alışkanlığı sayesinde gerektiğinde tekrarlanabilen hareketlerin beden tarafından “hatırdâ” tutulması” (Shick, 2011: 14). Bedensel hafıza tanımında alışkanlık ve tekrarın önemine değinilerek bu davranışların bedensel hatırlamayı mümkün kıldığına değinilmiştir. Paul Connerton (2019: 124) da bedensel hafızayı bir başka şekilde tanımlayarak “belleğin geçmişten çöktürülmüş bir tortu ya da geçmişin bedende bıraktığı bir birikinti olduğunu” belirtmiştir. Bu minvalde beden ve hafıza ilişkisine dair “iki toplumsal eylem türünden bahsetmektedir: bedenselleştirme (*incorporating practice*) ve kaydetme pratiği (*inscribing practice*)”. Bedenselleştirme pratikleri, beden alışkanlıkları sayesinde hatırladığı eylemleri içerir ve bu hatırlama, toplumsal ya da bireysel hatırlama biçimlerinden zihinsel değil bedensel olması dolayısıyla ayrılmaktadır. Selamlaşma, duruş, oturup kalkma, konuşma ve diğer jest ve mimik hareketleri gibi bedensel eylemler bu toplumsal pratiğe dâhil olabilmektedir. “Gerçek hafıza, jestlerde, alışkanlıklarda, sözsüz geleneklerle nesilden nesile aktarılan becerilerde, bedenin kendinde var olan kendi-bilgisinde, reflekslerinde, yerleşmiş hafızasında kendine yer bulur. Buna ek olarak, denilebilir ki, hafızanın bedene dayalı olması onun bireysel psikolojik süreçlere indirgenmesini gerektirmez, daha ziyade toplumsal bir oluşa dâhil edilebilir olduğunun işareti olarak okunabilir. Çünkü örneğin alışkanlık yalnızca bireysel zihin süreçlerini değil, öznelerarası bir paylaşımı gerektirir. Bu anlamda beden, öznelerarasılığın en somut zemini” (Uslu, 2016: 5). Kaydetme pratiği ise yazılı kültürle ya da çeşitli yollarla

bilgileri kayıt altına alma davranışını kapsamaktadır. Örneğin, arşivler, fotoğraflar, ses kayıtları, çeşitli kayıt cihazlarıyla elde edilen kayıtlar, yazınlar vb. kaydetme pratiklerine karşılık gelmektedir.

İrvin Cemil Schick (2011) “Bedensel Hafıza, Zihinsel Hafıza, Yazılı Kaynak: Hat Sanatının Günümüze İntikalinin Bazı Boyutları” adlı makalesinde beden ve hafıza bağlamında hat sanatının günümüze taşınmasını ele almıştır. Hat sanatının günümüze aktarılmasından hareketle yazılı bir kültürün bedensel hafızanın taşıyıcısı olmasına dair çıkarımlar bedenleşme pratiğini anlamak açısından kayda değerdir. “Görülüyor ki gayesi yazılı kayıtlar üretmek olmakla birlikte hat sanatı (diğer İslamî kitap sanatları gibi) tarihi boyunca hafızayla iç içe olmuştur. Çünkü nesilden nesile aktarılmasının esası ders kitabı okumak değil, hocayla öğrenci arasında bir sözlü alış veriş gerektiren meşk almak usulü olduğu gibi, sanatçılar da el melekelerini karalama ve temrinler, yani sürekli tekrarlama yoluyla pekiştirmiştir, ta ki harflerin şekil ve orantıları şuurlu hareketten ziyade alışkanlıktan doğana kadar. Kısacası bir yazma uygulaması olan hat sanatı, geçmiş devirlerde ayrılmaz şekilde bir bedensel uygulamaya dayanmıştır” (Shick, 2011: 17-18). Yazarın hafızadan bağımsız olmadığını vurguladığı hat sanatı, yalnızca yazılı bir kaydetme pratiği değil aynı zamanda bir bedenselleştirme pratiğidir. Hat sanatının tekrarları içerisinde barındırması ve alışkanlığa dönüşerek zihinsel hatırlamadan farklı bir biçimde gerçekleşmesi, bedende bırakılmış bir birikinti söylemine karşılık gelmektedir. Meşk almak usulü gibi pratikler ise yazınsal niteliği belirgin olan hat sanatına bedensel bir boyut kazandırmaktadır (Shick, 2011: 17-18).

Hafızanın bedende görünür olması yalnızca tekrarları, alışkanlıkları ve hatırlamayı içermemektedir. Modern siyasi güçlerin unutturma ya da hatırlama yönündeki müdahaleleri, bedensel hafızaya yönelik olarak da gerçekleşir. Bu durum, unutmanın ve unutturmanın kolektif ya da bireysel görünümünde ve bu sürecin aktörlerinin hafızaya dair kurgusunda kendini gösterir. “Yeniden inşa beraberinde bedensel ritüellerde değişimi daha doğrusu yeni bedenleştirme pratiklerini de getirmiştir. Nasıl ki din, insan bedenini çeşitli ritüeller aracılığıyla düzenlemiş ve dini, bedene işlemeye çalışmışsa, modern devlet de kendi ideolojisini bedene çeşitli ritüellerle işlemiştir. Modern devletin bu noktada dini

örnek edindiği söylenebilir, fakat ritüelleri sekülerdir ve dininkinin yerine geçmeyi amaçlar. Dolayısıyla tören ve ritüellerle gerçekleştirilen kutlama ve gösteriler aslında modernitenin bedensel bellek oluşturma ve dolayısıyla önceki belleği silme edimi olarak değerlendirilebilir” (Tekin, 2016: 12-13). Bedene müdahale, en genel haliyle kamusal alanda kılık kıyafet düzenlemelerini, anma törenleri ve ritüellerin gerçekleştirilmesini ve resmi kıyafetleri içermektedir. Tüm bunlar beden üzerinden devletin ya da iktidarların varlığını hatırlatan bedensel temsillerdir. Bir askerin üzerinde taşıdığı kıyafetlerle devletin görünür, somut ve bedensel hali olarak bir hatırlama unsuru olması bedensel hafızanın bir örneğidir.

1.4.2. Mekân

Hatırlama, her koşulda mekânı içermektedir çünkü hatıralar mekân aracılığıyla hafızaya kodlanmaktadır. “Belleğin mekâna ihtiyacı vardır, mekânsallaştırma eğilimi içindedir” (Assman, 2018: 47). Mekândan bağımsız bir hatırlama imkân dâhiline olmadığından anılarımızı hatırlarken mekânları zihnimizde canlandırarak geri çağırırız. Toplumsal gruplar da tıpkı hatıralar gibi bir mekânda bulunma zorunluluğundadır. Böylece mekânlar, toplumsal grupların izini taşımakta, toplumsal gruplar da mekândan izler taşımaktadır. Mekânın ve toplumsal grupların birbirine teması, hafızanın kolektifliği, korunması ve aktarımı açısından önem taşımaktadır.

Nora’ya göre (2022: 26) “hafıza mekânları, öncelikle kalıntılardır”. Yaşayan topluluklarla ilişkilendirilen hafıza, modern dönemde yaşamsallığı değil geçmişin bir kurgusunu sunmaktadır. “Hafıza mekânları, kendiliğinden hafızanın olmadığı düşüncesinden doğarlar; arşivleri kurmanın gerektiği, yıldönümlerini devam ettirmenin, ayinleri düzenlemenin, kasvetli cenaze söylevleri vermenin, belgeleri noterde onaylatmanın gerektiği duygusundan doğar ve yaşarlar, çünkü bu işlemler olağan değildirler” (Nora, 2022: 27). Buna göre gerçek hafıza ortamlarının artık olmayışı, hafızayı mekân üzerinden tanımlama ihtiyacını doğurmaktadır. Modernite ve sebep olduğu radikal değişimler, yaşayan toplulukların devamlılığını koruyan, aktarılan, yaşatılan hafızasına ket vurmuştur. Hafıza sürekliliğini koruyamamış, yeni bir döneme

girerek değerlerini ve aktarımını sürdüren toplulukların devamlılığına ket vurarak köksüzlüğe neden olmuştur. Bu anlamda, hafıza modern dönemde artık yitirilmiş olanların sembolik göstergelerini yaşatmakta ve bu göstergeler üzerinden görünürlük kazanmaktadır. Arşivler, yıldönümleri, müzeler artık canlı hafızanın yitirildiğinin ve yaşayan topluluklarla ilişkilendirilen hafızanın artık tortulara dönüştüğünün işaretleridir. Dolayısıyla, modernite, hafıza ve mekân ilişkisinde farklı pratikleri dolaşıma sokarak modern öncesi dönemden farklı bir tasavvurun varlığını görünür kılmıştır.

Connerton (2012: 99), modernitenin mekânlar üzerinde bir kültürel amnezi yarattığını iddia etmiş ve üç gerekçe ile iddiasını desteklemiştir: “İnsan yerleşiminin çapı; İkincisi hızın üretilişi. Üçüncüsü ise kurulu bir çevrenin belirli aralıklarla kasti olarak yıkılması” (Connerton, 2012: 99). Bu üç etmen, mekânlar üzerinde unutkanlığın gerçekleşmesine sebebiyet vermektedir. Teknolojik ilerlemelerle birlikte hız, insan hayatında radikal değişimler gerçekleştirmiştir. Hızın hâkim olduğu yaşam biçiminde mekânları deneyimlemek, mekâna derinlemesine temas etmekten uzak bir eylem olarak gerçekleşir. Örneğin, günlerce yürüyerek deneyimlediğimiz mekân ve yerleri, arabayla geçip gitmek ya da uçakla aynı mesafeyi dakikalar içerisinde kat etmek farklı deneyimlere tekabül etmektedir. Bu örnekten de yola çıkarak teknolojik gelişmeler ve dolayısıyla hızın yaşamın merkezine oturması, insan yerleşiminin çapını genişleterek insanları tüm yaşamlarını geçirdikleri dar alalardan çıkarmıştır. Bu durum da tıpkı hız gibi mekânı deneyimleme konusunda farklılıklara sebep olarak hatırlama yetisini zayıflatmıştır. Son olarak, mekânların kasti olarak yıkılması, hafızaya yönelik bir siyasal müdahaleyi barındırmaktadır. Zaman zaman mezarlıklara yönelik tahribatların gerçekleştirilmesi, mekân isimlerinde yapılan değişimler ve sembolik mekânların gücün bir temsili olarak yıkımının gerçekleştirilmesi vb. mekân üzerinde unutkanlığa yol açmaktadır.

Hızın merkezine yerleştiği zaman ve mekân deneyiminin hafıza üzerine etkilerini bir kampanya örneği üzerinden incelemek faydalı olacaktır. Özge Özdemir (2023: 21) “Geçmişin İzleri Altmışlı ve Yetmişli Yılların Kolektif Belleği” eserine Norveç’te bulunan Sommaroy Adası sakinlerinin başlattığı “Zamanı Durduralım” adlı kampanyadan bahsederek giriş yapmıştır. Zamanı durdurmaya vadeden kampanya, 24 saat gündüz

yaşanması nedeniyle Norveç’te zaten gece ile gündüzün farkının olmadığı ve saat kavramının pratikte bir anlam ifade etmemesi dolayısıyla saatin kaldırılmasını talep etmektedir. Ona göre bu talebin varlığı, hızın hâkim olduğu yeni zaman ve mekân anlayışı düşünüldüğünde oldukça olağandır. “Zamanın giderek daha hızlı deneyimlendiği günümüz dünyasında ‘saatlerin zorundan kurtulmuş bir zaman’ istencinin olması şaşırtıcı değil. Ne de olsa bu haberin bu denli popülerleşmesi zaman ve mekân deneyiminin hız karşısında bireyin hissettiği çaresizlikle yakından ilişkili” (Özdemir, 2023: 21). Zaman ve mekân deneyimi, hız karşısında bireyleri çaresiz hissettirmekte ve zaman ve mekân ile imkân kazanan hafıza açısından da bireyleri unutkanlığa sürüklemektedir. Bu deneyim, insanlara zamanı durdurmanın bir yolunu sunmuş ve fotoğraf makinesinin icadı, zamanı durdurarak insanları bir karenin içerisine yerleştirerek hatırlama unsuru haline getirmiştir. Örneğin İstanbul Üsküdar’da bulunan Bülbülderesi Mezarlığı, Osmanlı döneminde İslam dinine girmiş gibi görünen fakat özünde Yahudilik inancına mensubiyetini devam ettiren Sabatayistlere ait bir mezarlıktır ve Yahudi inancını temsil eden semboller, işlemler ve fotoğrafların mekâna yerleştirilmesi bakımından oldukça önemli bir hafıza mekânı örneğidir. Her mezarda vefat edenlerin fotoğraflarının bulunması, mekânda fotoğrafların bir hatırlama unsuru haline gelmesi ve ölenlerin unutturulmaması amacını taşıdığını göstermektedir.

Resim 1¹Resim 2²Resim 3: Bülbulderesi Mezarlığı'na ait bir görünüm (www.tourhq.com/)

¹Bülbulderesi Mezarlığı'nda bir mezar taşı (www.x.com.tr)

² Bülbulderesi Mezarlığı'nda bir mezar taşı (www.x.com.tr)

Bülbülderesi mezarlığı, Nora'nın (2022: 26) "başka bir çağın tanıkları, sonsuz hayalleri" olarak nitelendirdiği hafıza mekânlarından biridir ve bu anlamda "nostaljik bir sembol"dür. Müze, arşiv, mezarlık gibi hafıza mekânları, toplumun ritüelleri olarak değerlendirilmiştir. "Bunlar riti olmayan bir toplumun ritleridir; kutsallığı olmayan bir toplumdaki geçici kutsallıklardır; yerel ya da bölgesel özellikleri bertaraf eden bir topluluğun farklılaşmalarıdır; sadece eşit ve benzer bireyleri tanımaya çalışan toplumda gruba aitlik işaretleridir" (Nora, 2022: 27). Bülbülderesi Mezarlığında mekân, hafızanın ve kimliğin yaşatılması yönünde bir araç olmuş, mekân aracılığıyla hem sonsuzluk gayesi güdülmüş hem de hafızanın aktarımı sürdürülmüştür.

Mekân, toplulukların izlerini taşıması ve koruması bakımından hem hafızayı kuvvetlendirmek hem de silmek noktasında oldukça kritik bir yerde durmaktadır. Toplumun değerlerine ve anlam dünyasına yönelik unutkanlığı arzulamak ya da arzular doğrultusunda bir hatırlama elde etmek için toplumsallığın temsili olan mekândan daha iyi bir seçim neredeyse yoktur çünkü mekân toplumsallığın bağlamını oluşturur. Bu anlamda hafıza inşa etmek için en etkili seçimlerden biri mekânda değişimler yaratmaktır. "Mekânda yaşanacak herhangi bir değişim, kolektif bellekte yaşanacak bir değişimi de beraberinde getirmektedir. Bu durumu açıklamak için artık yaşamasını istemediğiniz kültürlerin hatırasını hafızalardan silmek için ona ait mekânları yok etmek gerekir. Aynı duruma farklı bir açıdan bakıldığında eğer kolektif bir hafıza inşa etmek veya var olan hafızayı kuvvetlendirmek istiyorsak da yeni mekânlar icat etmek gerekmektedir (Parmaksız, 2012: 214). Siyasal iktidarların ideolojik görüşlerini empoze etme amacıyla mekânlar üzerinde değişimler yapması, mekânı yıkıp yeniden inşa etmeleri, mekân üzerinde yapılan isim değişimleri gibi müdahaleler mekâna yönelik bir hatırlamayı kuvvetlendirme ya da unutma arzusunu içermektedir.

1.4.3. Ritüel

Ritüel, Gordon Marshall (2005: 623) tarafından "uygun zamanlarda yerine getirilen ve sembollerin de kullanılabildiği, sık sık tekrarlanan bir davranış modeli" olarak tanımlanmıştır. Tanımı itibariyle ritüel, davranışların tekrarlanmasını gerekli kılmaktadır.

Tekrar eden davranışlar ise hafıza için sürekli hatırlatıcı unsur olma işlevini yerine getirmektedir. Bu işlevle birlikte, toplumların ortak değer ve deneyimi canlı kalmakta, korunmakta ve sürekli olarak yeniden geri getirme yani hatırlama eylemi ile aktarılmaktadır. Bu anlamda ritüeller, kültürel ve toplumsal anlamları nesilden nesile aktarma görevi görerek hafıza açısından bir süreklilik kazanmakta başarılı olmaktadır. “Ritüellerin etkili olduğu başlıca toplumsal alanlardan birisi dindir, ancak ritüelin etki alanı seküler ve gündelik yaşama kadar uzanır” (Marshall, 2005: 623). Modernite ile birlikte rasyonel aklın hâkimiyeti, kutsallığı saf dışı bırakarak toplumsal yaşam biçimlerinde kutsallıktan arınmış bir gündelik hayat sunmuştur. Gündelik hayatın kutsallıktan arınarak seküler bir yaşam biçimi benimsemesi, ritüeller için de kutsallıktan arınmış belirli zamanlarda tekrar eden davranış modelleri sunarak, yeni bir din dışı ritüel alanı yaratmıştır.

Hem dini ritüeller hem de seküler yaşamın ürettiği tekrarlayan davranış modellerini içeren ritüellerin görünüm kazandığı yer mekândır.

“Kent ve kentteki mekânlar toplumun ritüelleri gerçekleştirdiği alan olmasının yanı sıra, belki de bundan daha da önemlisi, mekânların ritüellere biçim vermesi ve ritüellerin mekânla sonraki nesillere aktarılmasıdır. Ritüel, mekânla hafızalara taşınır. Mekân dönüştüğünde, ona yüklenen anlamlar farklılaştığında ritüeller de ortadan kalkabilmektedir. Zira ritüeller, mekânla ilişkileri bağlamında yeni sembolik anlamlar kazanırlar. Diğer bir deyişle, ritüel; mekana dayalı sembollerini içerir, hatta mekan söz konusu ritüel için bir sembol haline gelir. Sembol üzerinden kurulan bu ilişki ritüel ile mekanı birbirinden ayrılmaz kılar. Bu durum hem dini hem de diğer ritüeller için geçerlidir” (Şentürk, 2016: 41).

Mekânların genel karakterini oluşturan içinde bulunan toplulukların ritüelleridir. Mekâna dayalı sembollerini içeren ritüeller, mekânı oluşturan toplumların ürettiği değerleri yansıtır. Bu anlamda, mekâna benliğini kazandıran öğelerden biri ritüeldir. Düğünlere ve

ölümlere ilişkin pratikler, gelenekler, ritüellere dayalı yemekler, anma törenleri, dini ve milli bayramlar, ritüellerin içerdiği semboller, mekânda tekrarlayan davranış kalıpları vb. eylemler, ritüel örneklerdir. Komşuluk, samimiyet, yardımlaşma ve dayanışma pratikleri, ilişkilerde tekrarlayan eylemler gibi örnekler de ritüellere dâhildir. Ritüellerin tekrarlar vasıtasıyla süreklilik içermesi, mekânda eylemlerin yeniden ve yeniden üretilmesini ve bu sayede mekânın hafızasına belirli eylemlerin kazınmasını sağlamaktadır. Ritüel, hafızaya kazınarak hem mekânın eylemlerini üretmekte, mekâna benlik kazandırmakta hem de hafızanın sürekli olarak canlılığını sağlamaktadır. Ritüel yoluyla kolektif bilinç ve aidiyet ortaya çıkmakta, ortak duygular yaratılmaktadır. “Hiçbir toplum olamaz ki, kendi birliğini ve kişiliğini oluşturan ortak duygu ve düşünceleri düzeni aralıklarla canlandırmak ve güçlendirmek gereksinimi duymasın” (Durkheim, 2020: 146). Bu noktadan bakıldığında, ritüeller toplulukların ortak duygularını canlandırma ve birlik beraberlik sağlama anlamında bir gereksinimdir. Ritüelin hafızaya canlılık kazandırma ve birlik beraberlik sağlama özellikleri mekân bağlamında düşünüldüğünde, mekânın dönüşümü, mekâna yüklenen anlam ve değerlerin ve dolayısıyla da ritüellerin ortadan kalkmasına yol açacaktır çünkü hafıza, dönüşümle birlikte canlılığını yitirmektedir. Bir çerçeve değişimi söz konusu olur, unutmaya bölümünde belirtildiği gibi sosyal çerçevenin değişimi unutuşu beraberinde getirmektedir.

Ritüeller elbetteki yalnızca mekânda görünür değildir. Örneklerde bahsedildiği şekliyle ritüelin görünür olduğu birçok alan vardır. Bu alanlardan biri de din ve inanca dayalı ritüeller ve bu bağlama eşlik eden yeme-içme davranışlarıdır. Beatrice Hendrich, “Mario Levi ve Mıgırdiç Margosyan’da Yemek Hatırlama ve Hatırlama Yemekleri” adlı makalesinde ritüelleri yemek ve bellek bağlamında ele almıştır. “Dini anısal ritüellerde, ritüel yemeklerin önemli olduğunu antropoloji göstermektedir. Hazırlanan/dağıtılan/kurban edilen/beraberce tüketilen yemekler, bir inanç ya da tarihi bir tecrübenin hatırlanması olarak algılanır ve yılın belirli günlerinde yinelenmesiyle söz konusu inanç güncelleştirilip pekiştirilir. Başka bir söylemle: Belirli bir yemeği hazırlamak ya da simgelemekle yemeğin kendisi değil de bir inançsal temel veya tarihi ana mit belleklerde ‘tazelenir’” (Hendrich, 2011: 92). Böylece, dinlerin ritüeller

aracılığıyla canlılığını koruması ve toplumsal bağları güçlendirmesi bakımından yemek yalnızca bir sembol görevi görmekte ve dini ritüellerin hafızayı tazeleme işlevine hizmet etmektedir.

1.4.4. Dil

Dil, hem toplumsal bir üründür hem de dilin toplumsal bir işlevi vardır. “Duyguları, düşünceleri, seçimleri açıkça göstermeyi mümkün kılan her türlü işaret sistemi olarak dil, bilinç içeriklerini duyguları arzuları, düşünceleri tutarlı bir anlam çerçevesi ya da modeli içinde ifade etme yolu ya da yöntemini tanımlar” (Cevizci, 1999: 234). Dil, insanlar arasında çeşitli yollarla duygu ve düşünceleri nakletmek için doğal bir yoldur. Dil vasıtasıyla diğer varlıkları anlamlandırmak ve zihinde kodlamak mümkün olmuştur. Hem biyolojik hem sosyal bir varlık olan dil, iletişim kurmak ve toplumsal etkileşim var edebilmek için oldukça önemlidir. Dil, insanları iletişim vasıtasıyla bir arada tutmakta ve birleştirici bir güce sahip olmaktadır. Assman’a (2018: 149) göre, sosyal kimlik etkileşim ile kurulur. Bu etkileşim ile dolaşan şey, ortak dil, ortak bilgi ve ortak anılarda dile getirilen ve kodlanan, bir toplumun ‘simgesel anlam dünyası’ ya da ‘dünya görüşünü’ oluşturan ortak değerler, deneyimler, beklentiler ve anlamlar bütünüdür oluşturduğu kültürel anlamdır” (Assman, 2018: 149). Ortak dilin oluşturduğu anlam dünyası olmaksızın hatırlama edinimi mümkün olmamaktadır. Hatırlamayı mümkün kılan, sosyalizasyon sürecinde edinilen sosyal çerçevedir ve sosyal çerçeveyi kuran dilin de zeminini oluşturduğu anlam dünyasıdır. Dil; her toplumun, milletin, mekânın, ortamın içerisinde üretilir ve farklılaşır. Dünya dilleri, şiveler, sosyal medya ya da farklı ortamlarda üretilen jargonlar, masallar, mitler, edebi eserler, diğer sözlü ve yazılı kültürel öğeler, dilsel ve sosyal üretimlerdir. Toplamların kimliğinin yapıtaşlarını oluşturmaktadır. Böylece dil, hem grupların geçmişinin var edilmesi anlamında bir belirleyici işlevi görmekte hem de geleceklerinin inşası için önemli bir rol oynamaktadır. Hem yazılı hem de sözlü kültür dilin aktarım araçlarıdır ve hafızanın dil yoluyla taşınmasını sağlamaktadır. “Yazı bize tüm toplumca tanınan sabit bir kod sunar ki bu ortak kod, belki de asla tanışmayacağımız ama onu öğrenmiş kişilerle, zamanı ve mekânı aşacak şekilde, neredeyse kusursuz olan bir dilsel iletişim kurmamıza müsaade eder” (Goody, 2020: 279).

Yazılı ve sözlü kültür bir geleneğin taşıyıcısıdır. Bir aktarım aracıdır. Aktarım, yalnızca bireyler arası bir iletişim sağlamayı kapsamaz aynı zamanda nesiller arası bir iletişimi kapsamaktadır. Dilin hafıza için böylesine önemli bir unsur olması hatırlama için kritik bir rol oynarken unutma için de büyük bir önem arz etmektedir çünkü toplulukların kimliğine dair bir unutkanlığı arzulayan iktidarlar, dil üzerinde unutturma faaliyetlerine başvurmaktadır. Mekâna özgü dili değiştirmek ve mekânsal kimliği yok etmek amacıyla mekânda değişimler yapmak, mekânsal isim değişikliklerine başvurmak ya da mekânsal yıkımlar yapmak bu amaca hizmet etmektedir. Yalnızca mekânda değil sözlü ya da yazılı kültürde dilsel unsurlara yönelik engellemeler, arşivlerin yok edilmesi ya da resmi anlatılarla canlı hafızayı unutturmaya dönük faaliyetler dilsel müdahaleleri kapsamaktadır.

2. TOPLUMSAL HAFIZA VE MEKÂN

Tüm insani eylemler, belirli bir zaman ve mekân içerisinde konumlandırılmaktadır. Toplum, toplumsal eylem ve etkileşimler ancak mekânda görünürlüğüne sahiptir. Assman, üç hatırlama figürü üzerinden hatırlama yetisinin işleyiş biçimini açıklamakta ve ilk olarak zaman ve mekâna bağlılık konusu üzerinde durmaktadır. “Hatırlama figürleri belli bir mekânda cisimleştirilmek ve belli bir zamanda güncelleştirilmek isterler, yani coğrafi ya da tarihi anlamda olmasa da her zaman somut bir mekâna ve zamana dayanırlar” (Assmann, 2018: 46). Bu sebeple hafızanın zaman ve mekân bütünlüğüne ihtiyacı vardır fakat modernitenin zaman ve mekân tasavvuru üzerinde yarattığı dönüşümler, zaman ve mekânın bütünlüğünü bozarak parçalı hale gelmesine sebep olmuştur. Parçalı zaman ve mekân anlayışı, hatırlamanın gerekliliklerinden biri olan zaman ve mekân bütünlüğüne uygun olmadığından hatırlama yetisini de zayıflatmıştır. Bu anlamda, modern mekân “şizofrenik” mekândır ve unutturucu bir nitelik taşımaktadır.

“Jameson'a göre kapitalizmin evrelerine göre değişen bir mekânsal mantığı vardır. Günümüzün postmodern kapitalizmine denk düşen mekân ise, bir anlamda şizofrenik olarak adlandırılabilir, parçalanmış bir mekândır. Bu postmodern mekân, herhangi bir bütünlüğü olmayan, birbirinden kopuk parçaların bir kolajıdır. Kişinin gündelik yaşamında bu kopuk mekânları zihninde bile birbirine bağlayabilmesi son derece güç, hatta olanaksızdır. Bugünün postmodern yaşantılarını benzersiz kılan da bir ölçüde budur. Jameson'a göre bu parçalanmışlık, bu şizofreni günümüz kapitalizminin temel özelliğidir. Günümüzde eski bağlar ve ilişkiler yıkılmakta, yerini zihinsel olarak hiç de hazırlıklı olmadığımız bir hız ve yeni ilişkiler almaktadır” (Işık, 1994: 26).

Mekânın herhangi bir bütünlük taşınamaması ve mekânsal kopukluğun var olması, moderniteye özgü bir özelliktir ve başka hiçbir döneme benzemeyen şekilde ayrılmıştır. Bu mekânsal parçalılık, teknolojik gelişmeler ve bu gelişmeleri takip

eden hız olgusunun yaşamın merkezine oturmasıyla belirgin hale gelmiştir. Teknoloji, hızı üretmiş ve hız, mekânı dönüştürerek toplumsal hafızada unutkanlığa neden olmuştur. Paul Virilio, modernitenin hız olgusunu üretmesinin mekân boyutuna dikkat çekmiştir. “Yeni mekân, hız/mekândır; artık bir zaman/mekân değildir, zamana müdahale edilen bir mekândır. Müdahale ettiğimiz artık insanın zamanı değil, makinenin zamanıdır ki buna ben hız-mekân ya da dromosfer yani hızın küresi/tabakası diyorum” (akt. Bayık, 2012: 23). Hız olgusu, modernite ile hayatın seyrini değiştirmiş ve toplulukların mekânları deneyimleme biçiminde dolayısıyla da hatırlama ve unutma biçiminde büyük farklılıklara neden olmuştur. Hem hızlı mekân deneyimi hatırlamaya elverişli değildir hem de hızı üreten teknolojik gelişmeler hatırlama işlevini yerine getirecek teknolojik aletler üreterek, unutuşa sebebiyet vermiştir.

2.1. Modern Sosyal Teoride Zaman-Mekân Tartışması

“Terakki saatin tekâmülüyle başlar. İnsanlar saatlerini ceplerinde gezdirdikleri, onu güneşten ayırdıkları zaman medeniyet en büyük adımını attı. Tabiattan koptu. Müstakil bir zaman saymağa başladı. Fakat bu kadarı kâfi değil. Saat zamandır, bunu düşünmemiz lazım!” (Tanpınar, 2018: 251) Saatleri Ayarlama Enstitüsü

Kökleri Aydınlanma düşüncesine kadar uzanan, Batı Avrupa’da ortaya çıkan ve geleneksel yaşam biçimlerinden farklılaşarak yeni bir yaşam biçimi ile yeni bir tahayyül ortaya koyan modernite, toplumların günlük yaşamı tecrübe etme biçiminde yapısal bir dönüşüme sebebiyet vermiştir. Bahsi geçen ve Batı dünyasının toplumsal ve tarihsel koşullarında meydana gelen bir dizi değişim, Batı’ya özgü ve Batı merkezli olma özelliği taşımaktadır. Batı coğrafyasında ortaya çıkması ve gelişim göstermesi, bu değişim ve

dönüşümü şekillendiren koşulların biricikliğinin ve kendine özgü olma niteliğinin altını çizmektedir. Moderniteyi şekillendiren koşullar, belirli bir zihniyet ve anlam dünyası üzerine kuruludur. Dolayısıyla modernite kendisini şekillendiren zihniyet dünyası ve kodları içerisinde barındırır. Rönesans ve reform hareketleriyle başlayan süreç, Sanayi devrimi, Fransız devrimi, bilimsel devrimler ve çeşitli değişimlerle yepyeni bir anlam dünyası yaratarak geçmişle derin bir ayrışmayı beraberinde getirmiştir. “Modernizm kelime anlamıyla Latince şimdiki ifade eden modernus kelimesinden türemesi dolayısıyla ilk planda geçmişe karşı şimdiki zamanın yüceltilmesini ifade etmektedir. Şimdiki zamanın yüceltilmesi aslında her zaman geçerli olmuş bir tutumdur, ancak belki ilk defa modern çağda "şimdi" ye bütün alanlarda kitlesel anlamda ideolojik bir önem atfedilmiş olmaktadır. Bu kitlesel değerin sanayi toplumunun yarattığı hızlı değişim etkisi boyutuyla geçmişten, gelenekten, geleneksel olan her şeyden trajik bir kopuşu ifade ettiğini de kaydetmek gerekir” (Aktay, 2008: 8). Geleneksel ve düne ait olan değerler dizisi ile keskin bir kopuşu benimsemiş bu yeni dünya görüşü, dalga dalga bütün dünyaya yayılmış ve dünyayı etkisi altına almıştır. Batı modernitesinin yanısıra Batı dışı moderniteler meydana getirmiştir.

Modernite ve aydınlanma düşüncesi teknoloji, toplumsal ilişkiler, ekonomi gibi alanlarda mevcut dünya düzeninde yapısal dönüşümlere sebep olduğu gibi toplulukların mekânı tahayyül etme biçiminde de köklü değişimlere sebep olmuştur. “Modern dünya tarımsal dünyanın yerini aldı; kendisini önceleyenlerle bağdaştırılamaz yeni bir dünya görüşü belirledi. Modernite önce insanı daha sonra insanın dünyasını etkiler. O halde modernite sözcüğüne birlikli bir anlam pekâlâ mümkündür: Burada söz konusu olan, geçmişin bilinmedik semantik alanını yapılaştıran yeni bir mantık, yeni bir dünya görüşünün mantığıdır. Modern olmak, artık düne ait olmayan ve başka yöntemlerle ele alınması gereken bir dünyada yaşamak demektir” (Jeanniere, 2000: 96). Düne ait olmayan yeni bir mantık, zaman ve mekân için yeni bir düşünüş tarzı gerektirmektedir ve mekânsal olarak yeni bir tahayyül ortaya koyduğu söylenebilir. Modernitenin zaman ve mekânı tahayyül etme biçimi hatırlamanın gerekliliği olan zaman ve mekân birlikteliğini yok saymaktadır. Modern öncesi dönemde zaman ve mekânın (uzam) bir aradalığından söz

etmek mümkün olmuştur ve birbirinden ayrı ele alınan yapılar değildir. Modernite ile birlikte zaman ve mekân ayrı birer olgu olarak algılanmıştır. Bu ayrışma ve zaman-mekân ikiliğinin meydana gelmesi, modern zamanların bir getirisi olmakla birlikte hatırlamanın imkân ve gerekliliğini ortadan kaldırması dolayısıyla hafızayı zayıflatan bir faktör olmuştur. “Modern dönemde zaman ve mekân iki ayrı kategori olarak karşımızda durmaktadır. Bunun sebebi, modernitenin, insanın da parçası olduğu tabiat ile zaman arasında ontolojik gerilimler yaratmış olmasındandır. Modernite, mekân, zaman ve insan arasında bulunan varlıksal bağı koparmıştır” (Karaarslan, 2019: 108). İnsanın bir parçası olduğu tabiatla ilişki kurma biçiminin değişimi, mekân-insan ilişkisinde farklılaşmalar meydana getirmiştir. Mekân-insan ilişkisinin bütüncül bir perspektiften değerlendirilmesi, tabiatla irtibatlı olması ile mümkün olmuştur. Tabiatla uyumlanan, tabiata göre şekillenen zaman ve mekân unsurları birbiriyle özdeşleşmiş ve yerelliğin esas olduğu bir düzlemde var olmuştur. İnsanlar, tabiatın merkezde olduğu ve zaman-mekân ilişkisinin tabiat bağlamında olduğu bir yaşantı sürdürmüştür. Tabiatla uyumlanarak, gündelik yaşamlarını tabiatın gerektirdiği şekilde düzenlemiştir. Bu durum, insanın yerleşeceği yeri, yaşayacağı evin biçimini, uyuma ve uyanma saatini, üretim ve tüketim biçimini tabiatın belirlediği bir yaşam şekli inşa edilmesine sebep olmuştur. İnsanlar yerleşim için nehir kenarlarını tercih etmiş, güneşin doğuşuyla uyanmış, zamanlarını doğa olaylarıyla ilişkili olarak belirlemiş, tabiatın gerektirdiği şekilde barınma biçimleri tercih etmiştir. Böylece tabiat, yaşam koşullarının ve hatta zaman ve mekânın belirleyicisi olmuştur. “Modernite öncesinde hem zaman kavrayışı büyük ölçüde doğanın ritmine ve yerel olaylara göre belirlenmiş, hem de mekân ve yer birbiriyle özdeşleşmiştir. Çünkü mekânın kavranmasında belirleyici rolü oynayan yerel etmenlerdir; her mekân, kendi iç ilişkileri ile belirlenmektedir. Oysa modernitenin gelişimi ile mekânlar, çok uzaklardaki toplumsal ilişkilerin etkisi altına girmiştir. Modernite, öncelikle toplumsal ilişkileri yerel içeriğinden kurtarmış ve bu yerel zaman ve mekândan bağımsız bambaşka bir bağlama oturtmuştur” (Işık, 1994: 24). Modernite öncesinde sürdürülen yaşam biçimlerinde hâkim olan yerellik, modernitenin getirisi olan küreselleşmeyle birlikte biricikliğini kaybetmiş ve standartlaşarak tek tipleşmiştir. Kendi iç ilişkileriyle belirlenen mekân ve tabiata bağımlı

şekilde belirlenen zaman, tabiat ile bağımsız hale gelerek toplumsal ilişkilerin belirleyici olduğu başka bir düzlemde varlığını sürdürmüştür. Modernite, zaman ve mekânı parçalı hale getirmiştir. “Özellikle Harvey ve Giddens’in analizlerini temel alarak, modernitenin zaman-mekân kavrayışlarına üçlü bir etkisi olduğundan söz edilebilir: (i) Zaman ve mekân yerel bağlamlarından koparılmış ve homojenleştirilmiştir; (ii) Hem zamanın hem de mekânın içi boşaltılmış, bu zamanın bölümlenebilmesine, mekânın da üzerinde nesnelerin istenildiği şekilde yerleştirilebileceği pasif bir yüzey olarak görülmesine olanak tanıyan bir zaman-mekân kavrayışına ulaştırmıştır; (iii) zaman ve mekân birbirinden koparılmıştır” (Işık, 1994: 25).

Anthony Giddens, modernitenin mevcut kavramsallaştırma ve analizlerine eleştirel bir tutumla yaklaşarak, yapılaşma kuramı çerçevesinde modernliğin doğasını yeniden çözümlemiş ve zaman-mekân kavrayışları hakkında oldukça önemli analizler sunmuştur. Zaman ve mekân kavrayışları birbirinden bağımsız düşünülmeyen, birbiriyle ve tabiatla uyumlu kategoriler olarak değerlendirilmiştir. Zamanın doğa olayları ve bir mekânla bağlantılı olarak düşünülmesi söz konusu olmuştur. “‘Ne zaman’ hemen hemen evrensel olarak ya ‘neredeyle’ ilişkilendirilirdi ya da düzenli doğal olaylarla tanımlanırdı. Mekanik saatin icadı ve nüfusun neredeyse tamamına yayılması (başlangıcı on sekizinci yüzyılın sonlarına kadar uzanan bir olgudur) zamanın uzamdan ayrılmasında çok önemli bir olaydı” (Giddens, 2021: 24). Modernleşme düşüncesinin yaygınlaşması zaman ve mekânın ayrılmasına tabiatla aynı ritimde olmayıp irtibatının koparılmasına ve parçalı zaman ve mekânın oluşmasına sebep olmuştur. Zaman, tanımlanması bakımından tabiatla ilişki içinde olmuştur fakat mekanik saatin icadıyla zaman standartlaşmış ve zamanın evrensel olarak belirleniyor olması, zamanı tabiatla bağımsız bir olgu haline getirmiştir. Zamanın tabiatla uyumlanma durumu ortadan kalkmış ve tabiatla irtibatsız hale gelmiştir. Zaman ve dolayısıyla da mekân yerellik bağlamından koparılıp çıkarılmış, yeni bir zaman mekân tahayyülü ortaya çıkmıştır.

Giddens’in modernlik analizi, moderniteyi geleneksel olanla ayrı tutmuş ve modernite ile aralarında bir karşıtlık olduğuna işaret etmiştir. “Modernliğin sonucunda ortaya çıkan yaşam tarzları bizi geleneksel toplumsal düzen türlerinin *tamamından* eşi

görülmelik bir biçimde söküp çıkarmıştır. Modernliğin getirdiği dönüşümler hem yaygınlıkları hem de yoğunlukları açısından önceki dönemlere özgü değişim biçimlerinin çoğundan daha etkilidirler” (Giddens, 2021: 12). Giddens; modernliğin getirdiği dönüşümlerin yaygınlık boyutunu, çok uzaktaki toplumsal ilişkilerin yerel yaşam biçimlerinde etkili olması üzerinden değerlendirmiştir. Mekanik saatin icadıyla başlayan süreç, dönüşümlerin toplumlar arasında dalga dalga yayılarak evrensel bir hâkimiyet kurmasına yol açmıştır. Bu moderniteyi daha önceki yaşam biçimlerinden ayıran düzlemlerden biridir. Ele alınan diğer düzlem ise modernitenin getirisi olan dönüşümlerin yoğunluk boyutudur. Yoğunluk, toplumsal dönüşümlerin insan hayatına yoğun olarak temas etmesiyle yaşam biçiminin neredeyse tümüyle kayda değer bir biçime uğramasını ifade eder. Giddens, modern toplumların yoğunluk ve yaygınlık bakımından diğer toplumlardan farklılaştığını ifade ettiği gibi modern toplumların dinamik olması bakımından da diğer herhangi bir topluma benzemediğinin altını çizmektedir. Giddens’ın modernlik anlayışının temel dinamikleri üç temel unsur üzerinden ele alınmıştır. “Modernliğin dinamizmi, zaman ve uzamın ayrılmasından ve toplumsal yaşam içinde kesin bir zaman-uzam dilimlendirmesini sağlayacak biçimlerde yeniden birleşmelerinden; toplumsal sistemlerin yerinden çıkarılmasından; toplumsal ilişkilerin, bireylerin ve grupların eylemlerini etkileyen sürekli bilgi girdilerinin ışığında *düşünsel olarak düzenleme ve yeniden düzenleme sürecinden* kaynaklanmaktadır” (Giddens, 2021: 23-24). Modern toplumlarda dinamizmi yaratan üç temel unsurun modern toplumları geleneksel yaşam biçimlerinden farklılaştıran ve modern toplumlara özgü doğasını kazandıran unsurlar olması önem arz etmektedir.

Zygmunt Bauman’ın moderniteye dair görüşlerinin ana eksenini, ait olduğu dini grubun maruz kaldığı ve hafıza çalışmalarına da kaynaklık eden Holocaust ve Auschwitz olayları oluşturmaktadır. İkinci Dünya Savaşında Yahudilere ve eşcinseller, romanlar gibi çeşitli kitlelere yönelik Nazi soykırımı, modernitenin köklerini oluşturan aydınlanma düşüncesinin temel görüşlerinden olan ilerleme fikrine bir eleştiri olarak ele alınmıştır. Şan’ın (2005: 6) analiziyle “aydınlanmanın mutlakıyetçi, deterministik, katı, hoşgörüsüz, duygusuz, kibirli monist yaklaşımı Bauman’ın modernlik eleştirisine de zemin teşkil

edecek olan tüm umdelere sahiptir”. Bauman’a göre Holocaust, modern öncesi dönemden kalan bir barbar tutum değil aksine Aydınlanma düşüncesi ve modernitenin varlığı olmadan üretilmesi mümkün olmayan bir eylemdir. Aydınlanma fikri ve onun getirisi olan modernite; zaman ve mekânı da diğer her şey gibi ilerlemiş ya da geri kalmış, modern olmuş ya da olamamış olarak yaftalamıştır. Modernite, tüm akılcı rasyonel yönleriyle toplumların köklerine işlerken ilerlemeci (*linear*) tarih anlayışıyla Ortaçağ karanlığının tarihin tozlu sayfalarında kalacağını zihinlere yerleştirmiş fakat Holocaust modernitenin de akılcı rasyonel yönleriyle bambaşka krizlere yol açtığını göstermiştir. Modernite, sahip olduğu ruh dolayısıyla hem yaratma hem de yok etmeyi üretmiştir. Savaşlar, soykırımlar, nükleer silahların kullanımı ve kitlesel şiddet eylemleri modern çağın doğal sonuçları olarak karşımıza çıkmakta ve ilerleme fikriyle geri kalmış her şeyin modern toplumlarda yer etmeyeceği fikrine zıt düşmektedir. Modern uygarlığın varlığı, araçsal mantıklılık kültürü ve bürokrasi modern uygarlıklarda Holokost gibi büyük bir krizin deneyimlenmesine ve sömürgecilik, savaşlar ve soykırımların da ilerlemecilik fikrine rağmen var olmasına sebep olmuştur. “Modern uygarlık Holocaust'un yeterli koşulu değil, kesinlikle gerekli koşuludur. O olmaksızın Holocaust düşünülemez. Holocaust'u düşünülebilir kılan, modern uygarlığın akılcı dünyasıdır. "Nazilerin Avrupa Yahudiliğini kitle halinde katletmesi yalnızca bir sanayi toplumunun teknolojik başarısı değil, aynı zamanda bürokratik bir toplumun örgütlenme başarısıdır" (Bauman, 1997: 32). Holokost, homojenliği amaçlayarak müphemlikten kurtulmayı amaç edinen araçsal mantıklılık kültürü ve bürokrasinin doğal sonucudur. Bauman, bahçe metaforuyla bahçıvan devletin “ayrık otlardan” kurtulma projesini modernite bağlamında bürokrasi olgusuyla açıklamıştır. Homojenleşme ile toplumdaki “ayrık otlardan” kurtulmak biz ve onlar olarak ayrışarak yabancıları yaratmayı gerektirir. Bu durum, toplumsal mekân içinde tahakkümü üreterek hafızayı oluşturan ortaklık üzerinde tahribata neden olmaktadır. Holokost, topyekûn unutmadır. Geride delil bırakmayacak kadar unutturmaktır çünkü geride delil bırakmak, hatırlamaya imkân vermektir. Holokost özelinde tartışılan hatırlamanın ve bir neslin yok edilmesi, modernitenin kendi ilkeleri doğrultusunda yok

etme ve yaratma amacına denk düşmektedir. Zaman ve mekânın parçalılığı da bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Zygmunt Bauman, akışkan modernite kavramından yola çıkarak modernitenin zaman ve mekân kavrayışlarını yeniden tayin eden bir işleve sahip olduğu görüşünü dile getirmektedir. Akışkan modernite, katı olan toplumsal düzenin moderniteye direnemeyerek form ve muhtevasının değiştiğini ve akışkanlaştığını ifade etmektedir. Geleneksel toplumlarda hâkim olan düzen, durağanlık, sabite, güven değerlerinin yerini modern toplumlarda müphemlik, güvensizlik, dinamiklik ve hız gibi değerler almıştır. Durağan olmayan, dinamikliğin, belirsizliğin ve akışkanlığın hâkim olduğu toplum, zaman ve mekân kavrayışlarında önemli bir dönüşüme sebep olmuştur. Tıpkı akışkanların bir sabitesi olmadığı gibi zamansal ve mekânsal bir sabiteden de bahsedilememektedir. Bauman, zamansal ve mekânsal dönüşümü teknolojik gelişmelerden kaynaklanan bir süreç olarak ele almaktadır. Modern öncesi dönemde teknolojik gelişmelerin henüz varlık göstermemesi sebebiyle zaman ve mekân açısından uzaklık ve yakınlığın aynı şeye tekabül ettiğinin altını çizmiştir. Modern zamanların getirisi olan teknolojik gelişmelerle birlikte yeni ulaşım araçları icat edilmiş, belli bir mesafeye ulaşma süreci biyolojik faktörler dışındaki etkenlere bağlı olmuştur. Bir mesafeyi kat ederken göz önünde bulundurulacak olan rüzgâr, dalga, hava koşulları vb. tutarsız, kontrol edilemez etmenler büyük oranda insan kontrolüne ve gücüne tabi olarak yeni üretilmiş araçlarla ehlileştirilmiştir. Mesafeler kısa sürede aşılmış, katı ve değişmeyen zaman ve mekân faktörü esneklik kazanmıştır. Bu durum, zaman ve mekân kavrayışı için bir devrin kapanması manasına gelmiştir. “Zamanın tarihi modernite ile başladı. Gerçekten de modernite, her şeyden önce, belki de başka bir şeyin ötesinde, *zamanın tarihiydi*: Modernite, zamanın bir tarihe sahip olduğu zamanki halidir” (Bauman, 2017: 168). Zaman, moderniteyle birlikte yeni bir anlam ve yeni bir başlangıç kazanmıştır çünkü artık mekân-zaman birliğinden söz etme imkânı kalmamıştır. Zaman, hem tabiattan kopmuş hem de mekânla ayrı kategorize edilen bir konumda yer almıştır.

David Harvey, zaman-mekân çözümlemesi yapmak amacıyla zaman-mekân sıkışması kavramsallaştırmasını üretmiştir ve bu kavramsallaştırma ile mekânın zaman

aracılığıyla yok edilmesini ele almaya çalışmıştır. “Zaten, ilerleme mekânın fethini, bütün mekânsal engellerin yıkılmasını ve nihai olarak ‘mekânın zaman aracılığıyla yok edilmesini’ içerir” (Harvey, 1997: 232). Aydınlanma düşüncesinin de temel fikri olan ilerleme fikri, mekâna ilişkin bir takım toplumsal faktörlerin değişimine yol açarak yeni bir düzen, değerler bütünü ve anlam dünyası yaratmıştır. Bahsedilen değişiklikler, zaman ve mekân kavrayışlarında yeni hâkim görüşler meydana getirmiş; mekân, mekânsal pratikler, mekânı deneyimleme biçimleri, mekân-hafıza ilişkisi ve insanın mekânla kurduğu ilişki biçimi değişim göstermiştir. Bunun sebebi öncelikle zaman algısında yaşanan büyük bir kırılmayla açıklanmış, zamanda yaşanan kırılma da mekânda bir yok oluş gerçekleştirmiştir. Harvey, mekânın zaman aracılığıyla yok edilmesini iletişim ve ulaşım alanındaki teknolojik ilerlemelerle ilişkilendirmiştir. “İki tanıdık gündelik imgeye başvurarak söyleyecek olursak, mekân telekomünikasyonun yarattığı bir ‘küresel köy’e ve ekonomik ve ekolojik karşılıklı bağımlıklardan örülmüş bir "uzay gemisi dünya"ya doğru küçüldükçe ve zaman ufkumuz sonunda içinde bulunduğumuz andan başka bir şey kalmamışçasına kısaldıkça (şizofrenin dünyası), mekânsal ve zamansal dünyalarımızın sıkışması duygusunun hâkimiyetiyle basa çıkma zorunluluğuyla karşı karşıya kalırız” (Harvey, 1997: 270). İnsanın başa çıkmak zorunda kaldığı bu sıkışıklık duygusu, uzak mesafeleri kısa zamanda kat edebilmenin mümkün olmasıyla ve bunun getirisi olarak mekânın zaman tarafından kuşatılmış olması ile etkinleşmiştir. Ulaşım alanındaki gelişmelerle birlikte dünyanın bir ucundan diğer ucuna saatlerle ifade edilecek zaman diliminde ulaşmak ya da bir yere özgü bir ürünün taşınarak başka bir yerde de tüketime hazır hale gelmesi, zamanın anlamında önemli bir değişim meydana geldiğinin göstergesidir. Aynı şekilde iletişim teknolojilerindeki gelişmeler de zamanın anlamında değişim meydana getirerek aynı duyuya sebebiyet vermiştir. Dünyanın herhangi bir ülkesinde yaşanan ekonomik, siyasi, toplumsal gelişme; sosyal medya, televizyon, haberleşme kanalları vasıtasıyla anında dünyanın diğer ucundaki bir ülkeye ulaşarak zaman ve mekân algısında önemli bir tahribat yaratmaktadır.

Anthony Giddens, Zygmunt Bauman ve David Harvey’in parçalı zaman ve mekân meselesini ele alma biçimlerini değerlendirdiğimizde, zaman mekân ve hafıza ilişkisine

dair oldukça önemli çıkarımlara ulaşılmaktadır. Modernitenin ve tabiattan kopuşun bir getirisi olan parçalı zaman ve mekân anlayışı, zamana ve mekâna nüfuz ederek gündelik hayatta bir parçalılık meydana getirmiştir. Bu parçalılık, öncelikle zaman ve mekânın bütünlüğünü bozmuş, daha sonra da zaman ve mekânı ayrıştırarak bir zaman-mekân ikiliği meydana getirmiştir. Zaman ve mekânın bütüncül bir tahayyülden uzaklaşması, hafızayı zayıflatmış ve toplumsal unutmaya neden olmuştur. Modernite, parçalı zaman ve mekân algısıyla zayıflattığı hatırlama yetisinin boşluğunu hatırlama işlevi görecektir teknolojik araç ve gereçlerle doldurmuştur. Hatırlama görevini üstlenen araç ve gereçler hem kayıt tutmakta hem de hatırlayıp hatırlatmakta yetkindir. Zaman ve mekânın tabiatla kurduğu ayrılması güç ilişkinin nihai sonucu, tabiattan kopuş ve parçalılık olmuştur ve hafızaya yansısı da hıfz etme güçlüğü olarak kendisini göstermiştir.

Pierre Nora, toplumsal hafıza literatürüne hafıza mekânları (*lieux de mémoire*) kavramsallaştırması ile mekânsal bir perspektif kazandırmıştır. “Süreklilik duygusunun kökü mekândadır. Artık hafıza ortamları olmadığı için hafıza mekânları var” (Nora, 2022: 19). Toplumsal hafızanın yaratıldığı, korunduğu ve belirginleştiği yer hafıza mekânlarıdır. Nora, *Hafıza Mekânları* adlı kitabında toplumsal hafızayı Fransa özelinde ulus-devlet anlayışına yansımaları bakımından ele almıştır. Ulus-devlet inşasıyla toplum ritüellerini yitirmiş, bir yenilenmeye sürüklenmiştir. Toplumun ritüellerinden arınmasıyla gün yüzüne çıkan ve yeni düzende bu ritüellerin tanıklık görevini üstlenen hafıza mekânları, tarihin kalıntıları olarak tasvir edilmiştir. “Müzeler, arşivler, mezarlıklarla koleksiyonlar, bayramlar, yıldönümleri, anlaşımlar, tutanaklar, anıtlar, kutsal yerler, dernekler, bunlar bir başka çağın tanıkları, sonsuz hayalleridir” (Nora, 2022: 26). Nora’nın bir başka çağın tanıkları, sonsuz hayalleri olarak tanımladığı tüm bu hafıza mekânları, fiziksel mekân olarak değil toplumsal hafızayı üreten etmenler olarak ele alınmıştır. Bu mekânlarda toplumsal hafıza üretilmekte, korunmakta, hafızanın tanıklık ettiği geçmiş, bugüne ve geleceğe taşınmaktadır. Hafıza mekânları, geçmişin izlerini taşımakta ve geçmişi bugünde görünür kılmaktadır. Geçmişin yaşandığı zaman diliminin ruhunu saklayarak muhafaza etme rolü de mekânda imkân bulmuştur. “Gerçek hafıza ortamlarının’ (*milieux de mémoire*) ortadan kalkmasıyla, geçmişten kopan bilincin, geçmişe dair hafızayı yeniden

uyandırma ve onu kristalleştirerek cisimleştirme çabası olarak “hafıza mekânları” (*lieux de mémoire*) kurar modern insan. Böylece, geçmişin devamlılığı sağlanacaktır” (Uslu, 2016: 45). Mekânın geçmişin tanıklığı ve geçmişi bugünde canlı tutarak hatırlatıcı olma işlevinin yansıra toplumsal hafızayı koruma işlevi de göz ardı edilmemelidir. Hafıza, mekânda varlık bulmaya ihtiyaç duymaktadır çünkü hafızanın korunmaya yönelik ihtiyacı mekânda görünür olmasıyla karşılanmaktadır. Mekânın hafıza için kritik bir öneme sahip olmasının en temel nedeni; mekânın, hafızanın canlı tutulması ve korunması için bir araç olmasıdır. Mekânın ideolojik mücadelelere sahne olması, mekânda hafıza inşasına ve bunun getirisi olarak unutturulmaya çalışılanların mekânda korunarak görünür olmasına aracılık etmiştir.

Henry Lefebvre, *Mekânın Üretimi* (*The Production of Space*) adlı eserinde çokça tartışılan teorisinin ve mekân çözümlemesinin merkezine toplumun mekânla ilişki kurma biçimini ve üretim ilişkilerini koymuştur. Lefebvre, mekâna Marxist perspektiften bir çözümleme sunmuştur ve mekânın durağan değil devingen bir niteliğinin olduğunu altını çizmiştir. Mekân; toplumsal ilişkiler bütünüdür, toplumsal ilişkilerinden bağımsız bir nesne olarak ele alınmamalıdır. Lefebvre’nin temel tezi mekânın üretilmesi ve aynı zamanda bir üretici olmasıdır. Mekânın üretimi ve yeniden üretimi, kapitalist sistemin devamlılığını sağlar ve mekân, bu sürekliliği sağlamanın başlıca aracıdır. “(Toplumsal) mekân, (toplumsal) bir üründür” (Lefebvre, 2016: 56). Mekânın toplumsal bir ürün olması, toplum ve mekân ilişkisinin mekâna yansımasıdır. Toplumun mekânla etkileşimi mekânı üretirken, mekân içindeki toplumsal ilişkiler ve eylemler de üretilmektedir. Mekân ve toplum arasındaki karşılıklı ilişki, mekânın toplumsal ilişkilere etki ettiği kadar toplumsal ilişkilerin de mekâna etki etmesini gerektirmiştir. Lefebvre, mekânsal üretimi üçlü diyalektik olarak nitelendirdiği mekânsal pratik (algılanan mekân), mekân temsili (tasarlanan mekân) ve temsili mekân (yaşanan mekân) kavramsallaştırması üzerinden ele almaktadır. Bunlar sırasıyla fiziksel, zihinsel ve mekân formlarını ifade etmektedir. Üçlü diyalektiğin mekânsal pratikler formu, mekânı kaplayan pratiklerle alakalıdır. Mekân temsilleri ise ideolojik olarak tasarlanmış ve iktidarın gücüne göre şekillenmiş bir mekân formudur. “Üçüncüsü temsiliyetin mekânları ya da mekânın kolektif deneyimleri vardır.

Bunlar mekân çevresinde simgesel farklılaşmaları ve kolektif fantezileri, hâkim pratikler karşısında direnişleri ve ortaya çıkan bireysel ve kolektif ihlal biçimlerini kapsamaktadır” (Urry, 2018: 47). Mekânsal üçlü diyalektiğin temsili mekân (yaşanan mekân) formu, kolektif hafızayla yakından ilintilidir. Bunun sebebi, yaşanan mekânın sosyal ilişkilerin mekânı olması ve içerisinde semboller, imgeler, anlam dünyası ve çeşitli izler barındırmasıdır.

Mekân; toplumsal ilişkileri ve eylemleri, mekânsal pratikleri, ortak mekânsal temsilleri, çatışmaları ve toplulukların anlam dünyasını benliğinde taşıma misyonu üstlenmiştir. “Lefebvre, mekânın yansız ve edilgen bir geometri olmadığını öne sürer. Mekân üretilir ve yeniden üretilir ve bu nedenle mücadele alanını temsil eder” (Urry, 2018: 47). Mekân, toplulukların çatışmalarına sahne olarak bir mücadele alanı olarak karşımıza çıkar. Bu anlamıyla mekân politiktir. Toplumsal bir ürün olan mekân, güç ve iktidarın görünümelerini üzerinde taşımaktadır. Siyasi erkin mekân aracılığıyla ideolojik üstünlük kurma çabası, toplumsal hafızayı tahakküm altına alma çabası olarak okunmalıdır. “Üretilen mekân, düşünceye olduğu kadar eyleme de aygıt olarak hizmet ettiğinden, bir üretim aracı olmanın yanında, bir denetim, dolayısıyla tahakküm ve güç aracıdır” (Lefebvre, 2016: 56). Mekâna yapılan müdahaleler mekânın sembol ve anlamlarının değişime uğrayarak yeniden kurgulanmasına sebep olmaktadır. Mekâna müdahaleyle birlikte bireylerin mekânla kurduğu ilişki dönüşürken geçmişle kurdukları ilişki de zayıflamaktadır. Dolayısıyla toplulukların mekândaki varoluşları tehdit edilmekte ve geçmişle kurdukları ilişkiye yönelik bir tahakküm gerçekleşmektedir. Bu tahakküm güçlü olanın lehinde mekânın anlamsal dönüşümü, yeniden üretimi ve hafızanın şekillenmesi sonucunu doğurur.

John Urry, turist bakışı (*tourist gaze*) kavramı ile mekânı kolektif bir boyutta ve tüketim bağlamında ele almaktadır. Turist bakışı kavramı ile modern bir deneyim olarak turist olmanın postmodern zamanlarda mekânı deneyimleme biçimine yansımaları tartışılmaktadır. Bir turistin mekânı kavrayış biçimi nasıl üstünkörü ve sahte bir mekân deneyimleme biçimiye postmodern dönemde mekânı deneyimleyen insanlar da özümsemeden sahte bir karşılaşmayla mekâna temas etmektedir. Modern dönemde

zaman-mekân sıkışmasının getirisi olan bu mekân deneyimi insan ve mekân ilişkisinde de önemli bir kopuşa neden olmuştur. “Turistik hediyelik eşyaların, zaman-mekân sıkışmasının bu karakteristiğini çok iyi örneklediği önerilebilir. Kısa ömürlülük, elden çıkarılabilirlik, geçicilik, imajlar ve simulakrumları kapsayan paradigmatik durum, görsel turist gösterenlerinin tüketimiyle ilgili maddi kültür gibidir” (Urry, 2018: 264). Modern zamanlarda mekânı deneyimleme biçimini ifade eden turist bakışı, geçici ve kısa süreli bir niteliğe sahiptir. Bu bakış mekânda unutkanlığı tetiklemektedir çünkü hatırlama, geçici ve kısa süreli deneyimler için uygun bir zemin değildir. Hatırlamaya imkân vermeyen geçici ve kısa süreli bu deneyim, mekânı tüketmek üzerine kuruludur. Bu anlamda, mekânı uzun uzun tecrübe etmenin yerini fotoğraflamak gibi anlık, gerçeklikten kopuk ve nesneleşmiş hatırlama biçimleri almaktadır. “Sontag’ın (2008) da dikkat çektiği gibi fotoğraflar, bir gezinin aşama aşama planlanıp gerçekleştirildiğinin ve arzu edilen eğlencenin yaşandığının bariz göstergesi olarak işlev görmektedir. Dolayısıyla seyahat etmek, artık bir fotoğraf biriktirme stratejisine dönüşmüş, fotoğrafçı ise yerlilerin hassasiyetlerini önemsemeden onların pratiklerini kadrja aldığı için süper-turist olmuştur” (Dereli, 2021: 9). Fotoğraf, bir yere seyahat etmiş olmanın göstergesi olma işlevinin yanı sıra zaman mekân sıkışması ve onu getirisi olan unutkanlığın bir biçiminin göstergesidir. Mekân, bir tüketim nesnesi halini almakta ve fotoğraf aracılığıyla teknolojik aletlerin hatırlama faaliyetini gerçekleştirdiği bir deneyim biçimi ile tecrübe edilmektedir. Tüm bu nedenlerden dolayı mekânı tecrübe etme biçimi kolektif unutmayı beraberinde getirmektedir.

2.2. Modern Mekân ve Hafıza’ya Dair Değıniler

Mekân, hatırlama ve unutma deneyiminin fiziksel ve sosyal düzlemde yansımalarının görünür olduğu bir alandır. Mekânda yer bulan ses, koku, aktör, dönüşüm süreçleri gibi bileşenler hafızayla yakından ilişkili görölmekte ve hatırlama ile unutma süreçlerini etkilemektedir. Mekân, yaşanıp biten anıların zamanla unutulmaya yüz tutmasına engel olmakta, yaşanmışlıklara tanıklık göstererek hatırlama potansiyeli

oluşturmaktadır. İzlerle donanmış olan mekân, hem hatırlamanın bir gerekliliği hem de bir hatırlatıcı unsur olarak karşımıza çıkar. “Toplumsal ilişkilerin kurulduğu ve günlük yaşama ilişkin faaliyetlerin gerçekleştiği fiziksel çevre bireysel ve toplumsal belleğin inşa edilmesinde yer (locus) görevi görmektedir. Bellek kurgulanırken aynı zamanda mekânın da kendi belleği oluşmaktadır” (Özaloğlu, 2017: 13). Mekân, toplumsal gruplara bir bellek sunarken bellek de bir mekânda varolma arzusu içindedir. Mekân ve belleğin bu karşılıklı etkileşimine modern bir yaklaşım sunan ve hafıza bağlamında Kadınlar Pazarı mekânına ışık tutacak olan *Toplumsal Hafıza Hatırlamanın ve Unutmanın Sosyolojisi*, “Kokulardan Seslere, Fuarlardan Sokaklara Uzanan Bir Tartışma: Kent ve Hafıza” ve “Hafıza Kutusu: Bir Kentsel Kolektif Bellek Deneyi(mi)” adlı eserlere bu bölümde yer verilecektir.

Faruk Karaarslan, *Toplumsal Hafıza Hatırlamanın ve Unutmanın Sosyolojisi* (2019) adlı kitabının Modern Zaman, Mekân ve Toplumsal Unutma bölümünde mekân-hafıza ilişkisine yoğunlaşmıştır. Mekân ve hafıza ilişkisi yalnızca bu bölümle sınırlı kalmamış yazar, kitabın her bölümünde mekân üzerine çeşitli analizlerde bulunmuştur. Modern Zaman, Mekân ve Toplumsal Unutma bölümü, modernitenin unutturucu tabiatı ve zaman-mekân tasavvuru üzerindeki dönüştürücü etkisi üzerinde durulması sebebiyle odağımızı çevireceğimiz temel noktayı oluşturmaktadır. Her hatıranın bir mekâna dayanma ve bir zamanda gerçekleşme zorunluluğu, mekânın hafızayla ilişkisini özetlemekte ve zaman ile mekânın bütünlüğüne işaret etmektedir fakat modernitenin zaman ve mekân anlayışında büyük bir kırılmaya sebep olmasıyla zaman ve mekânın parçalılığı gündelik hayatın ve toplumların mekânı deneyimleme biçimlerinin seyrini değiştirmiştir.

“Hem mekânın zamana hem de zamanın mekâna öncelenmesi, tabiat ile zaman arasındaki varlıksal bağın kopuşuna işaret etmektedir. Modernitenin zaman ve mekânın ontolojik bağını koparan bu tasavvuru, zaman ve mekân birlikteliğini gerektiren hatırlama biçimlerini zayıflatmıştır. Parçalı zaman ve mekân algısı, hatırlanan olayın zamansal ve mekânsal bütünlüğünü de ortadan kaldırmıştır. Bu

parçalanmışlık nihayetinde moderniteye, geleneksel olan her unsuru unutturmayı buna paralel olarak yeni olan her unsuru da zoraki bir biçimde hafızalara kazımayı sağlamıştır. Bu ise tamamıyla mekâna ve zamana bağlı olan hatırlama daha doğru ifade ile hıfz etme biçimlerini zayıflatmıştır” (Karaarslan, 2019: 110-111).

Aydınlanma düşüncesi ve Aydınlanma düşüncesinin ürettiği ilerleme ve rasyonalite gibi ilkeler modernitenin harcını oluşturmuştur. Böylece modernitenin toplumları etkisi altına almasıyla rasyonel ve ilerlemeci dünya anlayışı hâkim olmuş, bu anlayış toplumların varoluşunun ve hıfz edişinin bir zorunluluğu olan mekân ve zamana sirayet etmiştir. Bu yeni tasavvur, toplumların akletmesini önemsemiş böylece hatırlama eylemi rasyonel insan tasavvuruna uygun düşmemiştir. Böylece teknolojik aletlerin hatırlama işlevini yerine getirmesi rasyonel ve ilerlemeye uygun bir eylemken, ezberleme ya da akılda tutma gibi faaliyetler geleneksel ve yok edilmesi gereken eylemlerdir. Fotoğraf makinesi, dijital anımsatıcılar, kamera, ses kaydetme cihazları gibi teknolojik yenilikler, insanın hatırlama işlevini devralarak insanın hatırlama yetisini zayıflatmıştır. Modernite, her yönüyle kendine özgü bir unutkanlık barındırmakta ve modernite ile birlikte toplumlar unutkanlık deneyimini mekân ve hafıza üzerinden deneyimlemektedir. Modernite, tabiatla insanın kurduğu derin bağa yönelik bir kopuş gerçekleştirmiştir. Geleneksel olan her şeyin çöküşü yeni mekân ve zaman kurgusunu gerektirirken tabiatla kurulan bağ üzerinden şekillenen zaman ve mekân anlayışı zorunlu bir değişime gitmek durumunda kalmıştır. Rasyonalite ve ilerlemeciliği yaşamın merkezine alan dünya görüşü tabiatın yaşamın merkezinde oluşunu dönüştürme zorunluluğu içine girmiş ve insanı yaşamın, zamanın, mekânın merkezine oturtmuştur. “Modernitenin zaman anlayışının doğal sonucu, mekânın ikincil bir kategoriye indirgenmesidir” (Karaarslan, 2019: 109). Modernite öncesi dönemde tek bir çerçevede varlığını sürdüren zaman ve mekân moderniteyle iki ayrı parça haline gelmiştir. Modernitenin ürettiği kaynağını tabiattan değil, rasyonel akıldan ve teknolojik gelişmelerden alan parçalı, hesaplanabilir ve ölçülebilir zaman anlayışı zamanı önceleyerek ona uyumlanmaya odaklanmıştır.

Modernitenin ürettiği bu görüş, mekânı zamana karşı zayıflatmış ve ikincil bir kategoriye indirgenmesine yol açmıştır.

Modern öncesi dönemde insanın tabiatı algılayış biçiminin moderniteyle farklılaşması, mekân-zaman ve insanın bütüncül algılanmasını yok ederek parçalı hale getirmiştir. Böylece insan- mekân ve zaman ilişkisinde kayda değer dönümler meydana gelerek mekân tasavvurunu değiştirmiştir. Bu dönüşümü anlamlandırmak adına modern öncesi ve modernite sonra dönemde mekânla kurulan bağın detaylandırılarak anlaşılması gerekmektedir. Modern öncesi tabiatla kurulan ilişkide tabiata kutsallık atfedilmiştir. Tabiat, tanrıyla ilişkilendirilerek tabiat olayları tanrının insanla iletişim kurma biçimi olarak algılanmıştır. Tabiat olaylarının iyi yönde seyretmesi tanrının insanlara bir armağanı olarak görülürken tabiatla yaşanan felaketler ise tanrının insanlara gazabı ya da insanları uyarma biçimi olarak algılanmıştır. Mekânın yani tabiatın kutsallıkla da yoğrulması dolayısıyla insanın bir parçası olarak görülmesi söz konusu olmuştur. Bu durum insanı mekânla özdeşleştirmiş, mekânı kendisinden bir parça olarak algılamasını sağlamıştır. İnsanın tabiatla özdeşleşmesi ve tabiata uyum sağlamayı yaşamın merkezine koyması, modern öncesi dönemin mekâna dair en belirgin özelliğidir. Önceki bölümde de belirtildiği gibi modernite ile birlikte insanın tabiatla irtibatı, tabiata uyumlanmak üzerine değil tabiata hükmetmek üzerine kurulmuştur. İnsanın tabiatla uyumlanmayarak tabiatı kendisine adapte etme çabası içinde olması, mekânla kendisini bütünleşmiş olarak algılayamamasının bir sonucudur. Tabiatla irtibatın kopuşu, insanı mekândan koparmış ve insanın mekâna hükmetmesi sonucunu doğurmuştur. Örneğin, tabiatın koşulları gereğince ev yapma gerekliliği ortadan kalkmıştır. Yerleşim için su kenarlarını tercih etmek bir zorunluluk olmaktan çıkmıştır ya da bir yere ait malzemelerin kullanımıyla ev yapmak artık eskide kalmıştır. Gelişen teknolojiyle, iklim ya da tabiat şartları gözetilmeksizin standart malzemelerle standart evler inşa edilmiştir. Bir dağın insana geçit vermemesi söz konusu olmamış, tüneller yapılarak doğa üzerinde hâkimiyet kurulmuştur. Tüm bunlar mekân ve insan etkileşimine yansyarak insanın tabiatüstünde kurduğu hâkimiyet gibi mekân üzerinde de hâkimiyet kurucu rol edinmesi sağlamıştır.

Yazarın modernitenin dönüştürdüğü mekân tasavvuru ile ilişkilendirdiği bir diğer mesele insanın modernite ile birlikte hız temelli bir yaşam sürmesidir. Hızın insan hayatının merkezine yerleşmesiyle zamanı ve mekânı deneyimleme biçimimiz farklılaşmıştır. Mekân ve zaman deneyimlerimizin çabuklaşması ve derinlikten uzak olması durumu, moderniteye özgü unutkanlığın başlıca sebebinin oluşturmaktadır. İnsan, ürettiği teknolojiyle hız kavramını hayatının merkezine oturtmuş ve tabiata hükmedecek gücü kazanmıştır. Böylece tabiatın zorlukları teknolojinin gelişimiyle aşılmış ve hız kavramı insan hayatında zaman kazandıran deneyimlere imkân vermiştir. Belirli bir mesafeyi günlerce yürüyerek kat etme deneyimi tekerlekli araçların icadıyla farklı bir deneyime evrilmiştir. İnsanüstü hız, mesafeleri kısaltması dolayısıyla insana büyük bir kolaylık kazandırırken deneyimleri yüzeyselleştirmesi dolayısıyla da hıfz etme yeteneğini zayıflatmıştır.

Hız merkezli yaşam gibi birçok etmenden kaynaklı olarak modernitenin unutturucu bir tabiata sahip olması, hatırlamayı zayıflatmıştır fakat bu durum modernitenin hatırlamayı yok ettiği manasını taşımamaktadır. Moderniteyle birlikte insan, inşa edici bir hatırlama biçimi kazanmıştır. Bauman’a göre “modernite, geçmişin mirasını, yükünü ve molozunu bir kenara atmak ve yeni bir başlangıç yapmak niyetiyle doğdu” (2013: 41). Modernitenin eskiyi yok sayan paradigması akıl yürütmeyi yüceltirken, hatırlamayı geri planda bırakmıştır. Bu yeni anlayışla hatırlama zayıflamış fakat tamamıyla yok olmamış yerine hatırlama üzerinde yeni olanların yerleştirilebileceği eski olanların ise silinmesine gayret edileceği başka bir inşa etme arzusu yerleştirilmiştir. Bu minvalde bazı kodlar hafızaya yerleştirilmek istenirken bazıları ise eski olan her şey gibi yok olmaya maruz bırakılmıştır. Modern hatırlamanın yeni bir biçimini temsil eden bu hatırlama **seçici hatırlama** olarak ifade edilmiştir ve mekân üzerinde tahakküm kurmayı mümkün kılmıştır. Hatırlama ve unutmaya dair müdahaleler mekân ve zamanda görünür olmaktadır. Seçici hatırlama ise müdahalenin bir aracı olarak kullanılmaktadır. Mekâna modern müdahale biçimlerinin nasıl mümkün olduğu ise modernitenin unutturuculuk misyonu ve seçici hatırlama ile mümkündür. Karaarslan’a göre (2019: 135) modernitenin unutturuculuk misyonu, sürekli ve ritmik hatırlatmalar aracılığıyla gerçekleşmektedir.

Gündelik yaşamda karşımıza çıkan birçok sembol gördüğümüzün ötesinde anlamlara sahip olmakta ve hafızamıza hitap ederek belirli anlamları hatırlatmaktadır. Bu ritmik hatırlatmayla hafızamıza yerleştirilenler aynı zamanda hafızamızda yerleşmiş olan başka şeyler üzerinde de bir tehdit oluşturmaktadır. Yaşamın birçok yerinde karşılaştığımız anıtlar bunun en güzel örneğidir. Anıtlştırılan kişilerin hatırlanması arzulanırken bu anıtlştırmanın hatırlatıcılığı içinde başka tarihselliklerin unutturulmasını da barındırmaktadır. Müzelerin hatırlatma biçimi de seçici hatırlatma açısından önemlidir. Temelde bir kurgu olarak ele alınan müzeler, içerdği anlam itibariyle yalnızca bir geçmişî yaşatma yeri değil aynı zamanda eski olanları sergilemek suretiyle bizim artık eskide kalanlarla bir kopuş yaşadığımızı ve ait olduğumuz şeyin yeni olanlar olduğunu vurguma yerleridir.

Alev Erkilet (2017), “Kokulardan Seslere, Fuarlardan Sokaklara Uzanan Bir Tartışma: Kent ve Hafıza” adlı makalesinde üç bölümde ele aldığı kent ve hafıza meselesinin ilk bölümünde kent hafızasının aktarılması ya da unutulması/unutturulması ikinci bölümünde kent hafızasının sokak isimleri, koku ve mekân gibi alanlarda görünür olmasından üçüncü bölümünde ise kent hafızasının katmanlılığına değinmiştir. Erkilet, kent hafızasının farklı yönlerine odaklandığı makalesine, Almanya’da 1442 yılından beri varlığını sürdüren ve kuruluşundan itibaren tüm sahiplerinin kayıtlı olduğu Mohren Apotheke eczanesini hafızayı ayakta tutması bakımından ele alarak başlamıştır. Ardından yine hafızayı ayakta tutması bakımından benzer bir örnekle devam eder: 19. yüzyılda resmedilen tablolarda kullanılan boyaların satıldığı ve satın alan kişilerin o yıllardan beri kayıt altında tutulduğu küçük bir boya dükkânı. Yazar, Batı’ya ait bu kent hafızasını canlı tutan örneklerin ardından bizde durumun nasıl olduğunu sorgular ve ülkemiz üzerinden çeşitli örneklerle devam eder. Selim İleri, Gökhan Akçura gibi isimlerin İstanbul’a dair çeşitli betimlemelerini ve mecmualar, özel mektuplar ve yazışmalar aracılığıyla kent hafızasını aktarmalarını ele alır. Bu aktarımlar sayesinde erişilen bir bilgi de adalardaki bir plajın isminin Türkleştirme politikaları kapsamında Yorgoli isminden Yörük Ali ismine çevrilmesidir. “Bu örnekler, ‘kentî hafızası’, bu hafızanın ‘aktarılması’ ve bazı kısımlarının da ‘unutulması/unutturulması’ hakkında bize bir fikir vermektedir.

Modernleşen Türkiye Osmanlı devrinin gerek İslami mirasını gerekse çok-etnikli hafızasını silmekte, yerine yenisini inşa etmeye çalışmaktadır” (Erkilet, 2017: 104).

Hafıza toplumsal hatırlama ve unutma süreçlerini incelemekte ve mekân, koku, mimari beden, sanat gibi birçok alanda görünür olmaktadır. Bugün geçtiğimiz sokaklara verilen isimler kültürümüze, tarihimize ve benliğimize dair bir şeyler barındırmaktadır. Camilerde kandil gecelerinde simit dağıtılması bir kültürün yaşatılarak bugüne taşınması yani hatırlanması bağlamında değerlendirilmelidir. Günlük yaşamda dikkatimizi çekmeyen fakat geçmişle bağımızı devam ettirmeyi sağlayan birçok hafıza unsuru mekân, koku, mekân adları gibi alanlarda görünüm kazanarak kimliğimizin bir parçasını oluşturmaktadır. “Örneğin seyyar satıcıların, poğaçacıların, mısırcıların sesleri kültürel mirasımızın bir parçasıdır. Bunların kaybolması, hayatımızdan çıkması, geçmişle kurduğumuz bağı kopartarak kimliğe de zarar vermektedir. Ama “koku ortamının”, kültürel mirasın bir parçası olduğu gerçeği de diğerleri gibi göz ardı edilmektedir” (Ergin, 2015: 14 akt. Erkilet, 2017: 105-106). Yazar, geçmişle bugünün bağ kurmasını ve sürekliliğini sağlayan bu örneklerden yola çıkarak tarihsel değişimleri yönetmenin ve geçmişle bugünün arasında kurulan bağın kopmaması için gayret göstermenin önemini altını çizmiştir. Değişimlere özgün cevaplar üretmek; geçmiş ve gelecek arasında kurulan bağın devamlılığı, kimliğin ve kent hafızasının sürekliliği bakımından elzemdir.

Kent hafızasına dair dikkat çeken bir diğer mesele kent hafızasının katmanlılığı olmuştur. Yazar hatırlamaya dair unsurların kent hafızasının hangi katmanına gönderme yaptığını sorgulayarak hafızanın katmanlı yapısını vurgulamıştır. Kent hafızası, kendi başına oluşan bir olgu değildir, iktidarların tarihsel kurgu ve müdahalelerini barındırmaktadır. Kent mekânında bir alanı öne çıkarmak tarihin bir katmanına gönderme yaparken, başka bir alanı unutturmaya hizmet etmektedir. Örneğin, kentin katmanlı hafızasında söylem ya da mekân düzeyinde Cumhuriyet dönemine gönderme yaparak bu katmanı öne çıkaran bir iktidar tarihsel anlamda diğer dönemleri unutturma gayretindedir. Osmanlı ya da Selçuklu dönemi de aynı örneğin kapsamı içerisinde değerlendirilebilir. “Demek ki, tarih mekân üzerinden ve mekân dolayısıyla kurgulanırken bazı dönem ve hatıralar devre dışı bırakılmakta, bazıları ise vurgulanarak öne çıkarılmaktadır” (Erkilet,

2017: 104). Mekânın ya da kentin katmanlılığı karşısında yazar, herhangi bir katmana gönderme yaparak ideolojik bir bakışla gönderme yapılan katmanı benimseyerek diğerlerini reddetme davranışı yerine tüm katmanları tanımayı ve anlamayı önermiştir. Kentin katmanlı hafızası iktidarlar ya da siyasi erk tarafından kurgulanmış ve inşa edilmiştir. Dolayısıyla, kentin katmanlı yapısına bütüncül bir bakış geliştirerek bu minvalde yeniden bir üretim sağlamak, kentin geçmiş ve gelecek arasında kurduğu bağın devamlılığını sağlamak açısından önemli görülmüştür. Hafıza ancak bu yolla kuşaktan kuşağa aktarılacak ve benlik bilinciyle yoğrulacaktır.

Tuba Doğu ve Melis Varkal Deliöz'ün (2017) “Hafıza Kutusu: Bir Kentsel Kolektif Bellek Deneyi(mi)” adlı makalesinde, 1980’lerde İzmir’de As Sineması’nın Güzelyalı Kültür Merkezi’ne dönüşüm sürecindeki hikâyelerden beslenen hafıza kutusu projesi ele alınmaktadır. Mobil bir araçla 6 ay boyunca sözlü tarih çalışması yapılmış ve sonucunda mekânsal dönüşüm ve bellek hafıza kutusuyla gösterime sunulmuştur. Proje kapsamında oluşturulan ahşap hafıza kutusu, üç kişinin içine girip As Sineması’nın dönüşümüne dair sözlü tarih çalışması videolarını izleyebileceği şekilde tasarlamıştır. Şehrin kalabalık bir parkına yerleştirilen ahşap sistem dışarıya da ses vererek insanların ilgisini çekmiş ve videolar mekân özelinde hatırlatıcı bir unsur olmuştur. “Projede deneysel olan durum, önce kayıt altına alınan sonraysa yeniden kompoze edilen bu hikâyelerin sadece mekânın belleği üzerine bilginin aktarıldığı bir video-arşiv olarak pasif kalmaması, aynı zamanda bilginin toplandığı materyal belleği daha da genişletmesi ve var olan belleğe eklenerek katılımcı dönüşüm sürecini görünür kılmasıdır” (Doğu ve Deliöz, 2017: 5).

Hafıza mekânı olarak tercih edilen Güzelyalı Kültür Merkezinin seçilmesinin önemli sebepleri bulunmaktadır. Tarihi As Sineması 1950’lerde kültürel faaliyetlerin yaygınlaşmasının da etkisiyle mahallelinin ilgi odağı olmuştur fakat 1970’li yıllarda ekonomik problemlerin kültürel faaliyetleri ve sinema dünyasını da etkilemesiyle sinema sektörüne rağbet azalmıştır. Buna rağmen, mahallelinin talepleri ve katkılarıyla As Sineması sürdürülebilirliğini korumuş ve bir kültür mekânı olarak faaliyetlerini devam ettirmiştir. Sözlü tarih ile elde edilen verilere göre mahalleli kendi müzik aletlerini buraya

getirerek, burada çeşitli gösterileri yaparak ve 1970'lerde konservatuvarın açılmasıyla burada okuyanların destekleriyle kültürel faaliyetleri sürdürmüşlerdir. Mahalle halkı belediyeye baskı yapmak ve taleplerde bulunmak suretiyle kültür merkezinin korunmasını sağlamıştır. Bu girişimlerin belediye ya da yerel yönetimler tarafından değil de mahalleli tarafından başlatılması oldukça önemlidir. Ayrıca mekânsal ve kültürel belleğin hem bu mekâna katkı sağlayan kişiler hem de mahalleli tarafından kolektif hale getirilmesi önemli bir mesele olarak okunmalıdır. Mekânın hatırlanması, sürdürülmesinin yanı sıra kolektiflerine destek olan diğer nokta mekâna mahalle sakinlerinin katkı sağlaması ve etkinliklerin de onlar tarafından yürütülmüş olmasıdır. Sonuç olarak, “sürece bakıldığında toplanan veriler ve derlenen bilgiler kısa süre de olsa görünür olmuş ve aynı zamanda bilginin toplanma sürecindeki sürekliliği deneyimlenmiştir. Mekânsal anlamda ise bu süreklilik her ne kadar büyük önem arz etse de, mekânın zaman içerisinde uğradığı fiziksel deformasyonlar, dönüşümlerle hala hatırlanıyor olması belleğin geçmişten bugüne bağlaç görevi görmesi bir nevi zamansal bağlayıcı olmasından kaynaklıdır” (Doğu ve Deliöz, 2017: 5). Bu anlamda As Sineması bir hafıza mekânıdır ve dönüşüm süreci üzerinden toplumsal hafızaya dair yansımaları deneyimlemek bakımından önem taşımaktadır.

2.3. Konya Çarşıları

Tarih boyunca çarşılar, şehrin nabzının tutulduğu merkezler olmuş ve şehrin sosyal, kültürel, ekonomik yapısına dair yansımaları görünür kılmıştır. Şehrin ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla var olan çarşılar, şehir sakinleri için gündelik hayatta önemli uğrak yerleri olmuştur. Çarşılar, tarihsel süreçte şehir sakinlerinin ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir. Bu ihtiyaçlar temelinde biçimlenen çarşılar, yalnızca bir alışveriş mekânı değil, aynı zamanda sosyal ilişki ve etkileşimin yoğunlaştığı buluşma mekânlarıdır. Bu anlamda, çarşılar; geleneğin, toplumsal ilişkinin, toplumsal dönüşümün ve toplumsal yapının temsil edildiği mekânlardır. Bu mekânlar, kentsel dokunun ekonomik ve sosyal boyutunu oluşturmakta, geleneksel kültürün devamlılığını sağlamakta, bu yönüyle geleneksel ritüelleri tekrarlar vasıtasıyla korumaktadır. Toplamların kendine has gelenek ve ritüellerine karşılık gelen pratikler, çarşıların ruhuna

işlenmekte ve çarşılarla bütünleşmektedir. Bu yönüyle şehrin hafızasını oluşturma niteliği söz konusu olmaktadır. Esnaflık kültürü, müşteri ilişkileri, tüketim biçimleri, şehir sakinlerinin mekânları deneyimleme biçimleri, ritüeller vb. unsurlar, çarşılarla özgünlük kazandıran ve şehrin ruhunu çarşılarda hissetmeyi sağlayan özelliklerdir. Bu özellikler vasıtasıyla, şehrin kendine has özellikleri çarşayı biçimlendirmekte, ona aktarılmakta ve onda derinleşmektedir. Şehrin kendine has özelliklerinin aktarım yeri olması dolayısıyla çarşılar, şehrin kimliğine ve aidiyet pratiklerine karşılık gelmektedir.

2.3.1. Tarihsel Süreçte Konya Çarşılarına Kısa Bir Bakış

Çarşı, “dükkanların düzenli sıralandığı üstü açık veya kapalı sokaklar, alış-veriş ve pazar yeri olarak tanımlanabilir. Çarşı şehrin kalbidir ve şehrin belleğinde önemli bir yeri vardır. Çarşının belli başlı yapıları şunlardır: cami-hamam, sokaklar-çarşılar (işler), bedesten, arasta, hanlar, dükkan, pazar yerleri” (Karpuz ve Çaycı, 2018: 281). Çarşayı oluşturan bu yapıların çeşitliliği, çarşının esnaf ve iş kolları anlamında da bir çeşitliliğe sahip olduğunun göstergesidir. Çarşı, hem iktisadi faaliyetlerin yoğunlaştığı bir merkez olma özeliği taşır hem de bu alan, ikamet yerlerinden ayrılarak ve yerleşimi etrafında toplayarak şehrin yapısında belirleyici olmaktadır. “Türk şehrinin üç ana yapı grubu etrafında şekillendiği görülür. Merkezinde genellikle bir ulu cami, onu kuşatan bir çarşı yapılar grubu ve en dışta mahalleler” (Ulutürk, 2021: 72). Merkezi cami ve çarşıdan oluşan şehir yapısı, yalnızca iktisadi bir dokunun değil aynı zaman da sosyal bir dokunun da varlığına karşılık gelmektedir.

Tarihsel süreçte antik çağlara kadar uzanan bir geçmişe sahip olan Konya şehri, Anadolu’nun kapılarının Türklere açılması hadisesi ve bunu takiben Selçuklu Devleti’nin şehre hâkimiyetine kadar elbette ki ticari faaliyetlere sahip olmuştur fakat “Konya’nın canlılık dönemi, Türkiye Selçukluları Devleti’nin payitahtı olduğu devre rastlar” (Baykara, 1985: 15). Bu dönemde Konya şehri, surlarla çevrilerek iktisadi, idari ve sosyal anlamda donanım kazanarak canlanmıştır. “Nitekim XIII. Yüzyılın ortalarında ribat, han ve kervansaraylarla kuzey-güney, doğu-batı eksenindeki ana ve tali yollara bağlanarak

büyük bir ticari hareketliliğin merkezini oluşturmuştur” (Yörük, 2018: 231). Selçuklu hâkimiyetiyle şehre kazandırılan idari, sosyal ve iktisadi hareketliliğin ardından yeni ticaret yollarının açılması ve yolcuların barınma ve korunma ihtiyaçlarını karşılayan ribat, han ve kervansarayların da inşasıyla ticaret yollarının geçiş güzergâhında konumlanan Konya şehri, iktisadi bir merkez olma özelliğini bu gelişmelere borçludur. Yine surların inşasına dayanan imar faaliyeti, şehirde fetihle birlikte gelen Türklerin yerleşimine alan açarak şehrin fiziki yapısında ve sosyal hayatında yarattığı değişimle çarşı ve pazarların gelişimine destek olmuştur. Yeni yerleşim yerlerinin ortaya çıkması, nüfusun ihtiyaçlarını sağlamayı gerektirerek çarşı ve pazar alanlarının oluşumuna alan açmıştır. “Konya'da ilk çarşı ve pazar yeri şehrin Selçuklular tarafından 1077 yılında fethedilmesinden sonra, Alâeddin Tepesi dolaylarında kurulmuştur. Kent zamanla büyüyüp, nüfusun yoğunluğu artınca, şehrin savunması zorlaşmıştır. Selçuklu hükümdarı Alâeddin Keykubat 1222 yılında şehrin çevresinde bir sur yaptırarak bu problemi çözümlenmiştir. Surun tamamlanmasından sonra Alâeddin Tepesi dolaylarında yer alan çarşı ve pazar yeri yavaş yavaş sur kapılarına doğru kaydırılmıştır” (Odabaşı, 1999: 180). Surların tamamlanmasıyla çarşı ve pazarlar nüfusun ihtiyacına karşılık gelerek gelişme göstermiş ve şehirde önemini bugün dahi koruyacak olan çarşı kültürünün temellerinin atılmasına sebep olmuştur.



Resim 4. At Pazarı kapısı yakınlarında pazar alanı ve Konya surları (Kayhan, 2018: 198)

13. yüzyılda Selçuklu Devleti hâkimiyetiyle şehrin dış surlarının inşası ve çarşı pazarların sur içinde kalarak mevcut sahanın daha geniş bir alanına yayılması, bugünkü çarşı kültürünün oluşması bakımından önemli bir dönüm noktası olmuştur. “Selçuklular devrinde Konya’da iki çarşı vardı ve bu çarşılar, şehrin nüvesini oluşturan Alaaddin Tepesi’ni çevreleyen iç surların hemen doğusunda gelişmişlerdi. Bu çarşılardan birisi Sûk-ı Atîk (Eski Çarşı/Pazar) diğeri de Sûk-ı Cedîd (Yeni Çarşı) idi. Eskipazar Çarşısı, Alaaddin Tepesi’nin hemen doğu eteğinde olmalıdır” (Aköz, 2018: 224-225). Selçuklu Devleti hâkimiyetinden önce şehirde varlığını sürdüren eski çarşı, Selçuklu hâkimiyetiyle korunmuş ve yeni çarşı da var olan çarşıya eklemlenmiştir. Böylece ilgili dönemden itibaren Konya’da çarşı ve pazar kültürünün temelini atıldığı düşünülmektedir.

Tuncer Baykara'ya göre (1985: 58-61), bu dönemde diğer Selçuklu şehirlerinde olduğu gibi Konya Çarşısında da şehir sakinlerinin ihtiyacını karşılayacak her türden esnaf bulunuyordu. O yıllarda çarşıda iktisadi faaliyetlerin sürdürüldüğü yerler şunlardır: at-pazarı, attarlar pazarı, buğday pazarı, kasaplar, kavaflar, külahçılar, kuyumcular, odun pazarı, pamukçular, şekerciler. Bunlara ek olarak Konya Çarşısında yer alan esnaflar da aşçı, attar, bakırcı, bakkal, bani, berber, bezzaz, boyacı, canbaz, cendereci, debbağ, dellak, demirci, dokumacı, dülger, ekmekçi, hallaç, helvacı, kâğıtçı, kasap kuyumcu, marangoz, mimar, nakkaş, nalband, natur, neccar, örücü, saka, saraç, suyolcu, tacir, terzi, yazmacı, çömlekçi, destici, halıcı, hattat, hobaşcı, keçeci, meyhaneci, mezartaşcı, mücellit, oymacı, rahleci, teşbihçi, tuzcu, tabip ve hacamatçı olarak sıralanabilir.

Osmanlı devrinde Konya, Anadolu Selçuklu Devleti devrinde canlı hale gelmesi ve şehrin merkezinde fiziksel ve sosyal anlamda gözle görülür değişimler yaşanması bakımından Selçuklu devrinden izler taşımaktadır. Bu değişim ve gelişmeler Osmanlı Devleti'nde de çarşı kültürünün devamlılığını sağlamıştır. Selçuklu döneminde geleneksel çarşının bulunduğu saha, merkezini korumuş ve Osmanlı döneminde de benzer şekilde konumlanarak daha geniş bir alana yayılmıştır. Osmanlı döneminde “şehir merkezindeki Tahte'l-Kal'a (Kale altı), Bedesten, Uzunçarşı, yöreleri eski önemini korumakla birlikte, bugünkü Kapı Camii'nin bulunduğu kesimde yer alan At Pazarı Kapısı'ndan, Mevlana Zaviyesi'ne kadar uzanan bölge şehrin en önemli merkezi durumuna gelmişti” (Oğuzoğlu, 1984: 97). Uzun çarşının etrafında kurgulanan bedesten, Osmanlı kentinin iktisadi dokusunda merkezi teşkil etmekte ve Osmanlı dönemine özgü bir yapı olarak bilinmektedir. Geleneksel Konya çarşısının günümüzde de merkezini oluşturan bedesten, çarşı yangını sebebiyle mekânsal dönüşümler yaşayarak bugünkü haline gelmiş ve devamlılığını korumuştur. “Osmanlılar zamanında sur kapıları dolaylarında dağınık bir şekilde işlevini sürdüren çarşı ve pazar yerlerini daha düzenli bir hale getirmek için Kanuni Sultan Süleyman zamanında 1538 yılında eski Sanayi Mektebi'nin bulunduğu yerde 9 kubbeli bir bedesten inşa ettirilmiştir. Konya Çarşısı'nın bugünkü konumuna gelmesi 1869 yılında vuku bulan büyük çarşı yangınında ahşaptan yapılmış baraka ve dükkânların tamamen yanması nedeniyle olmuştur.” (Odabaşı, 1999: 180). Çarşı yangının

ardından kısa zamanda yeniden inşa faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Böylece, bedesten günümüzde de Konya çarşısının kalbinde yer alarak varlığını sürdürmeyi başarmıştır.



Resim 5. 1583 yılında kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılan ve 1901 yılında yıkılarak yerine bugünkü Sanayi Mektebi yaptırılan Konya Bedestenine ait bir görünüm. (Karpuz, 1996: 79)

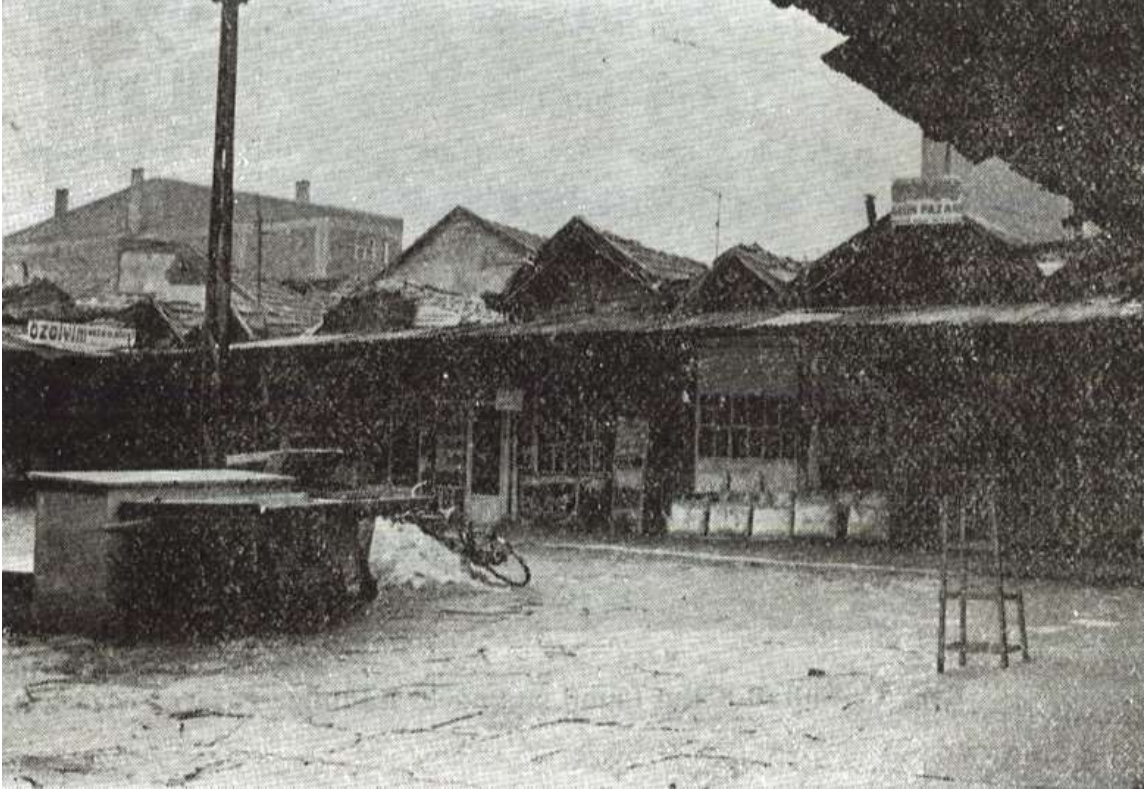


Resim 6. Konya Çarşısından bir görünüş. (Karpuz, 1996: 89)

Selçuklu devrinden beri varlığını sürdüren Konya Çarşısı, zamanla modernizmin de etkisiyle yeni bir yapılanmaya gitmiştir. “Konya çarşısı Osmanlı dönemindeki fiziksel özelliklerini, sokak dokusu ölçeğinde ve dükkânların mekân organizasyonunda 1950’li yıllara kadar sürdürmüştür. Özellikle 1980’li yıllardan sonra pazar alanları üzerlerine çok katlı çarşı yapılarının (Üzüm Pazarı-Mevlana Çarşısı, Kadınlar Pazarı-Melike Hatun Çarşısı) inşası ile esas değişim yaşanmıştır” (Uysal, 2010: 9). Bu gelişmeyle Konya çarşısında iktisadi yaşam yeniden düzenlenmiş, çok katlı çarşılar inşa edilmiş ve bu mekânsal dönüşümle Konya çarşısının sosyal ilişkiler ve etkileşim biçimi de dönüşüme uğramıştır.

2.3.2. Kolektif Hafızanın Mekânı: Kadınlar Pazarı (Melike Hatun Çarşısı)

Kadınlar Pazarı, adını bağ ve bahçelerinde yetiştirdikleri yerli meyve ve sebzeleri getirerek pazarda satan üretici kadınlardan almaktadır. Kadınlar bu pazarda erken saatlerde hem ilçelerden hem de merkezden gelerek meyve-sebze, tereyağı, yoğurt ve süt gibi ürünlerin satışını yapmaktaydı. “Konya’da iki ayrı Kadınlar Pazarı vardır. Bunlardan birisi el işi ürünleriyle giyeceklerin satıldığı Kapı Camii’nin son cemaat mahallinin altında bulunan pazardır. Burası daha sonra Yılanlı Medrese’nin avlusuna taşınmıştır. Diğer de kadınların kendi ürettikleri yaş meyve ve sebzeyi satmaya mahsus olan pazardır” (Aköz, 2015: 176). Kadınların kendi üretimleri olan yaş meyve ve sebze dolayısıyla müstahsil (üretici) pazarı olarak nitelendirilen Kadınlar Pazarı, günümüzde Aziziye camii güneyinde konumlanmakta ve bilinirliğini korumaktadır. Kadınlar Pazarı bilinirliğini ve toplumsal hafızada varlığını korumasına rağmen pazara adını veren kadınların büyük çoğunluğu pazarda aktör olarak yer almamaktadır. Aynı zamanda müstahsil pazarı olarak bilinse de pazar üretici pazar olma özelliğini de günümüzde yitirmiştir. Buna rağmen her iki Kadınlar Pazarı’nın da varlığı, tarihsel süreçte kadınların iktisadi ve sosyal yaşama katılımlarının göstergesidir.



Resim 7. Kadınlar Pazarı olarak faaliyet gösteren Yılanlı Medrese'den görünüm. (Tunç, 1993: 22)

Safa Odabaşı, geçmişte Konyalı kadın imajından bahsederken “yiyecek, giyecek gereksinimlerinin tüme yakınıni kendi çabasıyla üretir. Gerekirse üretim fazlasını satış için pazara indirir” (2003: 18) ifadelerini kullanmıştır. Kadınların iktisadi yaşama dâhil olması ve ev ekonomisine katkı sağlaması, Anadolu Selçuklu Dönemine kadar uzanmakta ve bu dönemde kurulduğu bilinen “Bacıyan-ı Rum” teşkilatıyla görünür olmaktadır.

Mikail Bayram’a göre Anadolu Selçuklular Devrinde bir esnaf örgütlenmesi olan Bacıyan-ı Rum, “Ahi Evran’ın kızı Fatma Bacı tarafından kurulan ve ahilik teşkilatından ayrı olmayıp ahilik teşkilatının kadınlar kolunu oluşturan teşkilattır. Selçuklular devrinde Anadolu’nun Türk İslam Devleti olmasıyla göçebelikten yerleşik hayata geçilmiş ve iş alanları kurularak Türkmen hayatın yerleşik hayata geçişi sağlanmıştır. Türkmen kadınların toplum içindeki mevkii ve konumu İslam’a geçişle birlikte sürdürülmüş, kadınların şehirlerde iş hayatına katılmasıyla Bacıyan-ı Rum teşkilatının kuruluşu gerekli

görülmüştür” (2016: 55-61). Ahilik teşkilatı ve Bacıyan-ı Rum teşkilatının meşguliyet alanlarından bazıları örgü, dokuma, çarşı ve pazarlardaki çeşitli sanat kollarıdır. Ahilik teşkilatı, çarşı ve pazarların hem kuruluşunda hem de işleyiş sürecinde oldukça etkilidir. Her iki esnaf örgütlenmesinin de faaliyetlerinin yoğunlaştığı şehirlerden biri Konya’dır. Bu anlamda Bacıyan-ı Rum teşkilatını Anadolu’da kadınların iktisadi yaşamından ve Kadınlar Pazarına adını vermiş kadınlardan bağımsız düşünmek olanaklı değildir.



Resim 8. Konya’da Alışveriş. (Karpuz, 1996: 104)

Günümüzde Eski Garaj civarında konumlanan ve Melike Hatun çarşısı adını almış olan Kadınlar Pazarı, tarihsel süreçte birçok kez mekânsal dönüşüme uğramıştır. Kadınlar Pazarı’nın bilinen ilk ve en eski yeri günümüzde Mevlana Meydanı ya da türbe önü olarak anılan Sultan Selim İmaretidir. “Bir zamanlar, Sahibata Caddesi’nden Karaman Caddesi’ne uzanan bölgenin sağ ve sol tarafı Hâkimiyeti Milliye İlkokuluna kadar kabristanken, 1940’lı yılların başında kaldırılarak bugünkü Melike Hatun Çarşısı’nın

bulunduğu yere Kadınlar Pazarı, bunun batı tarafına da iş yerleri inşa edilmiş, Sultan Selim Camii önündeki Kadınlar Pazarı da buraya taşınmıştır” (Uz, 2013: 31). Sultan Selim İmaretinde yer aldığı yıllarda “Kadınlar Pazarı’na özellikle, satıcı olarak erkeklerin giremediği bilinmektedir. Pazarın başka bir özelliği daha terazi ile satışın yapılmayışı, kuru sebze ve meyvanın bulunmayışı, yaş sebze ve meyvanın satıldığı bilinmektedir. Diğer taraftan satıcı kadınların yaş ortalamaları 45 olup, bu yaştan sonraki hanımlar pazarcılık yapabilmektedir” (Tunç, 1992: 16). Bu yönleriyle Kadınlar Pazarı, Selçuklu Dönemi çarşı kültürüyle ilişkilendirilmiş ve Selçuklu kültürünün bir uzantısı olarak görülmüştür. “Pazara satıcı olarak erkeklerin alınmaması ve özellikle pazarcı kadınların bağdaş kurup oturarak mallarını satıcının hizmetine sunması bir Ahi geleneğidir. Artık gelişen ekonomi yön değiştirip bazı gelenekleri yıkıp yeniden yapılanmakta olduğu görülmektedir. Savaş yıllarında erkek nüfusu savaştığı için kadınların mecburi olarak üretim ve pazarlamaya girdiği gözlenmektedir” (Tunç, 1992: 20)



Resim 9. Sultan Selim Camii'nin önünde kurulan ilk Kadınlar Pazarı'na ait bir fotoğraf.

(Karpuz, 1996: 105)



Resim 10. Sultan Selim İmaretine ait bir görüntü. İmaret, 1958 yılında yıkılmış ve yerine meydan yapılmıştır. (Karpuz, 1996: 62)

1940'lı yıllarda Sultan Selim İmaretinin yıkılması ve pazarın bugünkü yerine taşınması ile ilk mekânsal değişim yaşanmış ve kendi ürettikleri ürünleri satan kadınlar, pazarın orta kısmında satış yapmışlardır. Önceleri kadınlar yere ürünleri sererek satış yapsa da daha sonradan orta kısımda tezgâhlarda satış yapılmıştır. Bu yıllarda pazarın tek katlı olduğu ve üst kısmının açık olduğu bilinmektedir. Yine bu yıllarda hem Kadınlar Pazarı hem de Konya Çarşısı düzenini muhafaza etmiştir fakat bu yıllardan sonra modernleşme Konya Çarşısını da etkisi altına almıştır.



Resim 11. Kadınlar Pazarı’nın şimdiki konumundan bir fotoğraf. Fotoğrafta henüz Melike Hatun Çarşısı’nın yapılmadığı tek katlı bir yapı görülmektedir. (Küçükdağ, 1998:406)

1990’lı yıllarda Kadınlar Pazarı yıkılmış, esnaf belirli bir süre başka bir alana taşınarak 1993 yılında yeniden inşa faaliyeti tamamlandığında pazara geri dönmüştür. “1990’lı yıllarda Kadınlar Pazarı yıkılarak yerine iki katlı Melike Hatun Çarşısı yapıldıktan sonra pazarın ortası tamamen esnafa tahsis edilince kadınlar pazarı, çarşı çevresindeki kaldırımlara kurulmaya başlamıştır.” (Uz, 2013: 31). İnşa faaliyeti ile pazarın mekânsal organizasyonu ve sosyal dokusu da dönüşmüş ve modernleşme hem fiziksel anlamda hem de sosyal ilişkiler anlamında görünür olmuştur. Böylece, mekânın dönüşümüne ilişkin ikinci önemli olay bu yeniden inşa faaliyetidir. Yeni inşa edilen pazar, Kadınlar Pazarı yerine Melike Hatun Çarşısı ismini almıştır. Pazarın inşasının ardından orta kısımda kadınların satış yaptığı alan esnafa tahsis edilerek mekânda aktörün dönüşümüne yönelik adımlar atılmıştır. Bu dönüşümle birlikte kadınların pazarın

evresinde satış yaptıkları bilinmektedir. Günümüzde yaz döneminde hala pazarın çevresinde bahçesinde ürettiği yerli ürünleri satmak için gelen kadınlar ve pazarın içinde çalışan birkaç kadın varlığını sürdürmektedir.



Resim 12. Kadınlar Pazarı'nın yıkıldığı yıllarda (1990) Melike Hatun arşısı yapımı devam ederken esnafın başka bir alana taşındığı ve açık alanda satış yaptığı bir fotoğraf. (Tunç,1993:23)



Resim 13. 1990'lı yıllarda Kadınlar Pazarı girişinden bir görünüm. (Tunç, 1993: 24)



Resim 14. Günümüzde Kadınlar Pazarı (www.bbc.com)

3. ARAŞTIRMA PRATİĞİ

3.1. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma, hâlihazırda yıkımı gündemde olan Konya Kadınlar Pazarı ya da diğer adıyla Melike Hatun Çarşısı'nın kurulduğu günden bugüne kent hafızasında yer etme biçimini ve oluşturduğu mekânsal kültürü sosyolojik bir analiz çerçevesinde, nitel bir saha araştırması ile incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın yöntemi olarak araştırma konusunun merkeze alınarak bu konu etrafında nitel görüşmelerin gerçekleştirildiği nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Nitel araştırma yönteminin tercih edilme sebebi, nitel araştırmanın derinlemesine ve ayrıntılı bir bakış açısıyla bireylerin toplumsal gerçekliğe yüklediği anlama dair çıkarımlar yapabilmeye ve araştırmayı bu çıkarımlar üzerine inşa edebilmeye uygun bir yöntem olmasıdır. “Bireylerin gerçekliğini derinlemesine bir incelemeye tabi tutmak, bize başka araçlarla keşfedemeyeceğimiz yeni bir derinlik sağlayacaktır” (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 57). Kadınlar Pazarı ya da Melike Hatun Çarşısı özelinde yürütülen araştırmada mekânsal ve toplumsal gerçeklik, mekânsal aktörlerle yapılan nitel görüşmeler yardımıyla mekânsal algı ve mekânsal hafızaya dair hatıraların çözümlenmesi ile keşfedilmeye çalışılmıştır. Mekâna dair derinlik sağlamayı amaçlayan bu araştırmada, toplumsal etkileşimin anlaşılması ve keşfedilmesi önemli görüldüğünden nitel araştırma yöntemine başvurulmuştur. Nitel araştırma yöntemi, “sosyal gerçekliklerin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmayı ve süreçlere, anlam kalıplarına ve yapısal özelliklere dikkat çekmeyi amaçlar. Bunlar katılımcı olmayanlara kapalı kalır, ancak aynı zamanda, kural olarak, tartışmasız günlük rutinlerine kapılmış aktörler tarafından bilinçli olarak bilinmezler” (Flick, 2014: 3). Nitel görüşmeler, sahada aktörlerin doğal ortamda gerçekleştirdikleri belirli rutinleri, sosyal pratikleri ve sosyal örüntüleri çözümleyerek temas edilen belirli noktaları esas alarak sosyal gerçekliği anlaşılır kılmayı hedeflemektedir.

Araştırmanın, mekânsal ve toplumsal gerçekliğin sorgulanması yoluyla yürütülmesi, nitel araştırmanın doğal ortamda veri toplama özelliğinin vurgulanmasını gerektirmiştir. “Nitel araştırmacılar, araştırmanın konusu olan problem veya sorunla ilgili

veriyi, katılımcıların yaşadığı fiziksel ortamda toplamaya eğilimlidirler. Onlar, ne bireyleri bir laboratuvar (suni bir ortam) içine yerleştirir ne de bireysel olarak doldurmaları için ölçme araçları verirler. Detaylı bilginin, doğrudan insanlarla konuşularak, onların davranışları ve kendi çevreleri içindeki eylemlerinin görülerek toplanması, nitel araştırmanın önemli bir özelliğidir” (Creswell, 2017: 185). İnsan, mekân ve mekânda gerçekleşen toplumsal etkileşim, hafızanın mekânsal boyutunu kavramak için önemli unsurlardır. Bu unsurlar ve bu unsurlar konusunda bir derinlik sağlayacak olan nitel görüşme vasıtasıyla; mekânsal aktörlerin mekâna yüklediği anlam, mekânın muhtevası, süreç içerisinde mekânın ve hafızanın dönüşümü gibi konular açıklığa kavuşacaktır. Tüm bu sebeplerden ötürü, Kadınlar Pazarı’nın mekân ve hafıza temelinde değerlendirilmesi için en uygun araştırma yöntemi olarak nitel araştırma yöntemi belirlenmiştir.

3.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Türkçe sosyal bilimler alanyazınında, özelde sosyoloji disiplini altında toplumsal hafıza ve mekân bağlamında Konya Kadınlar Pazarı’nı (Melike Hatun Çarşısı) ele alan herhangi bir çalışma yapılmamış olması araştırmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Konya Kadınlar Pazarı üzerine ulusal literatürde Konya Çarşıları ya da çoğul mekânlar içerisinde ele alan bazı çalışmalar yapılmış olsa da, Konya Kadınlar Pazarı özelinde ya da toplumsal hafıza bağlamında yapılan herhangi bir mekânsal çalışma bulunmamaktadır. Bu anlamda, ilgili mekâna dair toplumsal hafıza bağlamı bir literatür boşluğunu doldurmak adına nitel metodoloji tercih edilerek bir saha araştırması ortaya konulmuştur.

Bu araştırma, Melike Hatun Çarşısı ya da halkın daha aşına olduğu ismiyle Kadınlar Pazarı mekânının dönüşümünün nasıl geliştiğini ve toplumsal hafıza ile mekân bağlamında bu dönüşümün hafızaya nasıl yansıdığı meselesini detaylı olarak irdelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca bu çalışma, mekânda rollerin ve aktörün yıllar içindeki değişimini mekânın muhtevası, dönüşüm süreci, esnafın beklentileri gibi temel konular çerçevesinde ele almayı amaçlamaktadır. Son olarak, pazara adını vermiş olan mekânsal aktörün mekândan çekilmiş olmasına karşın Kadınlar Pazarı isimlendirmesinin hafızada hala yer ediyor olmasının temel sebepleri nitel bir araştırma ile keşfedilmeye çalışılmıştır.

3.3. Araştırma Deseni

Bu araştırmada, araştırma deseni olarak fenomenolojik yaklaşım benimsenmiştir. “Fenomenolojik araştırma, araştırmacının katılımcılar tarafından tanımlanmış şekliyle bir fenomenle ilgili bireylerin yaşanılan deneyimleri betimlediği, kaynağını felsefe ve psikolojiden alan bir araştırma desendir” (Creswell, 2017: 14). Toplumsal bir deneyimi ve onu deneyimleyenlerin sürece dair algılamalarını konu edinmesi bakımından fenomenolojik yaklaşım önemli görülmüştür. Fenomenolojik yaklaşım, “bir deneyimin, o deneyimi yaşamış diğer kişilerle paylaşılan bir özü olduğu temel varsayımından hareket eder. Çalışmaya katılanların -benzer bir deneyim yaşamış olanların- deneyimleri özgün ifadeler olarak analiz edilir ve ardından özü belirlemek için karşılaştırılır. Odak noktası yaşantılardır” (Marshall ve Rossman, 2016: 66). Ortak deneyimlerin anlamlandırılmasına dair bir süreci içeren yaklaşım, katılımcıların özgün ifadelerinden yola çıkarak anlamlı bir çıkarım elde etmeyi hedeflemektedir. Çalışmamız bağlamında Kadınlar Pazarı’nda gerçekleşen mekânsal deneyim ve pratiklerin ortak deneyimlere dayanması, mekânda paylaşılan bir anlamsal bütünlük olduğunu ve aktörlerin söylemleri yoluyla bu bütünlüğün fenomenolojik yaklaşım benimsenerek resmedilebileceği kanaatini oluşturmaktadır. Fenomenolojik desen, aynı zamanda araştırmacının bir toplumsal gerçekliğe dair aşinalığını içerir. Bu aşinalığı, daha derinlemesine bir araştırma ile bilimsel bir çalışmaya evirir. Bu bağlamda, araştırmacının da Konya’da ikamet ediyor oluşu, Kadınlar Pazarı’nın tarihine vakıf oluşu ve toplumsal çevre aracılığıyla mekâna dair bir hafızaya sahip olması araştırmaya dair bir aşinalığa sahip olduğunu göstermektedir. Araştırmacının sahip olduğu bu aşinalık ve aşinalığın üstüne inşa edilen kuramsal temel ile bu bilimsel araştırma derinleştirilecektir.

Yukarıda belirtilen amaçlar doğrultusunda araştırmaya yön veren ve araştırmada cevap bulunması arzulanan sorular araştırmanın temelini oluşturmuştur. Kadınlar Pazarı’nın mekânsal dönüşümlerle ilişkilerin, rollerin ve aktörün değişiminin hafızasına yansması ve mekânın isimlendirmesiyle alakalı canlı ve resmi hafızada bir ayrımın söz konusu olması, araştırmanın temel problemlerini oluşturmaktadır. Bulgular ve yorum

bölümünde elde edilen çıktılar, fenomenolojik yaklaşımdan yola çıkılarak oluşturulmuş soruların cevaplarından hareketle oluşturulmuştur.

- 1) Kadınlar Pazarı özelinde mekânsal dönüşümün toplumsal hafızaya yansımaları neler olmuştur?
- 2) Kadınlar Pazarı'nın mekânsal dönüşümünün kimliğin, aktörün, rollerin değişimine nasıl bir etkisi olmuştur?
- 3) Günümüzde Kadınlar Pazarı'nda üretilen söylem ve ritüellerin toplumsal karşılıkları nelerdir?
- 4) Kadınlar Pazarı, zaman ve mekân parçalanmasının ürettiği parçalı hafıza karşısında nerede konumlanmaktadır?

Araştırma, Konya Kadınlar Pazarı'nın mekânsal hafızasına dair çıkarımlar yapmak üzerine inşa edilmiştir. Mekânda yaklaşık 100 dükkân bulunduğundan mekândaki her esnafla görüşmek mümkün görünmemektedir. Bu açıdan araştırmanın kapsamı belirli sayıda seçilen katılımcı ile sınırlı tutulmuştur. Araştırmanın evrenini Konya Kadınlar Pazarı'nın tüm esnafı oluştururken, örneklemini ise büyük oranda pazarın iç kısmında çalışmakta olan 15 erkek 1 kadından oluşan katılımcılar oluşturmaktadır. 16 katılımcıdan ikisi pazarın dış cephesinde çalışan esnaflardan seçilirken, 14 katılımcı pazarın iç cephesinde çalışan esnaflardan seçilmiştir. Katılımcılar; meslek, yaş, sektör, pazardaki çalışma yılı gibi belirli unsurlar doğrultusunda seçilmiştir. Pazarın sektör ve ürün çeşitliliğinin görülmesi adına farklı esnaflarla görüşmeler yapılmaya çalışılsa da, görüşme için büyük oranda pazara da ismini veren kadınların satış yaptığı iç cepheden esnaflar tercih edilmiştir. Görüşmelerin tamamı Konya Kadınlar Pazarı mekânında ve gönüllülük esasına dayanarak yapılmıştır. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan alınan 09.06.2023 tarihli ve 2023/279 sayılı izine istinaden görüşme öncesinde katılımcılara, araştırmanın amacı ve elde edilen bilgilerin tez çalışması için kullanılacağı yönünde bilgiler verilmiştir. Katılımcıların cinsiyet, yaş, sektör ve pazarda çalışma yılı gibi bazı **Katılımcı Profil Bilgileri** aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1. *Katılımcı Profil Bilgileri*

Takma İsim	Sektör	Yaş	Pazarda Çalışma Yılı	Cinsiyet
K 1	Şarküteri, baharat, bakliyat,	66	56	E
K 2	Gıda, bakliyat, şarküteri,	49	40	E
	Baharat ve temizlik			
K 3	Sebze-meyve	55	35	E
K 4	Gıda ve şarküteri	35	25	E
K 5	Gıda, şarküteri, bakliyat ve baharat	60	30	E
K 6	Gıda ve Şarküteri	37	30	E
K 7	Gıda ve Şarküteri	40	25	E
K 8	Gıda ve Şarküteri	23	8	E
K 9	Şarküteri,	50	30	E
K 10	Şarküteri	46	30	E
K 11	Sebze Meyve	35	20	E
K 12	Sebze Meyve	43	13	E
K 13	Kasap	56	40	E
K 14	Yemek	31	19	E
K 15	Sebze Meyve	73	63	E
K 16	Sebze Meyve	70	40	K

Nitel araştırmalarda örneklem seçimi nicel araştırmalardan farklı bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Nicel araştırmada rastlantısal örneklem seçimi ön planda tutulurken, “nitel araştırmanın arkasında yatan fikir; araştırmacının, araştırma problemi ve araştırma sorularını en iyi şekilde anlamasına yardımcı olacak katılımcıları veya çalışma yerlerini (veya dokümanlar veya görsel materyaller) amaca yönelik olarak seçmektir” (Creswell, 2017: 189). Nicel araştırmada test etme amacı ne çıkarken, nitel araştırmada anlamak ve keşfetmek amacı vurgulanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, amaca yönelik örneklem seçimi araştırma için tercih edilmiştir. Belirlenen temalara uygun olarak uzun yıllardır pazarda çalışan kişiler tercih edilmiş ve bu kişilere, ulaşılan kişilerin başka katılımcılara referans vermesi esasına dayanan kartopu örneklem tekniği ile ulaşılmıştır.

Ulaşılan 16 katılımcıyla yapılan görüşmelerde yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmış ve görüşmelerin tamamı gönüllülük esasına dayanarak yapılmıştır. Görüşmeler esnasında katılımcıların bilgisi dâhilinde araştırmacının mobil telefonu aracılığıyla ses kaydedilmiştir. Daha sonra görüşmelerden elde edilen veriler, yazıya geçirilerek analiz edilmiş ve çeşitli bulgulara ulaşılmıştır. Görüşmelerde veriler tekrarlamaya başladığında görüşmeler sonlandırılmıştır. Charmaz, veri toplama sürecinin ne zaman sonlandırılması gerektiği sorusuna kategoriler (veya temalar) doğgunluğa ulaştığında, verilerin tekrarına tanık olunduğunda ve yeni verilerin toplanması sırasında yeni bakış açıları ortaya çıkmamaya başladığında veri toplama süreci sona erdirilmelidir (2006: 113) şeklinde cevap vermiştir. Bu doğrultuda, görüşmelerin doğgunluğa ulaştığı ve verilerin tekrar etmeye başladığı düşünüldüğünde veri toplama süreci sonlandırılmıştır. En uzun görüşme iki saat bir dakika sürerken en kısa görüşme yirmi dakika srmştir.

Araştırmanın veri analizi çerçevesinde oluşturulan temalar ve temalardan hareketle ortaya konan bulgular, nitel görüşmelerden elde edilen verilerin ortaklıklar çerçevesinde kodlanması yöntemiyle oluşturulmuştur. Miles ve Huberman’a göre “kodlama, benzer verilerin bir araştırma sorusu, hipotez, kavram veya tema etrafında birleştirilerek sınıflandırılmasını ifade etmektedir. Verilerin anlamlarının derin bir

yansıması ve yorumu olan kodlama, araştırmaya yönelik bir sonuç çıkarmaya da zemin hazırlamaktadır” (2023: 85). Veri analizi, veri setinde araştırmanın sorusuna cevap veren verilerin düzenlenmesi ve işlenmesini içermektedir. Bu nedenle, veri setinde tekrar eden örüntüler seçilerek araştırmanın temaları çerçevesinde düzenlenmesi ve işlenmesi yoluyla veri analizi gerçekleştirilmiştir. Saha araştırmasında elde edilen veriler, katılımcıların cevapları doğrultusunda ortak kodlar etrafında sınıflandırılmış ve bir Word dosyasında yapılan kodlamalar ile bir araya getirilmiştir. Kodlama sırasında katılımcıların görüşmelerde en çok üzerinde durduğu ifadeler yer verilerek tekrarlayan örüntülere ulaşma gayesi güdülmüştür. Bu amaç doğrultusunda katılımcıların sıkça tekrarladığı ve üzerinde durduğu ifadeler araştırmanın ana temalarını oluşturmuştur.

3.4. Araştırmanın Veri Toplama Teknikleri

Araştırmanın veri toplama tekniği olarak, bir veri türünün başka bir veri türünü doğrulamak için kullanıldığı üçgenleme (triangulation) metodu (Brannen, 2007: 284) tercih edilmiştir. Üçgenleme metodu, katılımcı gözlem, doküman incelemesi ve bire bir nitel mülakatı içermektedir. Katılımcı gözlem, çalışmanın diğer veri toplama kaynakları olan nitel görüşme ve doküman incelemesine eşlik etmiş, böylelikle veri çeşitliliğinin sağlanması amaçlanmıştır. “Katılımcı gözlemi, ‘doküman analizini, katılımcılarla ve bilgi verenlerle yapılan görüşmeleri, doğrudan katılım, gözlem ve iç gözlem eş zamanlı olarak birleştirmesi’ açısından çok yönlü bir alan stratejisi olmuştur” (Denzin 1978b: 183 akt. Patton, 2002: 265). Veri toplama tekniklerinden bu üç tekniğin birlikte kullanımı, verileri çeşitlendirmekte ve zenginleştirmektedir. Verilerin zenginliği, araştırmanın sağlıklı bir sonuca ulaşması açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmada, Kadınlar Pazarı ile ilgili saha çalışması ve öncesindeki süreçlerde hem gözlem hem doküman incelemesi hem de nitel görüşme tekniklerinden faydalanılmıştır.

3.4.1. Yarı Yapılandırılmış Nitel Görüşmeler

Araştırmada, bir soru formu hazırlayarak bu soru formuna dayalı soruların gidişatın gerektirdiği şekilde ek sorularla biçimlendirilerek katılımcılara yöneltilmesi esasına dayanan yarı yapılandırılmış görüşme formu, veri toplama tekniklerinden biri olarak tercih edilmiştir. “Sorular sıklıkla saha çalışması sırasında ortaya çıkar ve önceden belirlenmiş sorulara eklemeler yapılabilir. Bu görüşme türüne yarı yapılandırılmış görüşmeler denir” (Glesne, 2016: 96). Bu yaklaşımın benimsenmesi, görüşme formu hazırlanırken öngörülmemiş olan durumların görüşme esnasında fark edildiği takdirde değiştirilebilmesine imkân tanımaktadır. Hopf’a göre, (2004: 204) “nispeten esnek bir şekilde uygulanan yarı standartlaştırılmış görüşmelerde, araştırmacılar kendilerini bir görüşme kılavuzuna göre yönlendirir, ancak bu kılavuz soruların formülasyonunda, takip stratejilerinde ve sıralamada bolca hareket özgürlüğü sağlar”. Yarı yapılandırılmış nitel görüşmenin sahip olduğu bu esneklik, konuya dair daha fazla derinleşebilme ve farklı açıları yakalayabilme fırsatı sunmaktadır. “Yarı yapılandırılmış görüşme, soruların zengin verileri çağrıştıran ancak aynı zamanda verimli veri analizine odaklanan bir protokole düzenlendiği sistematik ve yinelenmeli bir veri toplanmasına olanak tanır” (Galletta, 2013 akt. Marshall ve Rossman, 2016: 288). Konuya dair derinleşme fırsatını yakalamak, katılımcılara karşı verdikleri cevaplar konusunda destekleyici bir yaklaşım benimseme ile ilişkili görülmüştür. Bu yaklaşımla birlikte hem konuya dair daha derin çıkarımlar, örnekler ve özgün cevaplar elde etme fırsatı bulunacak hem de katılımcılara konuya ilişkin fark edilmemiş ve gizli kalmış detaylar hususunda alan açılarak bu detayları açığa çıkarma fırsatı verilecektir. Yarı yapılandırılmış nitel görüşmelerin esnek ve özgür bir alana sahip olmasına rağmen sistematik olması ve zengin veri sağması, tüm görüşmelerin karşılaştırılması ve karşılaştırılan verilerden elde edilen çıkarımlar açısından önem taşımaktadır. Zengin verilerin sunulması araştırmada karşılaştırmalar için daha sağlıklı sonuçlar verirken görüşmelerin sistematik bir biçimde gerçekleştirilmesi de soruları karşılaştırma açısından kolaylık sağlamaktadır.

3.4.2. Katılımcı Gözlem

Katılımcı gözlem, nitel araştırmalardaki bir diğer veri toplama tekniğidir ve araştırmacının sosyal ortamda hem katılımcı hem de gözlemci olma durumunu ifade eder. Bu veri toplama tekniğinde araştırmacı saha çalışması esnasında ya da öncesinde araştırma yaptığı alana yönelik bir gözlem yapmakta sonucunda belirli sosyal pratikleri ve sosyal örüntüleri fark etmektedir. Araştırmacı, dışardan sosyal ortamı gözlemleyen bir pozisyonda yer almamakta, sosyal ortama dâhil olduğu bir gözlem süreci yürütmektedir. Bu sebeple katılımcı gözlem, “araştırmacıya doğrudan kendi deneyimlerinden öğrenme fırsatı sunar. Kişisel yansımalar, bir kültürel grubun ortaya çıkan analizinin ayrılmaz bir parçasıdır, çünkü araştırmacıya yeni bakış açıları katar ve bilinmeyenleri bilinen ve bilinenleri ise bilinmeyen yapma fırsatı sağlarlar (Glesne, 2010 akt. Marshall ve Rossman, 2016: 282).

Araştırmacı, küçük yaşlarından beri Kadınlar Pazarı ve çevresinde vakit geçirmiş, mekâna dair gözlem yapma fırsatı bulmuştur. Mekâna dair pratikler ve sosyal ilişkiler gözlem yoluyla yıllar içinde deneyimlenmiştir. Ayrıca, saha çalışması sırasında da nitel görüşmelere ek olarak gözlem yapılmış ve saha verileri bu gözlemle zenginleştirilmiştir. Nitel görüşme soru formunda yer alan esnafla sosyal ilişkilerin niteliği, müşteri ilişkileri ve esnaflık pratikleri, mekâna dair aktörlerin ritüelleri gibi konular görüşmelerin yanı sıra gözlem yoluyla da anlaşılma imkânı bulmuştur. Pazarda geleneksel değerlerin ve esnaflık pratiklerinin büyük oranda korunduğu ve hafıza yoluyla aktarıldığı görülmektedir.

Saha çalışmasında esnafın ikram kültürü dikkat çekmektedir. Sattığı ürüne göre her esnaf, araştırmacıya ikramlarda bulunmuş, görüşmeler yemek ve kahvaltı vakitlerine denk geldiğinde araştırmacıya yemek ve kahvaltı ikram edilmiştir. Bu ikram, aynı zamanda müşterilere yönelik bir pratiktir. Saha çalışması sırasında “devamlı müşterilerin” sıkça dükkânlara geldiği ve esnaflarla samimi bir iletişim halinde olduğu görülmüştür. Saha verilerinin bulgularında rastlanan bazı sonuçlar, gözlemler yoluyla da doğrulanma imkânı bulmuştur.

3.4.3. Doküman İncelemesi

Doküman incelemesi, araştırmanın farkı aşamalarında kullanılarak araştırmanın kaynaklarını oluşturmaya yarayan bir incelemedir. Doküman incelemesine hem alan yazın incelemesinde kuramsal çerçeveyi oluşturmak amacıyla hem de veri toplama aşamasında başvurulabilmektedir. “Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Geleneksel olarak doküman incelemesi, tarihçilerin, antropologların ve dilbilimcilerin kullandığı, bir yöntem olarak bilinir. Oysa sosyologlar ve psikologlar da doküman incelemesini kullanarak önemli kuramların geliştirilmesine imza atmışlardır” (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 187). Doküman yalnızca yazılı materyallerden oluşmamaktadır. Yazılı kaynakların yanı sıra; film, video ve fotoğraf gibi görsel malzemeler de nitel araştırmalarda kullanılabilir” (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 189). Fotoğraf, resim, film, grafik ve tablo gibi görsel materyaller de doküman incelemesinin önemli araçları sayılabilir. Hem yazılı hem de görsel materyaller, basılı olarak ve çevrimiçi kaynak olarak farklı kullanımlara sahip olabilmektedir.

Çalışma özelinde, birçok basılı ve çevrimiçi doküman incelenerek bu dokümanlar temelinde kuramsal çerçeve oluşturulmuştur. Veri toplama aracı olarak ise nitel görüşmelere ilaveten, Kadınlar Pazarı’nın mekânsal dönüşümüne dair fotoğraflara başvurulmuştur. Tarihi Konya fotoğraflarını içeren basılı ve çevrimiçi çeşitli kaynaklar taranarak kadınlar pazarının mekânsal dönüşümüne tanıklık edilmiştir. Fotoğraflar yoluyla fiziki mekânın dönüşümüne dair veriler elde edilmesinin yanı sıra aktörün dönüşümüne dair bazı veriler de elde edilmiştir. Ayrıca, gazete haberleri önemli kaynaklar olarak veri toplama sürecine aracılık etmiştir. Gazete haberleri, literatürde mevcut olmayan verilere ulaşmayı sağlayarak soru formu hazırlama süreci için gerekli öngörülere sahip olmayı sağlamıştır. Böylece, doküman incelemesi çalışmada ek kaynakları oluşturmuş ve ana kaynaklar için destekleyici bir unsur olmuştur.

3.5. Geçerlik, Güvenirlik ve Etik

Nitel araştırmalarda güvenirlilik, geçerlik ve etik meselesi araştırmanın çıktıları açısından önemli bir rol oynamaktadır. Bu hassasiyetler kapsamında araştırmanın güvenirliliğini attırmak adına başvurulmuş stratejilerden ilki, uzman görüşüne başvurma (peer-debriefing) (Holloway ve Wheeler, 2010: 305) ilkesidir. Bu güvenirlilik ilkesi doğrultusunda araştırmacı, hem yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlama aşamasında hem de görüşmelerin ve görüşme dökümünün tamamlandığı aşamada tez danışmanı ile görüşmeler düzenleyerek geri dönüşler almıştır. Bu geri dönüşler hem araştırma sorularının yönlendirici olma ihtimalini ortadan kaldırmış hem de araştırmanın odağından uzaklaşmış sorular revize edilerek sahaya çıkmıştır. Ayrıca, saha görüşmelerinin tamamlanmasının ardından elde edilen bulgulara dair görüşmeler yapılarak uzman görüşünden hareketle temalar son haline getirilmiştir. İkinci olarak, araştırmanın saha çalışmasına başlamadan önce sahada pilot çalışma yapmak araştırmayı daha nitelikli hale getirecek yöntemlerden biridir. Scheireber'e göre pilot çalışma, "bazı sonuçlar geliştirmek ve yeniden formüle etmenin veya diğer araştırılabilir soruların ortaya çıkabileceği bir araştırma alanını veya önceden tahmin edilen sorunu öne çıkarmak gibi açık bir amaçla tasarlanmıştır" (2008: 624). Araştırmanın saha çalışması öncesinde sahada pilot inceleme yapılarak sorular görüşmeler doğrultusunda yeniden düzenlenmiştir. Bu çalışmada, sahaya yönelik bir değerlendirme yapıldığında soru formundaki soru sayısına ilişkin azaltmalara başvurulmuştur. Pazardaki yoğunluk sebebiyle görüşme süreleri ve görüşme şartlarına yönelik farkındalıklar göz önünde bulundurularak saha sürecine dair iyileştirmeler yapılmaya çalışılmıştır. Araştırmanın güvenirliliği açısından bir diğer önemli adım, katılımcı teyidini (member checking) sağlamaktır. Katılımcı teyidi, "veri setinin dayandığı ham bilgiyi sağlayan kişiler nezdinde güvenirliliğe sahip olması" (Guba ve Lincoln, 1991: 102) durumunu ifade etmektedir. Araştırmanın geçerlik, güvenirlilik ve etik hassasiyetlerine yeterli özen gösterilmeye çalışılsa da saha çalışmasının örneklem grubunu oluşturan katılımcılar sebebiyle katılımcı teyidi yöntemi uygulanmamıştır. Yöntemin uygulanmama sebebi, katılımcıların eğitim seviyelerinin genelde ilkökul

düzeyinde olması ve görüşme esnasındaki kendi ifadeleri ile bilimsel bir metin arasındaki asgari bağı kurmakta zorlanabileceklerine dair önkestimdir.

Araştırmanın etiği, “neyin iyi veya doğru olduğunu somutlaştıran veya örnekleyen ya da neyin kötü veya yanlış olduğunu belirlememize izin veren bir dizi prensip” (Hammersley ve Traianou, 2012: 16) manasına gelmektedir ve bu prensiplerin araştırmanın her safhasında uygulanması gerekmektedir. Öncelikle, araştırmanın nitel metodoloji çerçevesinde gerçekleştirilmesi dolayısıyla etik kurul raporu alınması gerekli olmuştur. Bu nedenle saha görüşmeleri, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu’nun 09.06.2023 tarihli toplantısında aldığı 2023/279 sayılı etik kurul izni gerçekleştirilmiştir. Araştırma boyunca etik durum açısından dikkate değer başka hususlar da göz önünde bulundurulmuştur. Bunlardan biri, katılımcı gizliliğini koruma amacıyla takma ad (pseudonym) kullanımıştır. “Katılımcının mahremiyetini korumanın yaygın bir yolu gizlilik sunmaktır; bu, araştırmacıyla paylaşılan bilgilerin, kaynağın kamuya açık olarak tanımlanabileceği şekilde ifşa edilmeyeceğine dair bir güvencedir” (Ogden, 2008: 680). Araştırmada, katılımcıların isimleri ‘K (katılımcı numarası)’ şeklinde kodlanarak takma ad yöntemi ile katılımcı gizliliği sağlanmaya çalışılmıştır. Son olarak, araştırmacıların etik kaygılar gözettiğinde göz önünde bulundurması gereken kurallardan biri “araştırmacıların, ‘iyi veri’ elde etmek ve araştırma sürecini yönetmek adına, araştırma katılımcılarının duygularını, hislerini ve deneyimlerini duyma veya gözlemlleme sürecinde duygularını yönetmek zorunda olmalarıdır” (Wiles, 2013: 64-65). Duyguları yönetme, saha çalışmasında katılımcılarla araştırmacı arasındaki mesafeyi belirleme ve duygusallığa evrilmeyen bir etkileşim sağlama açısından oldukça önemlidir. Ayrıca, araştırmacı için sahanın tanıdık bir alan olması da verilerin objektifliğini ve bilimselliğini koruması açısından duygusal yönetimi gerekli kılmıştır. Araştırmada saha çalışması boyunca duygu yönetimi ve katılımcılarla duygusallığa evrilmeyen ilişkinin korunmasına özen gösterilmiştir. Nitel görüşme boyunca tüm bu etik, geçerlik ve güvenilirlik değerler dikkate alınmış ve çalışma boyunca bu değerler doğrultusunda hareket edilmiştir.

3.6. Çalışmada Saha Sürecine İlişkin Zorluklar ve Değerlendirme

Kadınlar Pazarı, mekânsal anlamda hikâyesi bakımından hem saha süreci hem de teorik araştırma süreciyle her aşamada merak uyandıran ve heyecan yaratan bir çalışma olmuştur. Bu heyecan ve merakın kaynağını oluşturan, hem mekânın konusu hem de çalışmanın hikâyesidir. Çalışmanın hikâyesine dair söylenebilecek ilk şey, toplumsal hafıza gibi oldukça özgün ve keyifli bir konunun mekân bağlamında Kadınlar Pazarı ile ilişkilendirilmesidir. Danışman hocamın tavsiyesi ile bu mekâna karar kılınması; bu tezin hem hafıza, hem mekân, hem de mekândan çekilmiş kadın emeğine dair bir hafıza kaydetme tekniği gibi işlev görmesi manasına gelmiştir. Bu sebeple seçilen konu çalışmaya dair ilk adım olmuş ve araştırdıkça mekâna dair veriler, sürecin ilerleyişi anlamında motive edici olmuştur. Mekânda var olmamalarına rağmen kadınlar hikâyesinin hem mekânın ismi anlamında hem de söylemsel aktarım anlamında dillendirilmeye devam ediyor olması, araştırmının her aşamasında derinden hissedilmiş ve kayda geçirilmiştir. Bu anlamda yıkılması gündemde olan mekânın, geçmişinin ve aktörlerinin hikâyesini kayda almak, arşivleştirerek hafıza mekânını yeniden üretme ve kalıcı hale getirme girişimi olarak değer taşımaktadır.

Saha araştırmasının bir mekân üzerine inşa edilmesi ve tüm katılımcının aynı mekânda yer alması dolayısıyla katılımcılara ulaşılabilirlik açısından büyük bir kolaylıktan bahsedilse de saha sürecinin bazı zorluklarından da bahsetmek mümkündür. Mevcut saha çalışmasının en büyük zorluğu, araştırmının katılımcılarını Kadınlar Pazarı esnafının oluşturması ve görüşmelerin, esnafın yoğun çalışması sırasında yapılmaya çalışılmasıdır. Pazarın özellikle de öğleden sonra oldukça yoğun iş temposuna sahip olması, görüşme esnasında gelen müşterilerle görüşmelerin sıkça kesintiye uğramasına sebep olmuştur. Müşterilerin görüşme esnasında fiyat sormaları ya da alışveriş yapmaları zaman zaman esnafların sorulara odaklanması konusunda güçlük yaşamasına sebep olmuştur. Bu zorluk karşısında esnafların görüşmelere odaklanması ve dikkatinin dağılmaması açısından sorular sıklıkla tekrar edilmiştir. Yine esnafların görüşme esnasında işlerini aksatmamalarına özen gösterilmiş, müşteri geldiğinde sabırla

beklenerek görüşmelere müşteri gittiğinde devam edilmiştir. Bu durum, bazı görüşmelerin yoğun saatlere denk gelmesiyle yaklaşık bir saat kadar katılımcının diğer soruya geçmesini beklemeyi gerektirmiştir. Böylece görüşme süreleri potansiyel süresinin çok üzerinde bir sürede tamamlanmıştır. Bu zorluklara rağmen Kadınlar Pazarı esnafı araştırmacıyı dükkânın iç tarafına davet ederek sorulara özenle cevap vermek için çaba göstermiştir. Pazarda yer alan dükkânlar pazarın yoğun ve gürültülü ortamından soyutlanmış bir alana sahip değilse de esnaf tarafından daha sakin bir görüşme ortamı yaratılmaya çalışılmıştır. Ayrıca, iş yeri sahibi olan bazı esnaf çalışanların müşterileri ilgilenmesini sağlayarak görüşmelere daha fazla vakit ayırmaya çalışması ve görüşme için daha sakin bir ortam yaratma gayreti dikkat çekici olmuştur. Müşterilerin görüşme esnasında dükkâna gelerek pazarlık ya da alışveriş yapması, esnaf ve müşteri ilişkilerine dair gözlem yapma fırsatı sunmuştur. Bu anlamda, görüşmelerin sıklıkla kesintiye uğraması durumu, bir dezavantaj gibi görünse de gözlem verisi oluşturması dolayısıyla bu çalışma için bir avantaj haline gelmiştir.

Sahada yapılan gözlemler doğrultusunda aktarılabilecek durumlardan biri, müşteri kitlesinin toplumun farklı kesimlerinden oluşuyor olmasıdır. Karşılaştığım müşteriler içerisinde köylülerin de İstanbul Nişantaşı'nda gelen bir grup kadının da olması, sosyolojik anlamda önemli görülmekte ve pazarın kozmopolit yapısının anlaşılması açısından da önem taşımaktadır. Bunun dışında, dükkânlara uğrayan müşterilerden birçoğu ile iyi bir ilişki kurulduğu ve dükkânların yoğunluğuna/dar alanlarına rağmen sohbet-muhabbet ortamı oluşturulduğu dikkat çekici durumlardan biridir. Bir dükkânda esnaf ve sabit müşterisi arasında geçen diyalogda, geçmişte esnafın sabit müşterisine büyük bir miktarda borç verdiği duruma şahitlik edilmiştir. Böylece, görüşmeler esnasında sabit müşterilerle ilişkilere dair yapılan görüşmeler gözlemler aracılığıyla doğrulanmıştır. Görüşmelere dair söylenmesi gerekli olan ve esnaflık kültürünün anlaşılması bakımından önemli görülen bir husus da ikram kültürüdür. Neredeyse her katılımcının çay/kahve ikramı, sattıkları ürünlerden tadımlık olarak görüşmeciye mutlaka ikram etmeleri, hem kahvaltı hem de öğle yemeğine denk gelen görüşmelerde büyük bir ısrarla muhakkak kendi sofralarına davet etmeleri esnafın ikram

kültürüne dair pratiklerinin yansımasıdır. Bu anlamda, Kadınlar Pazarı'nın erkek egemen bir pazar olması ve görüşmecinin bir kadın olması durumu, herhangi bir açıdan olumsuzluğa sebep olmamış ve aksine katılımcıların daha nazik davrandıklarına tanıklık edilmiştir. Tüm bu gözlemlerden hareketle, pazarın samimiyet üzerine kurulu geleneksel yapısı, etkileyici ve merak uyandıran bir his yaratmaktadır. Mekânın dönüşümüyle kadınların pazarın dışına itilerek etrafında bile satış yapmaları yasaklanırken, mekânda esnafların hepsinin kadınların orada olduğu zamanı tanık olmuşçasına anlatmaları, kadınların mekândan tam anlamıyla çıkarılmamış olmasına dair düşüncelere sevk etmektedir. Kadınlar Pazarı hakkında görüşme yapmak istenildiğine dair tüm taleplerimde esnafın ilk olarak pazarda kadınların varlığını açıklaması ve pazarın tarihini bu varlık üzerine kurması, pazarda hafızanın ne derece güçlü olduğunu anlatı üzerinden açıklamakta ve görüşmeci açısından güzel hissiyatlar canlandırmaktadır.

Kadınlar Pazarının oldukça yoğun, kalabalık ve sesli ortamının bir diğer dezavantajı da anlaşılabilir bir ses kaydı almanın açısından zorluk yaratmasıdır. Müşteri ya da ortam sesinin görüşme esnasında katılımcının cevaplarına eşlik etmesiyle bazı karışıklıklar söz konusu olsa da görüşmelerin hemen ardından kısa zamanda yazıya geçirilmesiyle bu karışıklıklar çözülmüştür. Bu anlamda görüşmelerde veri kaybı söz konusu olmamış, ortam sesini kaydetmek için nitelikli bir ses kayıt cihazı kullanılmış ve büyük oranda anlaşılabilirlik sağlanmıştır.

Fiziki koşullar bakımından saha görüşmelerindeki zorluklardan biri de, pazarın geçiş alanlarının darlığıdır. Hem orta kısımdaki taşlarda yer alan esnaflarla görüşürken görüşme boyunca zorluk çekilmiş ve bu durum görüşme kalitesini etkilemiştir. Hem de pazarın içinde gezinirken geçişlerin darlığı müşterileri de görüşmeciye de etkilemiştir. Pazardaki yoğunluk ve hareketlilik esnaf açısından avantaj olsa da, genel anlamda geçişler mekândaki herkes için konforsuz bir etkileşime sebep olmaktadır. Fiziksel anlamda yaşanan diğer zorluk da mekândaki kokudur. Pazarın iç kısmında rahatsız edici bir koku bulunmamakla birlikte, havalandırmadan kaynaklı sorunlar olduğu söylenebilir fakat pazarın etrafını gezerken balıkçı ve sakatat vb. dükkânların olduğu bölümler, koku

açısından oldukça rahatsız edicidir. Hem koku, hem de çöplerin etrafa saçılı halde bulunması pazarın fiziksel koşullarında rahatsız edici bulunan özelliklerdir.

Son olarak, saha çalışmasında zorluk çekilen konulardan biri de esnafın araştırmacıya dair önyargılı yaklaşımıdır. Bunun tahmin edilen sebeplerinden ilki, pazarın hali hazırda yıkımıyla alakalı söylemlerin gündemde olmasıdır. Bu konuda esnafın kaygılı olması, araştırmacının mekânın yıkımına ilişkin sorularına şüpheyile bakılmasına sebep olmuştur. Araştırmacının belediyeden gönderilmiş biri olduğuna yönelik bir önyargı belirgin bir şekilde deneyimlenmiştir. Araştırmacının tez çalışmasından bahsederek bu önyargıları engellemesi söz konusu olsa da araştırmacıya karşı önyargıların ilk aşamada etkili olduğu söylenebilir. Diğer önyargı ise araştırmacının gazeteci olabileceği ve görüşme sırasında görüntü alabileceği yönündedir. Bu da ilk anda karşılaşılan ve araştırmacının kendini tanıtmayıyla çözümlenen sorunlar arasındadır. Ayrıca, sahaya ilişkin en belirgin sorunlardan sonuncusu da Kadınlar Pazarı'na adını veren ve mekânda oldukça azınlık olsalar da mevcudiyetini de sürdürmeye devam eden birkaç kadın esnafın görüşmeler konusunda oldukça önyargılı ve çekingen davranışlar sergilemiş olmasıdır. Sahanın ön görüşmelerinde kadınlardan alınan cevaplar veri analizine dâhil edilecek olsa bile soru formunun son hali için yeterli cevaplar alınamamıştır. Eşlerinin ya da oğullarının görüşme yapmaya izin vermediğini belirten kadınlardan cevap almak mümkün olmamıştır. Bu anlamda, mekâna ve hafızaya dair en önemli aktör olan kadınların katılımı oldukça sınırlı kalmıştır. Bu da mevcut tez çalışmasının en bariz dezavantajlarından ve sınırlılıklarından biridir.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

4.1. Mekânın Muhtevası: Mekânın hafızası, Hafızanın Mekânı

Mekân, fiziksel boyutunun ötesinde imgeler yüklü, hatıralarla donanmış ve bu hatıraları korumakla yükümlü bir alandır. Mekânda sosyal varlığın bulunması, fiziksel alanın yanı sıra sosyallik alanı da oluşmasını sağlamaktadır. İnsan ve mekân ilişkisi, mekânda hafızanın belirleyici unsurlarından biridir. İnsanın özü mekâna yansırken, mekân da özünü insanda görünür kılmaktadır. Yaşantılar, mekânda yaşamış olanlar, hala yaşamakta olanlar mekâna yansımaktadır. Mekân, içinde barındırdığı topluluklar için bir ayna görevi görerek tanımlayıcı bir unsur olmaktadır. İnsan mekân aracılığıyla kim olduğuna dair malumatlar elde ederken mekânların da kimliğine dair işaretler elde edilebilmektedir. Bu kimliği saptamak ve açıklığa kavuşturmak adına aktörlerin mekânı algılama biçimi ve nasıl tanımladıklarına başvurulmaktadır. Mekân fiziksel ve sosyal anlamda memnuniyet üretiyor mu? Mekâna atfedilen anlam nedir? Mekân bu anlam doğrultusunda aidiyet üretiyor mu? Mekânda toplumsal hafızaya dair söylemler, simgeler, geçmişte getirilenler nelerdir? gibi sorular mekânın hafızasını ve hafızanın mekânını irdelemeye dair ufuk açıcı sorulardır. Bu sorulardan hareketle katılımcıların cevapları; gündelik hayatın vazgeçilmez bir parçası olan, en derin duygularımıza ve en temel anılarımıza şahitlik etmekte olan mekâna dair çıkarımları içermektedir.

4.1.1. Mekân neydi ne oldu? Mekânda geçmişin izleri

Geçmiş ile bugün arasında bağlantı kurulması, aktarımlar yoluyla mümkün olmaktadır. Hafıza, kuşaklararası aktarımlarda kendine yer bulmaktadır. Zaman ve mekân, hafızanın var olabilmesi ve korunabilmesi için elzemdir. Hatırlama ve unutmayı mümkün kılan zaman ve mekân, nesilden nesile aktarım için de gereklidir çünkü yaşantılar ve yaşayanlar mekânda izler bırakmaktadır. Mekâna yansıyan izler, hafızada yer bulur ve korunur. Böylece, mekân yalnızca bugünü inşa eden bir niteliğe sahip değildir, aynı zamanda geçmiş ve bugünü de aktarımlar ve nesiller arası ortak hafıza vasıtasıyla birbirine bağlar. Bu çerçeveden bakıldığında mekân için aktarımların mahiyeti

daha fazla belirgin hale gelmektedir çünkü aktarımlar, mekânda yaşayanların ve yaşantıların tortularıdır.

Geçmişin bugünde görünür olma biçimini temsil eden aktarımlar, çalışma bağlamında değerlendirildiğinde mekâna dair nelerin bugüne aktarıldığını ele almayı gerektirmiştir. Pazarın daha önce nerede kurulduğu sorusu üzerinden pazarın geçmişine dair çıkarımlar elde edilmiştir. Katılımcıların ortak ifadesine göre pazar, 100 senedir aynı yerde kurulmaktadır. Nesilden nesile aktarımla, pazarın tarihi bir pazar olduğu ve yüzyıllara dayanan bir tarihi olduğu hafızada korunmaktadır. Pazarın geçmişinden bahsederken çoğu kişi mekânsal dönüşüme değinmekte ve katılımcıların çoğu şahitlik ettiği dönüşümü aktarmaktadır. 1990'lı yıllarda pazar yıkılmış, 1993 yılında tekrar inşa edilip çok katlı hale getirilmiştir.

“Önceden de buradaydı, oldum olası burada. 100 senedir burada kuruluyor.”
(K.2)

“Önceden yine buradaydı 90 da falan yıkıldı 93 te yine buraya geldik. O zaman küçüktüm babamın dükkânına gidip geliyordum hatırlarım o zamanları.” (K. 12)



Resim 15. Melike Hatun Çarşısı inşaatı. (www.instagram.com)

Pazarda yaşanan bu değişim hatırlandığında aktarılan en belirgin hatıralardan biri pazarda varlığını yitirilmiş olan üretici kadınlardır. Üretici kadınların varlığını, bazı katılımcılar hayal meyal hatırlamakta, bazı katılımcılar ise nesilden nesile aktarılması vasıtasıyla kadınların varlığına tanıklık etmektedir. Mekânda pazara adını da vermiş olan üretici kadınların varlığı öyle canlı bir hatıradır ki müşterilerden esnaflara pazarla ilgili farklı bağlamlarda sorulan her sorunun cevabı üretici kadınlara çıkmaktadır. Mekânın dönüşümüyle yitirilen birçok unsurdan ilkinin mekânın bir zamanlar aktörü olan kadınlar temsil etmektedir. Mekânın hafızada korunmaya ve aktarılmaya devam ederken fiziksel olarak artık mevcut olmayan diğer özellikleri ise terazinin yasak olması, orta kısımda yalnızca üretici kadınların satış yapması, pazarda belirli yerlerin olmaması ve düdüğü çaldığında herkesin bulabildiği yerde satış yapması, mekânın tek katlı ve üzeri açık olması gibi özelliklerdir.

“Burası sonradan yapıldı ben ta eski pazardanım. Eski Pazar da aynı buradaydı. Eskiden ekerdik, dikerdik, doğal yetiştirirdik. Kilo kilo tartardık taşların üzerine koyardık. Sabah düdüğü çalınırdı girerdik içeriye yeri bellerdik. Öğlen olunca düdüğü çalınırdı dağılırdı herkes eve. Eskiden teraziler yasaktı evde kilo kilo tartar gelirdik. Taşların üstüne sergiyi sererdik oraya dikilir 2-3 kilo koyardık. Esnaflar böyle olmayacak iş yapamıyoruz demişler. Burası sonradan yapıldı, üstümüz açıktı üstümüze kar yağardı, yağmur yağardı. Belediye sonradan yaptırdı, üstümüzü kapattırdı, sağolsun rahatımız şimdi iyi. Burayı belediye parselledi herkesin yerini sabit verdi.” (K.16)

*“Yetiştirici yetiştiriyor bahçesinde ineği danası koyunu kuzusu olan da evde peynirini yağını yoğurdunu yapıyor önceden Getirip burada satarlardı. **Önce ne vardı burada? Pazar nasıldı?** Daha ilki hayal meyal hatırlıyorum rahmetli babamın yanına giderdim burası aynı şekilde bölüm bölüm çadırlar vardı. Çaputtan yapma eski elbiselerden şundan bundan çadır gölgelik böyleydi çok eski düzen aynı şekildeydi ama üstü kapalı değildi mesela patatesini soğanını yetiştiren gelirdi yani tarlasından bahçesinden ne çıkarsa burada satar giderdi.” (K.7)*

Mekânda bilinirliğini koruyan aktarımlardan biri de 1940'lı yıllarda Sultan Selim Camii önünden bugünkü yerine taşındığında bir mezarlığın üzerine kurulmuş olmasıdır. Pazarın daha öncesinde mezarlık olarak kullanımda olması durumu, katılımcılardan 8 yıldır çalıştığını ifade eden esnafın bile bildiği bir aktarımdır. Çoğu katılımcı için nesilden nesile aktarılan bir duyum olsa da bazı katılımcılar 1990'lı yıllarda pazarın yeniden inşası esnasında kemikler görerek bu duruma şahitlik etmiştir. Bu aktarıma eşlik eden söylem ise pazarın vakıf malı olması ve bu durumda manevi olarak pazarda olmanın doğru olmadığıdır çünkü vakıf malına zarar verilmez ve vakıf malı alınıp satılmaz.

*“Burası 94-95’te yapıldı ama daha öncesi var. Öncesi Kadınlar Pazaryken sonra 1994’te Melike Hatun çarşısı oluyor. Daha öncesinde herkes Kadınlar Pazarı olarak bilirdi. Pazar hep buradaydı. Aslında buranın daha öncesi mezarlık. Altı mezarlık buralar yapılırken. **Ne zaman mezarlıkmış?** Burası çok eski belki yüz sene önce, belki daha fazla. O kadar tarihini araştırmadım ama buralar vakıf. Burası yapılırken ben kendi gözlerimle gördüm çuval çuval kemik atıldı. 94-95’te buralar kazıldı ya. Buradan çuval çuval kemik çıktı.” (K.3)*



Resim 16. Melike Hatun arşısı yapılırken esnafın geçici pazar yeri. (Tunç, 1993: 23)

Bu söylemler doğrultusunda, pazarın çeşitli şekillerde mekânsal dönüşüme uğramasına rağmen söylemler ve tanıklıklar vasıtasıyla mekânsal hafızada tüm canlılığıyla yaşatıldığı görölmektedir. Pazardaki en yaşlı esnaktan en genç esnafa kadar herkesin zihninde korunmakta olan söylemler, pazarın Melike Hatun arşısı olmadan önceki haline dayanmaktadır. Bu dönüşümden önce mekân, eski pazar diye anılmakta ve hem fiziksel hem de sosyal yönleriyle duygu yüklü bir hatıra olarak hafızalarda capcanlı bir biçimde durmaktadır.

4.1.2. Mekân ve Fiziksel Koşullar: *“Öncekinden hem memnunduk, hem şen şakrakttı, hem bereketi vardı. Her yönüyle dört dörtlüktü”*

Mekân, fiziksel koşulları ve yapısı bakımından ele alındığında mekânın kimliğine dair yansımaları içinde barındırmaktadır. Mekânın görünümü, kullanımı ve bir takım kendine has fiziksel özellikleri, mekânın kimliğine karşılık gelmekte ve sosyal boyutunu da teşkil etmektedir.

Kadınlar Pazarı, mekânsal bir dönüşüm geçirerek yeniden inşa edilmiş ve Melike Hatun arşısı ismini almıştır. Kadınlar pazarının tek katlı, ağaçlı ve üstü açık biçimi, mekânsal dönüşümle üç katlı, tamamen taşlı ve üstü kapalı bir biçime evrilmiştir. Fiziksel koşulların değişimi, pazarda geleneksel tek katlı arşı özelliğinin sürdürülememesine yol açmış ve modern bir mimariden hareketle çok katlı arşı inşa edilmiştir. Bu inşa faaliyeti, yalnızca Kadınlar Pazarını değil pazarın inşasıyla Konya arşısının geleneksel dokusunu da etkilemiştir.

Üç katlı çarşının ana bölümü, iç tarafta ve giriş katta yer almaktadır. Orta kısımda meyve ve sebze satışının gerçekleştiği taş zeminden oluşan sahayı şarküteri dükkânları çevrelemektedir. İkinci ve üçüncü katta ise yazıhaneler, lavabo ve tuvaletler bulunmaktadır. İkinci ve üçüncü kat hem pazarın hareketliliğini ve rengârenk görünümünü izleme amacına hizmet etmekte hem de fotoğraf çekimi için önemli bir yer tutmaktadır. Pazarın dış kısmında ise balıkçıdan kasaba, kasaptan halıcıya, halıcıdan yağ somuncuya kadar çeşitli iş kollarında faaliyetlerin yürütüldüğü dükkânlar yer almaktadır.

Mekânın fiziksel koşullarının mekânın aktörü olan esnaf nezdinde değerlendirilme biçimine bakıldığında, birkaç esnafın fiziksel koşullar konusunda memnuniyet duyduğunu belirtmesine karşın genel görüş fiziksel anlamda memnun olunmayan unsurların bulunduğu yönündedir. Temizlik, altyapı, tezgâh düzeni, dükkânların ve üst katın biçimi dolayısıyla kullanışsız oluşu, pazarda geçişlerin darlığı ve tezgâhların olması gereken ölçülerden taşması gibi problemler memnuniyetsizliğin ana sebepleri arasında yer almaktadır. İlk olarak, mekânın düzeni ve kullanımına ilişkin ifadelerle bakacak olursak, pazarın oval bir biçimde inşa edilmesi dükkânların birbirinden farklı ve biçimsiz olması gibi problemlere yol açmıştır. Dükkânların ön kısımlarının dar olması ve arka kısma doğru genişlemesi ya da tam tersi şekilde biçimlenmesi esnafın kullanım zorluğuna neden olmuştur. Yine pazarın yeniden inşasıyla orta kısımda yer alan ağaçlar kesilmiş, yeşillik alan ortadan kaldırılarak yalnızca taş zemin görünür olmuştur. Dükkânların iç düzeni ve pazarın genel görünümünü değişime uğrarken pazarın üstü kapanmış ve tek katlı bir pazardan üç katlı bir pazara dönüştürülmüştür. Pazarın biçimine ve kullanışsızlığına dair şikâyetler, hem dükkânların içi hem pazarın orta kısmı hem havalandırması hem de dükkânların üst katları konusunda yoğunlaşmıştır.

“Bina olarak yeni şeklinden memnun değiliz. O eski düzen daha hoştu çünkü neden? Ağaçlar vardı, yeşillik vardı. Bu taşlar yine vardı ama içinde büyük ağaçlar vardı, yeşillikti.” (K. 10)

“Kapalı olması iyi aslında da binanın şekli iyi değil. Mimarisi iyi değil. Şöyle bir yuvarlak yapmış tamam mı esnaf açısından yuvarlak olması iyi değil. Sen evi düşün oturduğun evi. Evinin duvarı yuvarlak olsa iyi olur mu? Ne tablo asabilirsin, ne bir şey yapabilirsin, ne perde mobilya koyabilirsin. Mesela bizim dükkânın şekli kare ya, bunun kullanışı daha güzel. Ama mesela işyerim 10 metrekare. Küçük bana göre en azından 20 metrekare olması lazımdı.” (K.9)

“Memnun değilim de mecburen memnunuz. Görünüş olarak değil, kullanım olarak beğenmediğim şeyler var. Zabıta tarafından bize verilen hak 1 metre 80 santim ama 3

metre kullandıkları için vatandaş geçemiyor. Bak çizgideyiz, yan dükkânlar daha önde. Bundan dolayı ben şikâyetçiyim, başka bir şey yok.” (K.6)

“Beğenmiyorum, memnun da değilim. Zamanında burayı gelişigüzel yapmışlar. Günü kurtarmalık, o günün şartıyla yığma binadan bir pazar yapmışlar. Yukarılara bak 3 katlı bir yer ama yukarılarda hiçbir aktivite yok. Boşu boşuna yapılan bir yer ve dükkânlar çok biçimsiz, şekilsiz, kalıp yok, desen yok. Günü kurtarmak için milleti bir yere toplayıvermişler.” (K.4)

Neredeyse her katılımcının değindiği fiziksel sorunlardan biri de temizlik meselesidir. Pazarda temizliğe ilişkin dile getirilen sorunlardan biri belediyenin ilgisizliği ve sorumluluğunu yerine getirmemesidir. Diğer sorun ise mekânsal dönüşümle ilişkilendirilmiştir. Önceleri pazarda satış yapan kadınların öğle vaktinde orta kısmı boşaltmaları dolayısıyla temizlik mümkün olurken mevcut durumda orta kısımdaki tezgahlar sabit bir durumdadır ve tezgahları kaldırmak mümkün olmadığından bu durum önemli bir hijyen problemi olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Ya şimdi burayı büyük bir market şeklinde görüyorum ben. İnsanlar nasıl büyük bir markete girince bütün ihtiyaçlarını karşılıyorlarsa buradan da sebze, meyve, bakliyat bütün ihtiyaçlarını tedarik edip çıkabiliyor ama belediye takip etmediği için, temizlik işlerine riayet etmediği için memnun değilim, Belediye görevini yapmadığı için bu geçişler çok dar. Tezgâh 1.60 olacaksa kendi alnından taşmayacaktır. Ammenin alanında ticaret yapılıyor. Belediye bu düzeni koruyacak. İnsanların gelip rahat rahat alışverişini yapması lazım. Burası tarihi bir pazar olduğu için Konya açısından büyük de bir nimet. Konya dışından hatta ülke dışından geliyorlar. O yüzden buranın temiz, hijyenik olması lazım. Önceden Çarşamba Cumartesi herkes tezgâhlarını kaldırırdı. Buralar bir yıkanır ilaçlanır temizlenirdi. Şimdi yok. Mesela bedestene yapılan düzenin burada da yapılması lazım.” (K.3)

Pazarın düzenli bir biçimde temizlenmiyor oluşuna ek olarak dile getirilen iki ana problem havalandırma ve altyapıdır. Bu problemler, pazarda temizlik probleminin çözülmemesinin diğer önemli sebepleridir. Yeniden yapımıyla birlikte kapalı bir pazar

özelliği kazanan Melike Hatun Çarşısı, havalandırması doğru şekilde yapılmadığından yazın sıcaklığı içine hapseden ve pazarın ürünlerden kaynaklı kokusunu transfer edemeyen yapısıyla temizliğe engel teşkil etmektedir. Ayrıca, pazarın altyapı sorunu da hem temizliği engellemekte hem de yağış olduğunda taşmalara sebebiyet vermektedir. Kötü görüntüsü sebebiyle çoğu esnafın giderleri kapatması, pazarın yıkanmasını önleyerek temizlik sorununu daha da kronik hale getirmektedir.

“Memnun değilim. Belediyeden ilgi alaka yok. Havalandırma yok, alt yapı yok, tuvaletler ve lavabolar sıkıntılı. Ondan sonra temizlik, hijyen, kontrol yok.” (K.3)

*“Önceden iyiydi, memnunduk ama sonralardan bakım olmadığı için berbat yani. Öncekinden hem memnunduk, hem şen şakraklı, hem bereketi vardı. Her yönüyle dört dörtlüktü. **Ne farkı vardı mesela?** Şu mallar yükseklik boyutunda değildi, standarttı. Taşın üstünde 5, 5 buçuk en fazla 6 dedin mi bir tane kasa dahi olmazdı. Yıkama yapılıyordu. Şimdi ne yıkama ne temizlik var. Burası her Cumartesi akşam komple yıkanır. Şimdi yok. Çoğu dükkân gideri kapattı, yıkama da bitti. **Önceden niye şen şakraklı? Şimdi değil mi?** Yani bereketi vardı o günün şartıyla 10 kilo satıyorduk, çok para kazanıyorduk. Şimdi bir ton satıyorum, o kadar para kazanamıyorum.”* (K.7)

“Ya pazar eskisi gibi değil, bir tadilat görmesi lazım. Memnun değiliz ama zaten bir yıkılma projesi var gündemde. Alt yapı yok, ayda bir sefer iki sefer anca yıkanıyor. Milletin malı var onlar kaldıracak da temizlikçiler yıkayacak da yani zor, çok memnun değiliz. Yani görünüş olarak, görsellik olarak güzel. Yukarıdan fotoğraf çekmeye geliyorlar falan ama 2-3 sene daha durur mu, nasıl olur nasıl gider, onu bilmiyoruz.” (K.12)

Pazarın merkezi bir konumda yer alması, fiziksel koşullar bakımından en memnun olunan özelliklerden birini oluştursa da pazarın merkezi konumda bulunmasının en önemli getirilerinden biri park problemidir. Esnafa göre park problemi, pazarın olması gereken düzenli ve güzel Kadınlar Pazarı görüntüsüne mani olmaktadır. Pazarın park sorunu, hemen arka cephesinde katlı otopark bulunmasına rağmen çokça dile getirilen sorunlardan

biri olmuştur. Bunun sebebi ise müşterilerin kısa zamanda arabasını park edip alışveriş yapıp çıkma isteğini karşılayamamasıdır.

*“İç görünüşü biraz insanın gözümüze hitap ediyor tabi ama dış görünüşte park sorunu oluşu için biraz daha Kadınlar pazarı gibi gözükmüyor yani. **Nasıl gözükmeli kadınlar pazarı?** Daha güzel gözükmeli, eskiye hitaben restore edilebilirse daha güzel olur.”* (K.8)

Bir diğer memnuniyetsizlik pazarda kadınların artık yer almaması ile ilişkilidir. Pazarda kadınların yalnızca adının kalması vurgulanarak kadınların gidişiyle pazarın üretici pazar olma özelliğini kaybettiği belirtilmiştir. Pazar, Melike Hatun Çarşısı’na dönüştüğünde orta kısımdaki taşların parsellenmesi, kadınların mekânın dışına itilmesine sebebiyet vermiştir. Bahçe tarımı yaparak ürettiklerini satan kadınlar, pazara bir üretici (müstahsil) pazar olma özelliği kazandırmıştır. Kadınların pazardan çekilmesiyle orta kısım, halden alım satım yapan ve tamamına yakını erkeklerden oluşan esnafa bırakılmış, böylece pazarın üretici pazar olma özelliği kaybedilmiştir.

“Pazar aslında konum olarak çok güzel bir yer ama adı üstünde Kadınlar Pazarı ya adı Kadınlar Pazarı kalmış. Üreticiden, o malı getiren teyzelerden kimse kalmadı. Bir de ortadaki taşları belediye parsellemiş onları kiraya vermiş, üreticinin kaldığı bir yer yok. Bu yüzden memnun değilim. Yukarı katların kullanılmamasından, belediyenin bakımından memnun değilim.” (K.14)

4.1.3. Mekân İnsanın Nesi olur? “İş yerimiz evin bir nevisi”

Mekândan ne anlarız? Mekân, içinde yaşayanlar tarafından nasıl algılanmakta, tanımlanmakta ve anlamlandırılmaktadır? Bu sorulara verilen cevaplar bireylerin mekâna yükledikleri anlamı belirginleştirmektedir. Mekân, içinde yaşayanlardan bağımsız bir anlama sahip değildir. İçinde yaşayanlar ve yaşananlar mekânı anlamlı kılmaktadır. İnsanın mekânla ilişkisi ve mekânda mekâna mensup bireylerin ortaklıklar sonucu elde ettiği değerler kümesi, mekânı anlamlı hale getirmektedir. Mekânda insani etkileşim ve

bu etkileşimle var olan sosyal varoluşun ortaya çıkardığı ortak kodlar, mekânın kimliğine ilişkin bilgiler barındırmaktadır.

Kadınlar Pazarı’nda mekâna yüklenen anlam, buradaki insani etkileşim ve onun oluşturduğu anlamlılık çerçevesinde anlaşılabilir. Mekânın aktörünü teşkil etmesi dolayısıyla Kadınlar Pazarı esnafının mekânsal imgesine başvurulmuştur. Mekâna yüklenen anlam çerçevesinde bazı katılımcılar ev, huzur, alışkanlık, mutluluk, hatıra, hayat gibi anlamlandırmalara başvururken bazıları mekânı yalnızca ticaret merkezi, rızık temin edilen yer ya da ekmek parası kazanılan yer gibi kavramlar bağlamında algılamıştır.

Ev imgesi ve ev imgesiyle ilişkili olarak mutluluk, huzur gibi anlamlar mekâna duyulan yakınlık ve aidiyetin temsidir. Bu yönüyle mekâna mensup aktörlerin mekânla bağ kurma biçimini açığa çıkarır. Bir mekân olarak ev, fiziksel anlamda korunma ve barınma mekânı olmasının yanı sıra insanın hatıralarını muhafaza eden, çocukluğundan yetişkinliğine yetişkinliğinden yaşlılığına şahitlik ederek yaşam serüvenini içinde saklayan bir bellek mekân olma özelliği taşımaktadır. “Ev zamanın ve hızlı değişimin ezici gücüne ve yok ediciliğine karşı bir sığınak olduğu gibi hafızanın mekânsallaştığı yerdir de.” (Tekin, 2019: 11). Ev; huzur, mutluluk, güven, yuva, aidiyet, aile gibi kavramların çatı kavramını oluşturmakta ve insanın varoluşunun bir temsili sunmaktadır.

“İş yerimiz evin bir nevisi. Rızığımızı temin etmek için geliyoruz gayet rahat bir şekilde. İyi hissediyorum tabi, sen evine gittiğinde kendini huzurlu hissetmez misin? Ailenin yanına vardığında kendini iyi hissetmez misin? Biz de aynı öyle hissediyoruz işte. Biz de aynı ailemizin rızığını kazanmak için geliyoruz, besmele çekiyoruz açıyoruz.” (K.1)

Pazarın aidiyet duyulan bir mekân olması, yalnızca ev imgesiyle değil hayat imgesiyle de vurgulanmaktadır. Mekânın bireylerin hayatını ifade etmesi, mekânsal yakınlıklarının bir işareti olmakla birlikte kimliklerini mekânla özdeşleştirmeleri anlamına da gelmektedir. “Bireylerin bir mekânı tecrübe etmesi ve mekândaki duygusu aidiyete taşımaktadır. İnsan ile mekân etkileşiminde duygu zemini kültürel farklılıklar gibi kimliğe de yansımaktadır” (Ayhan, 2022: 73). Mekân, aktörün hayatını ifade ederken

benliğinin, varlığının ve kimliğinin bir temsili haline gelmektedir. Özellikle de “gözümü pazarda açtım” şeklindeki ifadeler, pazarın kişilerin tüm hayatına etki eden, tanıklık eden bir varlık ve kimlik bağlamında değerlendirilecek bir bellek mekânı olduğunun göstergesidir. Çocuk yaşlarda pazarda çalışmaya başlayarak mekâna dâhil olmak bazı katılımcılar için tanıklık, kimlik ve varlık açısından kendini tanımlama aracı olsa da bazı katılımcılar için pazar, çocukluğunda tanıklık ettiği anlamı taşımamaktadır. Kadınlar Pazarı’nda üretici kadınların olmayışı mekânın ruhunu ve anlamını yitirmesine neden olmuş, mekân yalnızca bir alım satım yerine dönüşmüştür.

“Ben evimden burayı buradan evimi bilirim. Başka yer gezmedim. Beni başka yere götürsen koysan bilmem gezmedim çünkü. Ben gözümü pazarda açtım, burada da kapatacağım.” (K.7)

*“Ayrı bir mutluluk hissediyorum. Hani çocukluğumuzdan beri gözümüz burada açıldığı için hayat burada yani. Burada her türlü insanla karşılaşabiliyorsunuz. En düşük seviyedeki insan da geliyor buraya en yüksek mertebedeki insan da geliyor yani. Maddi olarak da öyle. Milletvekili de gelir çiftçi Mehmet amca da gelir. Değişik insanlarla görüştüğümüz için pazarda olmaktan memnunuz yani. Kadınlar pazarı hariç Melike Hatun Çarşısı hariç başka bir yerde çalışmayı da düşünmüyoruz. **Neden burası? Buranın anlamı ne sizin için?** Ayrı bir manevi şeyi var yani şimdi şöyle söylüyim çocukluğunda bizim pazarda çalışmış bir insan 30 sene sonra pazara gelip ya şuranın havasını tekrar teneffüs edeyim çok özledim diyor çünkü buranın ayrı bir atmosferi var yani. Kelimelerle anlatılacak bir şey değil bunun yaşaması lazım yani. Dede mesleği olmasının da etkisi var da buranın ayrı bir koku ve havası var.” (K.10)*

“Hayatımı ifade ediyor. Hayatım burada geçti. Güzel bir yer ama eski konsepti yok. Üretici geliyordu, ellerinde helkelerle elinde domatesi biberi. O zamanlar bir şeyler ifade ediyordu şimdi sadece alıp satılan bir yer gibi. Alım satım yeri.” (K.14)

Mekâna atfedilen anlama ilişkin en çok üzerinde durulan meselelerden biri mekâna özgü bir hava ve atmosferin olması ve bu atmosferin hem esnaf hem de müşteri için bağlayıcı bir yanının olmasıdır. Mekânın bir koku ve atmosferinin olması, esasında

mekânın ilişkileri, aktörü, rolleriyle kendine özgü bir kimlik geliştirmesi ile ilgilidir. Mekânın kendine has iklimini sağlayan unsurlar, mekânda etkileşimi pekiştirmekte, fiziksel mekânla aktörler arasında bağ kurmayı sağlamaktadır. Sesler, kokular, renkler, fiziksel görünüm, ilişkiler ve etkileşim mekâna yakınlık duygusuyla ilişkilidir. Bu bakımdan, mekânın atmosferine yapılan vurgu, mekâna karşı duyguları açığa çıkararak anlamlılığa dair bilgiler içerir. Mekânın havası ve atmosferine yapılan vurgu, mekânın bir alışkanlık ve bir bağımlılık olmasını beraberinde getirmektedir. Bu durum, mekâna bir alım satım yeri olma dışında anlamlar kazandırmaktadır. İzin günlerinde pazara gelmeden yapamayan ya da gelmediğinde içinde bir boşluk hissedenden esnaflar için pazar artık bir varoluş mekânıdır. Yalnızca esnaf için değil alışveriş yapmasa da pazara gelen müşteriler için de pazar, bir sosyalleşme mekânı ya da bir kimlik unsuru haline gelmiştir. Esnaf ve müşterinin mekândaki pratiklerine bakıldığında, pazarın bir aidiyet göstergesi, kendilerini tanımlama ya da var olma yönünde bir araç olduğu görülmektedir.

*“Gelmediğimde hasta hissediyorum. **Yani ne ifade ediyor sizin için pazar?** Şöyle bir tabir var bizim burada: buraya çalışma amaçlı bir kere giren buradan ayrılamaz. Ben iki kere gittim geldim. Yani buranın atmosferi havası farklı. **Ne için geri döndünüz mesela? Sizi çeken ne oldu?** Buraya her yerden adam gelir. Köylerden, kentlerden, şehirlerden. Buranın şeysi çok farklı, benim iki tane marketim vardı o şeyi bulamadım, kapattım yine buraya geldim. **Gelenlerle mi alakalı?** Evet, gelelerle alakalı. İşle alakalı, hareketlilikle alakalı.”* (K.2)

*“30-40 yıldır burada olduğumuz için biz alıştık yani öyle buraya gelmediğimiz zaman bir boşluk oluyor içimizde. İlla ki geleceğiz buraya, buranın havasını teneffüs edeceğiz. Burada çalışanlar burada işçi olarak çalışan ya da patron olan haftada bir gün izin kullanıyor tamam mı? O izin günü de buraya geliyor. Geziyor dolaşıyor buraya bir geliyor şöyle. **Niye abi niye geliyorlar buraya?** Alışkanlık şeyi var ya hani. Belki farklı meslekte farklı şeyde olsaydık öyle bir şey olmayacaktı. Bazı müşterilerimiz var emekli eli boş her gün uğrar. Alışveriş yapmaz ama uğrar her gün çay içer, muhabbet eder. Yani böyle bir alışkanlığı var. Geçerken buraya uğramak zorunda.”* (K.9)

Kadınlar Pazarı'na atfedilen anlamlardan bir diğeri de pazarın bir hatıra olarak görülmesidir. Birçok katılımcı tarafından dile getirildiği şekilde dükkânlar dededen ya da babadan kalma bir hatıradır. Böylece, mekân farklı bir anlam kazanarak esnaflara dede ya da babasını hatırlatan duygu yüklü bir hatırlama figürü haline gelmektedir. Nesillerce dedeleriyle ya da babalarıyla aynı mekânda iş yapmış olan esnaflar için pazarın mahiyeti ayrıdır. Mekân geçmişle bağ kurmaya yarar ve mekân, her defasında hatıraları yeniden inşa ederek yalnızca geçmiş yaşantılarla değil aile büyükleriyle de geçmiş ilişkileri yeniden kurar. Bazı katılımcılar için mekân, eskiyi yani geçmişi ifade etmektedir. Yine bu geçmişe özlem teması, içerisinde mekânın dönüşümüyle yitirilmiş aktörleri barındırmaktadır. Pazarda kadınların varlığı ve mekânın dönüşümü özlemle anılmakta, bellekte korunmakta ve pazarda bir hatıra olarak zihinlerde durmaktadır.

*“Ya pazar bizim için eskiyi ifade ediyor. Eskiden savaşta eşler savaşa gittiklerinde evde bayanlar kaldığı için bayanlar kendi geçimini yapmak için burada evlerindeki ürettiklerini satarlarmış. O yüzden de buranın adı Kadınlar Pazarı. Sırf kadınlar geldiği için erkekler de savaşa gittikleri için. Evde domates biber peynir meynir ne ürettilerse burada satmışlar, geçimlerini sağlamışlar. Sonradan da Melike Hatun Çarşısı oldu. **Sizin için anlamı ne buranın?** Ya çocukluğumun geçtiği yer babamızdan kalan bir hatıramız burası.”* (K.12)

“Dededen kalma burası. Bizim için ekmek teknesi.” (K.6)

Katılımcı ifadelerine yansıyan aidiyet biçimlerine bakıldığında mekâna dair bir bağ ve aidiyet geliştirilmiştir. Aidiyetin göstergeleri mekânda kokunun, mekânın kendine has bir havası ve atmosferi olduğunun, mekânın bir alışkanlık ve bağımlılık olduğunun vurgulanmasıdır. Bunlara ek olarak mekân; katılımcılarda mutluluk, huzur, aile ile evde yaşıyor gibi olma hissiyatı ya da hayatı ifade etme gibi duygular uyandırmaktadır. Bunun yanı sıra mekânı yalnızca ticari bir alan olarak gören katılımcıların da aidiyet ve bağ kurması bazı dönemlerin etkisiyle sekteye uğramıştır. Melike Hatun Çarşısı inşasıyla pazarın sosyal ve fiziksel değişimi ile küresel bir kriz olan Covid 19 pandemisi, pazara aidiyeti ve anlam atfetme biçimini etkileyen iki önemli unsurdur.

4.1.4. Kadınlar Pazarı'ndan Melike Hatun Çarşısına: İlişkilerin Dönüşümü

Mekânsal ilişkiler, mekânsal ve toplumsal ilişki ağının izini sürmek bakımından toplumsal ve mekânsal hafızada oldukça önemli bir yere sahiptir. Geleneksel çarşıların kültürel yapısı içerisinde esnafılık, mekânsal ilişkilerin ve çarşı kültürünün omurgasını oluşturur. Geleneksel çarşıların mekânsal aktörü olan esnaflar ve esnafların birbiriyle olan ilişkisi, çarşı kültürünün ve çarşıda sosyokültürel görünümün izdüşümüdür.

Kadınlar Pazarı esnafının ifadelerine bakıldığında, esnaflar arası komşuluk ilişkileri güven, yardımlaşma ve dayanışma, saygı gibi geleneksel kodlarla ifade edilmektedir. Bu geleneksel kodların yanısıra iyi komşuluk ilişkisi, hem mekânsal hem de mekânın da dışına taşan bağ ve ritüellerle dillendirilmektedir. Tatile gitmek, birlikte yemek yemek, oturup kalkmak, birbirinin dükkânına bakmak ve birbirinin müşterisine bakmak gibi ritüeller bazı katılımcılar tarafından sürdürülmekte ve mekânsal ilişkileri kuvvetlendirmesi açısından önem taşımaktadır. Ritüeller, mekânda tekrarlanan belirli sosyal pratikleri ifade etmekte ve tekrarlama ile eylemlerin yeniden üretilmesi hafızayı canlı tutmaktadır. Mekâna ve mekândaki esnafların sosyalleşme, dayanışma ve birlik beraberliğine ilişkin pratikler, hem mekânsal ilişkileri geliştirmekte hem de biz olma duygusu yaratarak mekâna ilişkin aidiyeti üretmeye yaramaktadır. Bu anlamda ritüeller, mekânda ortak anlam ve semboller yaratma aracıdır ve toplumsal hafızayı güçlendirme bakımından önem taşımaktadır.

*“Büyük bir kısmıyla oturup kalkarız. **Pazar dışında da oturup kalkar mısınız?** Biz arkadaşlarla Alanya'ya tatile gideriz gününbirlik, iki günlük. İlişkilerimiz iyi pazar esnafları ile komşularımızla. Herkes burada birbirine saygılı birbirinin önünden geçmez, saygısında kusur etmez yani.” (K.6)*

Mekândaki ilişkilere dair ritüellere dayalı cevaplar veren katılımcılar, mekânda görünür olan ritüeller aracılığıyla geleneksel kodlara gönderme yapmaktadır. Modernleşen ve çözünen geleneksel kodların mekânda sürdürüldüğü görülmektedir.

*“Karşıdaki komşumla konuşurum, kendi dükkânım gibi yardımcı olurum. Bir isteği olduğunda hemen yardımcı olurum. Buradaki müşteriye bakmam o adama bakarım. **Dışarıda görüşür müsünüz?** Tabi, Beyşehir’e ramazanda balık yemeye falan gittiğimiz oldu arkadaşlarla.” (K.7)*

Kapitalist ekonomik koşullara rağmen esnafın kendi kazancı ve kendi müşterisini öncelemek yerine komşusunun müşterisine odaklanması durumu, geleneksel davranış biçimlerinin komşuluk ilişkileri üzerinde etkileyici biçimde sürdürüldüğü manasını taşımaktadır.

“Eski muhabbetler yok. Millet rızık peşinde, para peşinde. Eski dostluk, komşuluk ilişkileri yok. Pandemiden sonra daha değişti. Aile durumları bile değişti pandemiden sonra. Herkes birbirini unuttu.” (K.1)

Mekânda geleneksel ilişkilerin ve iyi bir komşuluk ilişkisinin devam ettiğini düşünen katılımcılar olsa da yaygın görüş; geleneksel kodların yerini rekabet, çekişme gibi kapitalist değerlerin aldığı yönündedir. Katılımcıların bu yöndeki yorumlarında yoğun şekilde geçmişe özlem duygusunun var olması dikkat çekmektedir. Eski dostluklar, eski muhabbetler, eski komşuluklar, eski bayramlaşma, düğün, ölüm gibi ritüellerin yokluğu mekânda alışkanlıkların sürdürülmemesi ve dolayısıyla mekânda toplumsal belleğin yeniden üretilmemesi anlamına gelmektedir. Zamanla tekrar edilmeyerek unutuşa sebep olan alışkanlıklar, geleneksel değerlerin yerinin başka modern kodlarla doldurulması ile ilişkilidir.

“Aynen şimdi şu koronavirüs varya bize çok zarar verdi. Eskiden varya bizim Konya düğünlerini biliyor musun? Konya pilavı olurdu ya bizim bir tanıdığımız düğün yemeği yapıyor tamam mı buradaki 3-5 esnaf toplanır oraya giderdik. Eski şeyler kalmadı, oturamıyorsun. Biraz insanların içinde şey kaldı acaba bir hastalık olur mu

bulaşır mı öyle. Şimdi nasıl abi? Pandemi de geçti Geçmesine rağmen etkisi var. Bir iftar sofrası kurulu mesela o gün yenir içilir. 1-2 saat ondan sonra herkes işine bakar.” (K.9)

Hem mekânsal dönüşümün, hem toplumsal dinamiklerde yaşanan değişimlerin, hem de Covid 19 Pandemisi gibi bir salgının yaşanmasının, doğrudan bazı ekonomik gelişmelerle ilişkili olsa da Kadınlar Pazarı için yadsınamaz sosyo kültürel etkileri olmuştur. Covid 19 Pandemisine kadar olan süreçte pazarda eski ve geleneksel değerlerin tamamen kaybolmadığı fakat toplumsal değişimden payını aldığı bir ortam olsa da Covid 19’da yaşanan salgınla maske ve sosyal mesafenin de etkileri, toplumdaki dönüşümü iyice körüklemiştir. Burada esnafın ifadelerine bakılarak salgının toplumsal ilişkiler adına bir dönüm noktası niteliği taşıdığı görülmektedir.

“Var tabi ki pazarda rekabet çok olduğu için bizim burada sattığımız bir ürünü aynı ürünü yan tarafta 10 TL aşağıdan verebiliyorlar mesela o şekilde rekabet ve çekişme var. Onun dışında yok mu görüştüğünüz birileri var tabi ki haftalık faaliyet yaptığımız insanlar var aydan aya pikniğe gidiyoruz mangal yapıyoruz haftalık halı sahamız var mesela.” (K.8)

“Komşuyla ailecek oturup kalkmak falan kalmadı. İnsanlar maneviyattan çok uzaklaştı. Herkes para derdinde. Ben siftah ettim komşu da etsin yok. Komşudan bir müşteri sekin, fazla satayım, şöyle kazanıyım. Fesatlık derler ya öyle. Burada 150- 200 esnaf varsa sima olarak birbirimizi biliriz, samimi olduklarımız, yakınlarımız var. Ailecek görüştüğümüz nadir ama var. Ailecek oturacağım var oturmayacağım var. Belli sayıda insanla dışarıda oturuyoruz.” (K.3)

Toplumsal değişim ve ekonomik şartların değişimiyle Kadınlar Pazarı, geleneksel ekonomik zihniyetini devam ettirme çabası içinde olsa bile kapitalizmin getirisi olan rekabet ortamına teslim olmak zorunda kalmıştır. Esnafa göre, kapitalist ekonomik düzlemin neden olduğu rekabet ve çekişme ortamı, toplumsal ilişkilerin dönüm noktalarından birini ifade etmektedir. Bu ekonomik değişim ve dönüşümün ardında pazarın toplumsal hafızasına yerleşmiş kültürel kodların dönüşüme uğraması ve unutuşu getirmesi yatmaktadır.

“Komşuluk ilişkileri falan eskiden güzeldi biz pazar günleri falan 5-6 esnaf toplanır kahvaltı yapardık burada. Ortaya açardık masaları ya da kasalardan sofraya yapardık. Her komşuyla beraber otururduk. Kahvaltımızı güzelce yapardık. Şimdi nesil değiştiği için bazılarının çocukları geliyor, bazıları kendileri nadir geliyor falan öyle olunca çok öyle şeylik yok ama yine eskiye dayanan bir dostluk arkadaşlık olduğu için oturup kalkma oluyor yine. **Burada yemek yiyor musunuz hep birlikte?** Tabi tabi yeriz. Ramazanlarda orucu beraber açarız çoğu zaman. Son günlerde normalde kapalı olur akşamları da son günlerde 3-4 gün kala bayram hazırlığı falan olduğu için arefe günleri falan hep birlikte açarız. Bu devam ediyor.” (K.12)

“Hepsiyle tanışıyoruz hepsiyle görüşüyoruz herhangi bir sıkıntı yok mesela **dışarıda oturup kalkıyor musunuz** tabi hepsiyle değil ama bazılarıyla **birbirinizin evine gidip geliyor musunuz** eskidendi onlar şimdi akraba akrabanın evine gitmiyor ki eskiden nasıldı eskiden iyiydi mesela eskiden Pazar günleri açılmazdı dükkânlar. İnsanlar Pazar günlerini kendine ayırırdı. Buradaki esnaflar bazen akşamları Cumartesi akşamları toplanırdı belli bir arkadaşın evinde. Öbür hafta başka bir arkadaşın evinde. Şimdi yok onlar. Ha görüşüyoruz, selamlaşıyoruz, muhabbetimiz var, düğünlerden düğüne çağırıyoruz. Ben bundan 30 sene önce biri hacca gitsin kadınlar pazarının hepsi ziyarete giderdi o adamın evine. Hacıdan gelmiş diye şimdi giden gelenin de haberi yok buradakiler de gitmiyor.” (K.13)

“Tabi tabi görüşürüz oturur kalkarız. **Sadece burada mı dışarı çıktınız mesela başka bir zamanda da görüşüyor musunuz?** Şöyle öyle olan kişiler de vardır ama biz sadece pazarda görüşüyoruz. Esnaflar arası değil de akrabalar arası da bitti o sorduğun o ilişki. Sen gidip geliyor musun halanın kızına dayının oğluna.” (K.5)

Esnaf için hem pandemi hem rekabet hem mekânsal dönüşüm gibi mekânda ilişkilere etki eden bazı gelişmeler neticesinde ilişkiler, pazarda sohbet muhabbet etme derecesine kadar azalmıştır. Dışarıda oturup kalkmanın yok olduğunu ifade eden esnaflar; bunun pazara özgü bir durum olmadığını, akrabalık ziyaretlerinde de aynı durumun yaşandığını ve toplumsal bir dönüşüme işaret ettiğini vurgulamaktadır. Bu dönüşümle

birlikte, unutulmaya ve kaybolmaya yüz tutan ritüeller ve hatıralar geçmişe özlemle dillendirilmektedir. Akşam oturmaları, pazarın orta kısmında ortaklaşa faaliyetlerin gerçekleştirilmesi, birlikte yemek ya da kahvaltı geleneğinin sürdürülmesi gibi ritüeller büyük oranda unutulmaya yüz tutmuş olsa da arefe günleri birlikte iftar açmak ve daha sınırlı sayıda esnafla oturup kalkmaya devam etmek gibi sosyalleşmeler devam etmektedir. Bu durum, pazarın modernleşmenin etkisiyle geleneği zedelediği ve unutuşa sebebiyet verdiği durumlara bir nebze de olsa direndiği anlamına gelmektedir. Kadınlar Pazarı, moderitenin dayattığı rasyonel eyleme ve zaman ve mekân parçalanmasının getirisi olan unutma eylemine başta ilişkiler olmak üzere birçok alanda çeşitli pratikle direnmekte ve toplumsal hatırlamayı sürdürmeye gayret etmektedir.

4.1.5. Mekânsal Fark: “Konya’nın kalbinin attığı yer”

Geleneksel Konya Çarşısı’nın merkezinde konumlanmış ve çarşının ticari/kültürel ikliminde önemli bir yer tutmuş olan Konya Kadınlar Pazarı, köklerini ahilik kültüründen alması dolayısıyla kadim bir ticaret merkezidir. Geleneksel kültürün taşıyıcılığı görevini üstlenmiş olan çarşı, şehrin bir yansımasını içermektedir. Esnafı, mekândaki ilişkileri, müşteri profili, müdavimleri, ritüelleri, üretim ve tüketim pratikleri, fiziksel ve sosyal görünüşleri gibi özellikleri hem Kadınlar Pazarı’nın kendine özgü biçimine dair fikir ortaya koymakta hem de şehrin yapısına dair özgüllükleri dışa vurmaktadır. Mekânın aktörü olan ve mekânla etkileşim içinde bulunan katılımcıların görüşleri doğrultusunda şehrin geleneksel ticaret yapısının izlerini taşıyan bu ticari mekânın; sosyal, fiziksel ve tarihsel anlamda sahip olduğu nitelikler ortaya konacaktır. Bu anlamda mekânın diğer pazarlardan farkı ve kendine has özelliklerinin neliği incelenmeye çalışılmıştır.

“Kadınlar Pazarı herkes tarafından biliniyor onun da tabi bir artısı var. Burayı Konya’nın merkezi gibi düşünelim. Merkezde olduğu için insanlar bütün ihtiyacını hallediyor mesela altın almaya gelse bile sarraftan çıkıp buraya gelip meyve sebzelerini alıp geçebiliyor. Bankaya giriyor buradan ihtiyacını alıp gidiyor. Onun dışında bizim pazarın öbür pazarlardan artısı her gün buradayız, her gün açığız. Çalıştığın takdirde 7 gün burası açık, onun büyük bir avantajı var. Bir de bizim burada çeşit sayısı biraz fazla.

Merkezi bir yer olduğu için kasabından tut, meyve sebzesi, peynir zeytini. Öyle olunca belli bir müşteri potansiyeli var. Her kesimden gelen var, her gelen ihtiyacını karşılayıp gidebiliyor. Ama semt pazarından pazarcı ertesi pazara kadar bulunmadığı için bizimki biraz daha avantajlı.” (K.11)

“Tarihi Pazar olmasının ve çarşının merkezinde olmasının bir avantajı var. Mesela köylüler, adam köyden geliyor. Semt pazarı mesela sille yolunda adam köyden gelince eski garajda iniyor sille yoluna alışverişe mi gidecek? Bu yüzden merkezde olmasının bir artısı var.” (K.3)

Kadınlar Pazarı esnafının pazarın kimliğine dair vurguladığı ilk özellik merkezi bir konumda yer almasıdır. Türk şehirlerinin cami etrafında bir çarşı ve çarşı etrafında yerleşim yerleri şeklinde biçimlenmesi, Konya gibi kadim bir şehir için de geçerli olmuştur. Merkezde Aziziye ve Kapu Camii’yi çevreleyen bedesten ve bu halkanın etrafında şekillenen yerleşim yerleri, şehrin dokusunu oluşturmuştur. Bu merkezin kalbinde yer alması bakımından Kadınlar Pazarı da geleneksel dokunun ayrılmaz bir parçasıdır. Şehrin kültürel doku ve atmosferi içerisinde bir sembolü oluşturan Kadınlar Pazarı, merkezi bir konumda yer alması dolayısıyla geleneksel çarşının kendi içinde yarattığı dolaşımın bir parçasını oluşturmaktadır. Katılımcının ifade ettiği gibi, sarraflara gelen müşteri pazara da uğramakta ya da çarşıda işlerini bitiren insanlar, pazarın karşısında yer alan duraktan minibüse binmeden önce pazardan alışverişini yapmaktadır. Ayrıca, pazarın Eski Garaj civarında yer alması da kırsaldan gelen müşterilerin pazarın müşteri kitlesine dâhil olmasını sağlamaktadır. Bu durum geçmişte de pazarın aktörü olan üretici kadınların kırsaldan gelerek satış yapıp kolayca geri dönmeleri için bir imkân yaratmıştır. Yerli halk dışında da Mevlana Müzesi’ne yakın konumda bulunması sebebiyle pazarın yerli ve yabancı turistlerin uğrak mekânlarından biri olması, müşteri profili açısından çeşitliliğe sebep olmaktadır. Dolayısıyla pazarın aktörünü, iklimini ve müşteri potansiyelini oluşturan önemli unsurlardan biri merkezi bir konumda olmasıdır.

“Buraya taze mal geliyor. Bir de buranın özel müşterileri var. Burada ne ararsan var ama semt pazarında bulma şansın az. Buraya gelir baharatını bakliyatını istersen

hepsini alır gidersin. Burası eskiden beri bilinir Kadınlar Pazarı diye. Hatta Maraş'ın dondurması gibi bizim küflü peynir de tescilli. Küflü peynirde bu pazar birinci. Burada bulunan küflü peynir hiçbir yerde bulunmaz.” (K.1)

*“Her gün kurulması. Cumartesi Pazar açık olması. Burası Konya'nın kalbinin attığı yer. Çok eski tarihi olan bir pazar. Bütün ilçelerden, köylerden, herkes buraya gelir. Milletin buluşma noktası burası. Millet birbirine Kadınlar Pazarı'nda buluşalım der. Bizim buranın en büyük özelliği, hepsinin açık olması. Müşterilerin tadabilmesi yani paketli olmadığı için görebilmesi mesela bakliyatı vb. müşteri eline alıp bakabiliyor. Bir de şöyle bir tabir var bizim burada “buraya çalışma amaçlı bir kere giren buradan ayrılamaz.” Ben iki kere gittim geldim. Yani buranın atmosferi havası farklı **neye geri geldiniz mesela sizi çeken ne?** Buraya her yerden adam gelir. Köylerden, kentlerden, şehirlerden. Buranın havası çok farklı, benim iki tane marketim vardı. O havayı bulamadım, kapattım yine buraya geldim. **Gelenlerle mi alakalı** Gelenlerle alakalı, işle alakalı, hareketlilikle alakalı, ürünle alakalı. Bak daha yeni canlı canlı gördün köy mercimeğini her yerde bulamaz ama burada bulacağını bildiği için gelir yani müşteri.” (K.2)*

“Burayı ben büyük bir market olarak görüyorum. Bazı pazarlarda her istediğini bulamayabilirsin. Burası Konya'nın en eski tarihi mistik pazarlarından biri. Markette bulamayacağın şeyleri dahi bulursun. Küflü peynir olsun, bakliyatlar konusunda olsun. Pazarda bulamayacağın çoğu şeyi burada bulursun.” (K.3)

Kadınlar Pazarı esnafına göre, pazarın şahsına münhasır pek çok özelliği bulunmaktadır. Bunlardan biri, Kadınlar Pazarı'nın sektörel çeşitliliğe sahip olmasıdır. Bu çeşitlilik, hem pazarda farklı sektörlerden ürünlerin yer alması hem de her ürünün çok fazla çeşidine erişimin olması ile ilişkilidir. Pazar, sebze meyveden her türlü şarküteri ürününe, şarküteriden balık sakatat ciğer gibi et ürünlerine, lokantadan terzi, berber, halıcı, baharatçı gibi alanlarda ürün çeşitliliğine sahiptir. Bu anlamda pazar, müşteriler için her şeyin ve her çeşidin bulunduğu bir ticaret mekânıdır. Şehrin geleneksel ürün ihtiyaçlarına karşılık gelmesi açısından önemli bir adrestir. Pazarda geleneksel ürünlerin satışı

sunulması, şehrin geleneksel pratikleri sürdürerek toplumsal hafızayı yaşatması bakımından oldukça önemlidir. Diğer taraftan, modern ticari oluşumlar olan avm ve marketler, geleneksel çarşı ve pazarları gölgede bırakmış ve bu yerlere rağbet azalmış olsa da Kadınlar Pazarı, halen her kesimden müşteri için önemli bir yer tutmaktadır. Katılımcının belirttiği gibi, avm ve marketlerin tüketiciye ürün çeşitliliği sunmasına rağmen köy mercimeği gibi geleneksel ürünleri bulundurmaması pazarı bir adım öteye taşımaktadır. Pazarda yerli ve doğal alternatifler olması, yalnızca kırsaldan gelen müşteriler için değil her kesimden müşteri için mekânı ayırt edici unsurlardan biridir. Ürün çeşitliliğine ek olarak, satılan ürünlerin açık halde pazarlanması, müşterinin ürünle temas halinde olması ve ürüne yabancılaşmaması pazarın ürünler bakımından kimliğini oluşturan özelliklerden biridir. Özellikle küflü peynir başta olmak üzere, pazarda açık olarak tadılarak satın alınan ürünler, daha taze ve fark yaratan ürünler olmuştur. Küflü peynir, pazarın ayırt edici ürünlerinden biri olmuş ve kimlik üretme bakımından da mekânın sembollerinden olmuştur. Buradan hareketle, bir hatırlatıcı unsur olduğu söylenebilir.

Bunlara ek olarak, pazarın karakteristik özelliklerinden biri haftanın her günü açık olmasıdır. Bu durum, mekânda etkileşimin sürekliliğini sağlayarak müşteriler ve esnaf arasında bir bağ oluşmasına katkı sağlamaktadır. Bu durum, pazarı yalnızca bir ticareti mekânı ve tüketime dayalı bir alan olmaktan çıkararak sosyal bağ kurmanın da bir yeri haline getirmektedir. Katılımcının Kadınlar Pazarını bir buluşma noktası olarak tanımlaması da bu bağlamda pazarın sosyal boyutunu içermektedir. Tıpkı şehir meydanları gibi Kadınlar Pazarı da bir odak noktası ve hareketliliğin merkezi haline gelmiştir.

“Müstahsil olması ama artık o özelliği de kalmadı. Önceden müstahsil getirirdi hani üretici şimdi o yok. Halden alıp satanlar var. Şimdi komple alım satım. Ortada sürekli duranlar var. O da Kadınlar Pazarı’nın kuruluş amacına aykırı oldu çünkü bir farkı kalmıyor diğer pazardakilerin aynısı yapıyorlar.” (K.13)

*“Özelliği o üreticinin buraya gelmesi. Eski garajdan inip köylerden, kentlerden, her yerden dağılıp buraya gelmesi. Bir de eski bir yer. Konya’nın merkezi bir yerinde. Eskiden her yerde Pazar market yoktu. Konya’nın Kadınlar Pazarı sebze, peynir, et, ne biliyim ciğer, sakatat bunların olduğu bir pazar. Şimdi hepsi markette bir bütün olunca insanlar kale almıyor. Biraz da pazar eski neşesini yitirdi. **Ne vardı o neşesinde?** O zamanlar marketler yoktu. Herkes mecbur geliyordu Kadınlar Pazarı’na. O zaman da sürüm oluyordu. Sürüm olunca da satış çoğalıyordu. Satış çoğalınca da lezzet oluyordu.”* (K.13)

Pazarın kimliğini oluşturan ve mekâna karakterini veren unsurlardan biri de bir zamanlar mekânın aktörü olmuş şimdilerde mekânda bir azınlık halini almış üretici kadınlardır. Kadınların pazarda aktör olması, hem mekânın adını üretici kadınlardan almasını hem de pazarın müstahsil (üretici) pazar olma özelliğini kazanmasını sağlamıştır. Bu özellik, pazarı diğer çarşı ve pazarlardan farklılaştırmakta ve tanınır hale getirerek müşteri kitlesini oluşturmaya da yaramaktadır. Buradan hareketle, Kadınların Pazarı’nın kimliği ve karakteri üzerinde yoğun ve doğrudan bir etkisi olduğu söylenebilmektedir. Pazarda 1990’lı yıllardan itibaren kadınların pazarın dışına itilmesi söz konusu olsa da, kadınların çekildiği döneme şahit olan ya da olmayan her esnafın pazarın tarihçesini kadınlarla bağdaştırdığı görülmektedir. Söylemler ya da tanıklık aracılığıyla nesilden nesile aktarılacak üreticilerin pazarda olduğu yıllar hafızalarda sürdürülmektedir. Ayrıca, katılımcılar pazarın üretici pazar olma özelliğini kaybetmesini de üzüntü ve özlemle aktarmaktadır. Kadınların gidişi ve halden alım satım yaparak satış yapan pazar esnafının çoğunluğu oluşturmasıyla, kadınlar pazarı kimliğine dair önemli bir özellik kaybolmuştur.

“Kadınlar pazarının içinde bak. Yukarıdan çık mesela şöyle bir bak renk cümbüşüne. Konya dışından Türkiye genelinden bu renk cümbüşünü çekmek için fotoğrafçılar geliyor. Yukarıya bazen 40-50 kişi dolar. Bu renk cümbüşünü her yerde bulamazsın. Kapalı semt pazarları falan var ama bu yukarıdaki ambiyansı aşağıya yansıtamaz.” (K.6)

Kadınlar Pazarı, 1990'lı yıllarda Melike Hatun Çarşısı'na dönüşümü ile birlikte tek katlı halinden 3 katlı bir çarşı haline gelmiştir. Zemin katı pazarın yoğunluk ve hareketliliğinin muhatabı olurken diğer katlar yazıhane olarak planlanmış ve zemin katın aksine yoğunluk ve hareketlilikten payını almamıştır. Buna rağmen üst katlar, pazarın ambiyansının ve kendine özgü renklerinin seyredilmesi bakımından bir işlev kazanmıştır. Üst katların ürettiği fotoğraf turizmi, pazarın renk cümbüşünün kaydedilmesi, arşivlenmesi ve bu anlamda hafıza mekânı olarak nitelendirilen fotoğraf karelerinde ölümsüzleştirilmesi bakımından pazarın zihinsel kalıcılığını daha da arttırmaktadır. Burada üretilen hafıza, yalnızca renk cümbüşünü değil; pazarın tarihini, hem dününü hem bugününü, hem bugünkü esnafı hem de geçmişte kalan üretici kadınları içermektedir. Bir aktarım söz konusu olmakta böylece, geçmişte mekânda iz bırakmış olanlar fotoğraf vasıtasıyla geleceğe de aktarılmaktadır.

4.1.6. Mekânda Kadınlara Bakış: “Şimdikiler olmaz, yapamaz yani.

Ayağı toprağa değen bayan olacak.”

Mekân, grubun müşterek geçmiş ve kültürünü kendisinde taşımaktadır. Mekânı deneyimlemekte olan grup üyeleri, mekânda geçmiş olay ve yaşantıları birebir deneyimlemese bile geçmiş nesillerin çeşitli yollarla aktarımı vasıtasıyla mekânın tanığı haline gelmekte ve hafızanın bir parçasını oluşturmaktadır. “Kolektif hafıza, grubun ortak deneyimini ve alanını anlattığı için kolektivite içerir ve topluluğun geçmişe dair ortak bir imaj paylaşmasını sağlar. Bu anlamda, geçmişi birlikte yaşamayı değil birlikte hatırlamayı gerektirir. Birlikte hatırlama edimi, sözlü kaynaklardan kuşaktan kuşağa geçen enformel bir paylaşım olabileceği gibi medya ürünleri ya da farklı dolayım sal (mediated) etkinlikler aracılığıyla gerçekleşen bir süreç de olabilir” (İnce Başaran, 2010: 11). Geçmişi grup üyeleriyle birlikte hatırlamak, sözlü kültür ve tarihsel söylemlerin ortaklığıyla mümkün olabilmektedir. Geçmişe tanıklık eden nesiller, ortak geçmiş, tarih ve kültürü müşterek bir değer olarak zihinlerinde taşımakta ve bu yolla belleği bugünde yeniden inşa etmektedir.

Kadınlar Pazarı, adını üretici (müstahsil) kadınlardan almış ve pazarın tarihini bahçe tarımı yaparak pazarda kadın emeğini görünür kılan kadınlar oluşturmuştur. Üretici kadınlar, pazarın kurucu ögesi niteliği taşımakta ve bugün pazar için ortak bir tarih ve geçmişten bahsedildiğinde karşımıza emekçi kadınlar çıkmaktadır. Katılımcıların çocuk yaşlardan itibaren Kadınlar Pazarı'nı bir hafıza mekânı olarak deneyimlemesinden dolayı çoğunun pazardaki kadınların varlığına tanıklığı olsa da tanıklığı olmayanların da pazarın geçmişine dair ortak söylemleri olduğu görülmektedir. Bugün varlıkları azalarak kaybolmakta olsa da emekçi kadınlar, Kadınlar Pazarı için ortak bir değer, geçmiş ve tarihi ifade etmektedir. Bu bağlamda, Kadınlar Pazarı'nın tarihsel ve kültürel hafızasını oluşturmaktadır. Kadınlar Pazarı esnafına kadınların mekânda varlığı ve pazarda kadınları görmek isteyip istememeleri sorularak tarihsel hafızaya dair zihinlerinde nelerin canlandığı anlaşılmaya çalışılmıştır.

İlk olarak, esnafların tümü kadınların mekândaki varlığını bilmekte ve pazarın geçmişteki mekânsal düzenine de anlatabilmektedir. Kadınlar pazarı ile ilgili sorulan farklı soruların cevabı da kadınların mekânda varlığına ilişkin cevapları içerebilmektedir.

“Yer yok, satacağı mal da yok kadınların. Evde var mı üretim? Yok. Evde üretim yok. Kadınlar evde ürettiğini getirip satıyordu. Fazla değil, üç kilo, beş kilo, on kilo neyse onu getirip satıyordu ama şimdi üretim yok.” (K.1)

*“Şimdi bundan yaklaşık 30 yıl önce eski pazar varken kadınlar evlerinde ürettikleri ürünleri getirirlerdi, taşların üzerinde satarlardı. Sabah 7 ile öğlen 12 arası. Saat 12’de zabıta düdüğü çalardı. Köylü kadınlar giderdi, ondan sonra temizlenirdi. Esnaf taşın üstüne kendi malını çıkarırdı. **Esnaf kendi üretmiyor değil mi?** Esnaf halden alıp satardı. **Kadınlar pazarda olmalı mı?** Şimdi eskisi gibi üretici kalmadı burada. 2-3 tane kadın var onlar da halden alıp satıyorlar. O yüzden çok gerek yok. Eskiden terazi bile getirmezlerdi. Evde tartarlardı, aralarına poşet koyarlardı. Taşlara koyar 12’ ye kadar satar giderlerdi.”* (K.2)

“Kadınlar yok, ismi öyle. İlk buranın adı konulurken kadınlar kenar mahallelerde üretilen malları (yeşilliktir, domatestir, biberdir, salatalıktır, fasulyedir) getirmişler

satmışlar. Kadınlar kurduğu için ve pazarın çoğunluğunu oluşturduğu için o şekilde Kadınlar Pazarı diye kalmış ismi. Sonra bir iki değiştirdiler ama tutmadı vatandaş yine Kadınlar Pazarı diyor. **Peki, kadınlar olmalı mı burada?** Bizce bir mahsuru yok kadının elini değdiği yer daha güzel olur temiz olur. Gelmek isteyen gelebilir tabi, yer bulabilirse. Burası şimdi müstahsile açık değil, sabit esnaf var. Müstahsil olsa belki kadınlar da gelir ama burada duranlar, taşlarda duranlar sabit satıcı. 7 gün buradalar bunlar da. Birisi gelmek istese yer yok yani burada.” (K.5)

“Kadınlar vardı. Sabah 7’de kapı açılırdı. Afedersin koyun gibi bağıriş çağırış, iteleme kakalaya, kim kaptı oraya malını koyardı. Öteki gelip malını oraya koyamazdı. Orayı kapalı malzemesini koyar, satar, ikindinden sonra saat 5, 5 buçuk dedin mi düdüğü çalar, bir tane eşya kalmazdı burada. Taşın üstünde bir tane eşya kalmazdı. **Kadınlar nerede şimdi?** Kadınlar kalmadı, gitti. İki tane kadın vardı, biri hastalandı, evinde yatıyor. Biri de hala devam. **Kadınlar burada olsun mu? Yine satış yapsınlar mı?** Şöyle şimdiki kadınlara getirtiremezsin. Şimdiki olmaz, yapamaz yani. Ayağı toprağa değen bayan olacak. Sonradan gelen bayan tutmaz. Alıp satan olmaz. **Müşteri mi almaz?** O işi yapamaz, iki gün üç gün yapar, dördüncü gün bırakır. Niye? Kolaya alıştığı için, market düzenine hazır alıştıkları için ama kendi yetiştirip yapan çok nadir.” (K.7)

Bu cevaplara bakıldığında Kadınlar Pazarı’nın 1940 ve 1990’lı yıllar arasındaki düzeninde kadınlar bahçe tarımı yaparak ürettiklerini pazarda satmaktadır. O yıllarda terazi kullanmak yasak olduğundan evde ürünlerini tartıp gelen kadınlar, pazarın orta kısmındaki taşlara serdikleri ürünlerin satışını yapmaktadır. Pazar saat 7’de açılır ve bekçinin düdüğü üflemesiyle yer kapalı kadınlar, öğleye kadar satışlarını bitirerek evlerine dönmektedir. Belediyenin pazarı yeniden inşa etmesiyle hem pazarın adı hem de kimliği ve karakteri değişmektedir. Bu tarihsel söylem ve sözlü aktarım, her esnafın hâkim olduğu anlatıdır. Bu tarihsel söylem hususunda bir uzlaşma olduğu görülse de kadınların pazarda varlığına ilişkin cevaplar konusunda bir ayrışma söz konusudur. Katılımcıların çoğunluğuna göre kadınların pazarda olmalarına lüzum yoktur. Bunun nedeni, pazar yeniden inşa edildiğinde pazarın belediye tarafından parsellenmiş olmasıdır. Pazarda

kadınların koşarak yer kaptığı düzen çoktan bitmiş ve herkesin yerleri yıllardır belirlidir. Bu durumda kadınların satış yapacağı yer ancak pazarın dış kısımları olabilir. Burada bir diğer önemli görüş, kadınların artık üretici olmamasıdır. Kırsaldan gelen ve üretici olan kadınların, tarihsel bir söylem ve bir anı olarak kalması tercih sebebidir. Esnafa göre, o günkü kadınlar üretim yapıp satmış olsalar bile bugünün şartları dönüşerek farklılaşmış ve kadınlar bu şartlara uyum sağlayabilme becerisine sahip değildir. Üretim ve tüketimde yaşanan dönüşümlerle, köylülerin de artık üretici rolden tüketici bir konuma geçmesiyle artık üretici kadınlar olmadığı ve rekabetin hâkim olduğu ekonomik zemine karşı mücadele gösteremeyecekleri düşüncesi hâkimdir.

“Aslında buradaki esnaf için o bayanların burada gelip bir şeyler satması çok çok faydalı. Niye abi? Genelde bahçeden gelen ürünler olduğu için onun müşterisi farklı oluyor. Hal ürününe diyor ki ben bunu marketten de alırım. Ona gelen müşteri (yazın yerli ürüne) bir maydanoz alacak değil mi, geliyor benden de peynir alıyor. Bizim açımızdan çok iyi. İşleri arttırıyor aslında burada. Yazın buraya gelen bayanlar, bizim burada bir şeyler satmak istiyor. Örneğin benim yan tarafıma duruyor, önünde 3 kg fasulye, 2 kg domates. Zabita geliyor elinde ürünleri alıyor gönderiyor. O kadıncağızın öyle bir şeyi olmasa zaten gelip de orda satmaz. Bu da yanlış bence. O kadına müsaade etmek lazım. Gelecek bizim dükkânın önünde duracak, öbür dükkânın içinde duracak. Oraya oturuyor, öğleye kadar oturup gidiyor. Vatandaşın kafasındaki de Kadınlar Pazarı’nda yerli ürünleri bulurum. Zabita eski garajın oraya yer gösteriyor orada sat diye. Satılacak yer burası, orası değil ki. Müsaade etmesi lazım belediyenin, zabitanın belli aylarda. Örnek veriyorum kış ayı olmaz ama yaz ayında müsaade etmesi lazım. Kış ayında da belli kışlık ürünler var gerçi bahçesine ekip de getirebileceği.” (K.9)

“Muhakkak bayanların olması bir artı. Normal bayan değil de evinde üretip gelen bayanların olması önemli yani. Kendi bahçesinde kendi el emeğiyle üreten bayanların olması önemli. Eskiden öyleydi. 90’lı yıllara gelinceye kadar öyleydi. Zaten yıkıldıktan sonra konsept biraz daha değişti. Artık halden alıp getirip satma olayları biraz daha

çoğaldı. Yaz dönemi ‘yerli sezonu’ dediğimiz zamanlar buradaki alışveriş biraz daha farklılaşıyor. Hal ürününe pek değer vermezler.” (K.10)

Kadınların pazarda var olması gerektiğini belirten bir kaç esnafın görüşüne göre, yerli ürünleri üreterek satış yapan kadınlar sabit dükkânı olan esnafın satışını da arttırmaktadır. Yerli ürünler için pazara rağbet gösterilmesi durumu, pazar esnafı için de olumlu bir gelişme olmakta ve esnafın müşterisi artmaktadır. Özellikle yaz döneminde pazara gelip yerli ürünler satan kadınları zabıta, pazardan uzaklaştırmakta ve satışları engellemektedir. Oysa pazara yerli ve doğal ürün üreten pazar olma özelliği, geçmişte üretici kadınlar tarafından verilmiş ve bugün de rağbet gösterilen ürünler, bu kadınların ürettiği yerli ürünlerdir. Bu düşünceden hareketle pazar esnafının bir kısmı kadınların pazarda satış yapmasını gerekli görmekte ve desteklemektedir fakat tıpkı kadınları pazarda istemeyen esnaf gibi isteyenlerin de tek şartı geçmişte olduğu gibi kadınların üretici olmasıdır.

4.2. Mekânın Dönüşüm Süreci

4.2.1. Bir Hatıra olarak Eski Pazar: “Derler ya eski bayramlar çok daha güzeldi, eski Pazar daha güzeldi”

Hatırlamak bireysel bir eylem gibi görünse de aslında toplumsallaşma sürecinde oluşturulan zihinsel kodlarla ve yeniden inşa yöntemi ile toplumsal olarak gerçekleştirilen bir eylemdir. Toplumsal hafıza mekânda, ritüellerde, dilde, bedende görünür olmaktadır. Bir hafıza mekânı olarak Kadınlar Pazarı, esnafın çocukluğunu ve toplumsallaşma sürecini geçirdiği ve ustasından ticari/toplumsal ahlak kurallarını öğrendiği yerdir. Mekâna ait zihinsel kodlar ve geleneksel değerler zihinlere yerleştirilmekte ve bugün hatıralar mekânda yeniden inşa edilmektedir. “Mekân birey için ne kadar çok bağlam içeriyorsa mekân o kadar kalıcıdır. Anılarla, deneyimlerle, algılarla, duyumlarla desteklenmiş bir mekân bellekte ilişkilendirilir, eşleştirilir, yönlendirilir karşılaştırılır ve kodlanır.” (Özak ve Gökmen, 2009: 6) Bellekle ilişkilendirilen mekânın hatıra bağlamı

toplumsal hafızanın görünimleri için oldukça önemlidir. Buradan hareketle yıllardır her gün mekânı deneyimleyen ve mekânda da iz bırakan esnafa mekâna dair hatıraları sorulmuştur.

“Eskiden her dükkânın önünde bir ağaç vardı. Pazarın üstü açıktı. Gelen bayanların ayrı bir havası vardı pazarda. Ha şimdi kötü mü oldu? İyi oldu, kış günü soğuktan muhafaza oldu ama o eski hava yok. **Eskiden nasıldı abi ne vardı o havada?** Öğlen yemeği 3-4 komşu beraber yerdik, şimdi yemek yemeye bile fırsat bulunmuyor. Komşularla her hafta bir komşunun dükkânının önünde yemek yenirdi, sıra yapılırdı. O kalktı. Eski komşular yok. Eski esnaflardan da birkaç kişi kaldı pazarın içinde, çoğunu tanımıyoruz. İsmi de bilmiyoruz. **Herkes gidince mi o oturmalar kalktı?** Tabi canım, büyükler önden gitti. Sıra gelen nesli tanımıyoruz, huyunu hünerini bilmiyoruz. Eskiden öyle değildi. Yaşlı amcalar vardı, bize örnek olurlardı. Sigara içersen ‘aman içme oğlum, zararlı’ derlerdi. Şimdi yanında adam istediği şeyi yapıyor. Saygı, sevgi kalmadı. Millet paraya düştü. Milletin derdi para oldu.” (K.1)

“Mesela eski yıkılan pazarımız bundan daha güzeldi. Her dükkânın önünde ağaçlar vardı. Hava alıyordu en azından, üstü açıktı. Şuanda pazarımız maalesef hava almıyor, havasız. **Pazara dair başka hatıralarınız var mı?** Üstü açık olduğu için her dükkânın önünde bir mangal yanardı. Kış günleri pazarın üstü açıktı ya mangal yanardı öğlen kimi balık kızartırdı, kimi yemek yapardı, kimi çay demlerdi mangalın üstünde. Onlar iyiydi ama şimdi öyle bir şansımız yok.” (K.2)

“Ömrümüzün çoğu kısmını burada geçirdik diyebilirim, hayatı burada anladık. Yıkılan pazar daha bir güzeldi. O zaman komşuluklar daha bir farklıydı. O zamanlar hafta sonları daha sakin olurdu, şimdiki gibi değildi. İki üç komşu birleşir mangal yakardık. Üstü açıktı, tek katlıydı. Pazar günleri oturur sohbet ederdik. Mesela 80 küsürdeydi, televizyon yoktu herkesin evinde. O zaman Dünya Kupası vardı. Tüm pazar toplandık, pazarın ortasına televizyon kurup Dünya Kupası finalini seyrettik. Mesela o zaman pazarın giriş çıkışı biraz daha genişti. Arabayla girip malımızı indirirdik.” (K.3)

Mekâna dair hatıralarda sıkça pazarın mekânsal dönüşüm geçirip Melike Hatun Çarşısı olmadan önceki dönemine atıf yapılmaktadır. Eskiden her dükkânın önünde ağaç olması, kadınların olması, pazarın üzerinin açık olması, komşularla birlikte yemek yemek ve eski komşuluklar özlemle anılmaktadır. Pazarın fiziksel olarak yıkılıp yeniden yapılması yalnızca görünümünü değiştirmemiş, pazarda yapılan ortak faaliyet ve ritüellerin de değişimine sebep olmuştur. Pazarın üstünün açık olduğu yıllarda, öğle vaktinde mangal yakılabilmesi komşular arasında dostlukları geliştirmiş ve komşuluk ilişkilerini derinleştirmiştir. Burada yenen yemekler, bir alışkanlık biçimi ve iyi komşuluk ilişkisinin bir sembolü haine gelerek mekâna belleğin yeniden üretilmesini sağlamıştır. Mekânda kadınların satış yapması, öğleye kadar devam etmiş öğleden sonra pazarın orta kısmı boşaltılmıştır. Böylece pazarda müşterek vakitler geçirmek için ortam oluşmuştur. Pazarın orta kısmı esnafın asker uğurladığı, Dünya Kupası maçı izlediği ve ortaklaşa sosyal faaliyetlerin gerçekleştiği bir alan olmuştur. Belediyenin bu alanı parsellemesiyle birlikte, pazarın orta kısmında sabit satıcılar oluşmuştur. Bu durum, pazarın sosyalleşme alanını işgal ederek müşteri ve esnafa geçiş alanı bile bırakmayan bir alan haline gelmiştir. Ortaklaşa etkinliklerin bitmesinin yanısıra sohbet muhabbet edecek ortak bir alan da bulunamamaktadır. Kadınlar Pazarı'nda fiziksel dönüşüm; eski komşulukları, tanıdık bildik esnafları da dönüştürmüş, yerine yeni bir nesli, esnafın huyunu hünerini bilmediği insanları getirmiştir. Pazarın en eski esnaflarından birinin ifadesine göre, eskiden yaşlı amcalar ya da ustalar çıraklara yol yordam öğretmekte idi. Buradan anlaşıldığı üzere, ahilik kültüründeki usta/çırak ilişkisi, pazarın toplumsal hafızasında bir gelenek olarak yaşamaktaydı. Artık zamanın ve mekânın bir getirisi olarak, esnaf ve çırak ilişkisi de dönüşmüştür. Esnaf ve çırak ilişkisinin dönüşümü, aktör ve rollerinde değiştiği fakat toplumsal hafızada önemli bir yer tuttuğu manasını taşımaktadır.

“Mesela geçmiş yıllarda, bizim çocukluğumuzda, buradaki esnaf hep birlikte maça giderdi, pikniğe giderdi. Hep birlikte bir mangal yakılırdı, hep beraber sosyal kaynaşma mı diyelim artık o tür şeyler uygulardı. Sonra belli başlı bir müşterimiz vardı. Amcalarımız daha önce yaşadıkları tecrübeleri vs. bize aktarırlardı. Şu anda anıyoruz mesela Nurettin amca bunu söylemişti, Ahmet amca bunu söylemişti diye. Mesela o

müşterilerimizi anıyoruz. Müşteri olmaktan da çıktı, dostluklarımız olarak anıyoruz. Bizden yaş olarak büyüklerdi belki ama ailelerinden daha fazla bizim burada vakit geçirirlerdi. Gelirlerdi sabah, akşama kadar hep birlikte haşır neşir olurduk. Biz bilakis rahatsızlık duymazdık. Geç geldikleri vakit ya da bazen işleri çıkıp gelmedikleri vakit arıyorduk mesela. Öyle bir ilişkimiz vardı.” (K.10)

Hatıralardan söz edildiğinde esnafların tümünün eski pazarda ve ortaklaşa yapılan ritüellerden bahsetmesi dikkat çekmektedir. Ritüeller, toplumsal hafızanın mekânda görünümünden biridir. Ayrıca, esnaflar görüşmelerde ahilik kültürü adıyla dillendirmese de ahilik kültürünün her cevabın içinde gizil bir öge olarak durduğu da söylenmelidir. Yukarıda belirtildiği gibi ustanın görevi, çırağa bir zanaat ve ticaret ahlakı öğretmektir. Bu durumun pazarda yaygınlığını müşteri ve çırak arasındaki ilişkiler de açık etmektedir. Yaşlı müşterilerin daha ufak yaşlardaki çıraklara toplumsal normlarla ilişkili öğretilerde bulunması, hem saygı sevginin hem de ahilik kültürünün devamlılığının bir simgesidir. Bu müşteriler bir amca, bir dost, bir öğretmen olarak algılanmakta ve anlamlı figürler olarak pazarın aktörleri arasına yerleşmektedir. Bu anlamda, müşterilerin pazarda varolma biçimi, mekanı bir ticaret mekanından ziyade bir kültürel transformasyon mekanına dönüştürmektedir. Yine bu müşteriler, rasyonel ekonomik bir düzlemde değil geleneksel sosyo-ekonomik ilişkilerin geliştiği bir anlayışta kabul görmektedir. Peynir, zeytin alıp gitmenin ötesinde gelmedikleri vakit aranıp soran bir dost ya da bir aile bireyi gibi karşılanmaktadır. Bu ilişki kalıplarından hareketle pazarın toplumsal hafızası çözümlenmekte, dönüşen ilişkilerin bugününde ve dününde yer alan aktörlerin dönüşümü açıkça görülmektedir.

“Geçmişe dair komşuluğu söyleyebilirim. Ben 7-8 yaşlarımda buraya başladığım yıllarda esnaf komşuluğu daha farklıydı. Ya daha böyle ne diyelim can ciğer kuzu sarma derler ya öyleydi. Ben o şekilde gözlemliyordum o yıllarda. Özellikle belli bir saatten sonra kapının önüne otururdu esnaflar ama bu kadar iş olmazdı o yıllarda. Şimdi sadece Kadınlar Pazarı olarak değil her yerin işi iyi. O yıllarda bu kadar iş olmazdı. Niye? Köylü kendi ürettiği yağını, peynirini. Hatta köylüler köy otobüsüne koyar pazara satmaya

gelirlerdi. Buradaki esnafa teklif ederlerdi alır mısın? Alır mısın diye? 10 tane esnafı dolaşırdı ama çok iş olmayınca her esnaf almazdı. Öyle olunca esnaflar otururdu kapının önüne belli bir saatten sonra. Örneğin ikindiden sonra otururdu. Bir hoş sohbet, muhabbet, çaylar, kolalar. İşler de yavaşlıyor ya, o şekilde güzel olurdu. Şimdi artık herkes kendi işinde telaşında. Kimsenin kimseden haberi olmuyor artık. O samimiyet kalmadı yani. Mesela yan komşunun ödemesi varya hemen 2-3 esnaf toplanır, o ödemeyi yaparlardı. **Şimdi nasıl?** Şimdi olmaz o, şimdi rekabet var. Korkuyorsun bir de ya yardım ettin, parayı alamayacaksın diye önceden öyle bir korku yoktu. O yıllarda babam mesela Balıkesir tarafından kaymak alırdı. Çek yok, senet yok, sadece söz. Oradaki esnaf da öyleydi. Söztünü veriyorsun 5. Ayda ödeyeceğim diye. 5. Ayda da parasını öderdin. Şimdi bırak öyle ödemeyi, çek senet olsa bile güvenmiyorsun artık o hale geldi.” (K.9)

“Eskiden dükkân yoktu burada, barakalar vardı. Yağ, yoğurt satarlardı köylüler. Yoğurt, pekmez... Ürettiğini getirir satardı. Eskiden köylü, yoğurt yapar yağ yapar satardı. Şimdi köylü çalışmıyor. Köylü yumurtayı şehirden alıyor. Köylü geliyor, üretmiyor, buradan hazır yiyor. Eskiden market hiç yoktu, eskiden bir Muhacir Pazarı vardı bir Kadınlar Pazarı vardı. Haftada bir Muhacir Pazarı vardı. Eskiden ikisinden başka pazar yoktu sonra Pazartesi Salı Perşembe Pazarı çıktı. Marketler de yoktu.” (K.15)

Kadınlar Pazarı’nı yeniden inşa ederek Melike Hatun Çarşısı adıyla değişime götüren sürecin de sebebi olarak modernleşme başta olmak üzere, gelişen teknoloji, sanayileşme ve köyden kente göçün yoğun olduğu yıllarda Kadınlar Pazarı da bu değişimden payını almıştır. Kadınlar Pazarı, Melike Hatun Çarşısı’na dönüşmeden önceki süreçte üretimin yoğun olduğu üretici bir pazardır. Üretim yaparak pazara üretici pazar olma özelliğini veren kadınların yerel yönetimin kolluk kuvvetleri aracılığıyla pazarın dışına itilmesi süreciyle birlikte Kadınlar Pazarı, hem halden ürün alıp satan esnafın hâkimiyetine geçmiş hem de Melike Hatun Çarşısı’na dönüşmüştür. Bu senelerde toplumsal değişimin de etkisiyle köylünün de üretici olduğu ve dükkânlara doğal ürünleri sattığı süreçten, köylünün üretimi bırakıp pazarın tüketime tabi bir müşterisi olduğu

döneme gelinmiştir. Toplumsal üretim ve tüketim rollerinde değişmeler ve gelişmeler yaşanması, bazı rollerin pazarda bir mekânsal hatıra olarak kalmasına sebebiyet vererek pazarın kimlik ve karakterine yön vermiştir.

Hem ekonomik, hem toplumsal hem de mekânsal dönüşümlerle hatıra kalan bir diğer şey de toplumsal dayanışma, yardımlaşma ve güven ilişkisidir. Kadınlar Pazarı, halen yardımlaşma, dayanışma, güven ve samimiyet ilişkisinden tamamıyla uzaklaşmış bir pazar olmasa da bu özelliklerin yoğun olduğu yıllarla arasında büyük mesafeler olmuştur. Bu özellikler geride kalarak yerine rekabetin yoğun olduğu toplumsal ilişkileri bırakmıştır. Katılımcının anlattığı anıya bakıldığında, geçmişte komşunun borcu diğer esnaflarla yardımlaşma ve dayanışma ilişkisi içinde ödenmektedir. Bugün yardımlaşma, dayanışma ve sözlü beyana dayalı güvenin özellikle ticarete neredeyse tamamen ortadan kalktığı görülmektedir. Kapitalist ekonomik düzenin sosyal ilişkilerde de yansıması olan bu ilişki, rekabeti ön plana koyarak daha rasyonel bir çizgide hareket etmeyi öncelemektedir. Geleneksel ekonomik ilişkilerin sahip olduğu sosyal değerler bir bir unutulmakta, değişen bağlama uygun olarak bellekteki yerini kaybetmektedir.

4.2.2. Mekânın Yıkımı: “alışmış olduğun bir evden başka bir eve taşındığını düşün”

Kadınlar Pazarı, 1940 yılı öncesinde bugün Mevlana Meydanı olarak isimlendirilmekte olan Sultan Selim Camii önünde konumlanmaktaydı. 1940’lı yıllarda bugünkü konumuna taşınmış, 1990’lı yıllarda bina yıkılarak yeniden inşa edilmişti. 1990’lı yıllardan bugüne taşınmış olan yapı, bugün de yıkılacağı yönündeki söylentilerle belirsiz bir haldedir. Kadınlar Pazarı’nın mekânsal anlamda uğradığı yıkımlar ve dönüşümler, toplumsal hafıza açısından zedeleyici hamlelerdir. Bu dönüşümlerle birlikte yalnızca fiziksel görünümde değil mekânsal ilişki ve aktörlerde ve buna benzer mekânsal dinamiklerde değişimler yaşanmaktadır. Süreklilik duygusu, mekânda hafızanın gerekliliklerinden biridir ve her yıkım sürekliliğe vurulan bir darbe mahiyeti taşımaktadır.

Yıkımlar; mekân, insan ve hafıza etkileşimini sarsarak geçmişle kurulan bağları koparmaktadır. Bu anlamda esnaflara mekânın yıkımına dair düşünceleri ve hisleri sorularak mekânla kurulan bağın irdelenmesi amaçlanmıştır.

Mekânın yıkımına dair söylentiler, esnaf nezdinde uzlaşa sağlanmış bir mesele değildir. Fiziki yapıdan kaynaklı memnuniyetsizlik konusunda uzlaşa olsa da yıkıma ve söylentilere dair kaygı ve endişenin hâkim olduğu bir ortamdan bahsedilebilmektedir.

“Daha güzel bir yer yapılacaksa yıkılabilir. Buradaki esnaflar mağdur olacak ama mağduriyeti giderilecekse yapılabilir. Uzun zamandır çalışıyorsun burada abi. Şöyle de bir bina vardı, yıkıldı, üzüldüm der misin? Yok, yok hayır. Burası taş yığını. Herhangi bir tarihi, kültürel özelliği olan bir yer değil. Çok saçma bir şekilde yapılmış. Çizen mimarda da kontrol eden mühendiste de iş yok. O şekilde yapılmış. Hiçbir özelliği yok o yüzden yıkılmasında hiçbir beis yok ama buranın yıkılıp yapılma süresince buradaki insanlar mağdur olur.” (K.5)

*“İyi hissedirim mesela yeri geliyor esnaf kendi başına olduğu için dükkânı bırakıp tuvalete gidemiyor. Bu şekilde çok mal çaldırdık, alıp gidiyorlar. Lavabomuz var ama üst katta olduğu için sıkıntı oluyor her dükkâna ihtiyaç. Lavabosu şart yani. Her dükkâna üstü depo aşağısı ardiye şeklinde dükkân verilmeli. Böyle bir yer yapılmalı. **Peki, burası yıkılsa üzülmür müsün?** Tabi, ister istemez üzülmürüm. Herkes birbirine alıştı, müşteri biliyor. Orada çok dolaşması gerekecek Ramazan, Ahmet, Mehmet nerede diye. Telefonu varsa telefon açacak yine de müşteriyi toparlamamız en az 3 ayımızı alır.” (K.7)*

. İlk olarak, katılımcıların bir kısmına göre mekân yıkılmalıdır ya da yıkılmasında herhangi bir beis yoktur. Bu katılımcıların verdikleri cevaba bakıldığında, 1990’lı yıllarda yıkılıp yeniden yapılan Melike Hatun Çarşısı’nın fiziksel yapısıyla alakalı bir bütünleşme sorunu yaşanmaktadır. Fiziki yapının mühendislik hataları dolayısıyla mekânda havalandırma, dükkânların biçimsizliği, altyapı, lavabolar, koku gibi sorunlar baş göstermektedir. Bu sorunlarla yıllardır mücadele eden esnaf, fiziki açıdan Kadınlar Pazarı’nın sorunlarının giderilmesinden memnuniyet duyacağını belirtmektedir. Fakat yıkılmasını isteyen esnaflarda da pazarın mekânsal ilişkilerinin ve sosyal yapısının

değişmemesine dair bir arzu görülmektedir. Yıkılması isteğinin yanısıra, yeni bir yere alışmak durumu ya da müşteri potansiyeline yeniden erişim akla gelmektedir.

*“Daha güzel olur. Niye diye sorarsanız zaten buranın geçmişi mezarlık. Müşteri potansiyeli de artar çünkü kimisi çok kokuyor diye girmiyor. **Mezarlık olduğu için mi yeniden yapılsın?** Yok, mezarlık olduğu için değil. Park sorunu ortadan kalkar. Bir ikincisi daha hijyenik, daha geniş, daha ferah dükkânlar yapılabilir.”* (K.8)

Pazarın yıkım kararını destekleme motivasyonlarından biri de pazarın bir mezarlığın üzerine kurulmuş olmasıdır. Ana motivasyon pazarın fiziksel şartlarının getirdiği problemler olsa da, yıkım dendiğinde ilk akla gelenlerden biri de mezarlığın üzerinde kurulu olan pazarın manevi anlamda sorunlu olduğuna dayalı bu düşüncedir.

*“İş olarak da çok etkiler bizi. Müşteri alışincaya kadar 1-2 sene geçer. **Mekân olarak üzülr müsün abi?** Tabi şöyle düşün alışmış olduğun bir kıyafeti artık giyemediğini düşün ya da alışmış olduğun bir evden başka bir eve taşındığını düşün. O psikolojiyi hissedersin tabi.”* (K.9)

“Tabi insan üzülr ilk etapta. Mesela 90lı yıllarda yıkıldığında Karatay belediyesinin önünde çift yönlü barakalar yaptılar. İlk etapta kimse gitmek istemedi yani. Yeni bir düzen, yeni alışkanlıklar... İnsanı ister istemez etkiliyor yani. İnsanda bir sene oraya alışma süresi oluyor. İnsan üzülr yani. Aileden biri vefat ettiğinde insan nasıl bir üzüntü duyuyor ya o üzüntüyü hissender. Senin bir ailen gibi burası.” (K.10)

“Üzülrüm. Niye üzülrüm? Bunun birçok yerde karşılığı var. Örneklerini gördük. Yıkılıp da modern hale gelen yerlerin eski potansiyelini, eski özelliğini kaybettiğini duyuyoruz artık. O sıcakkanlılığı o komşularla olan ilişkiyi, müşteriyle olan ilişkiyi, o yaşamış olduğun duyguyu yaşayamıyorsun. Bunun örnekleri var. En yakın örneği Mevlana çarşısı. Eskiden bir havası vardı. Buraya gelip alışveriş yapan komşular vardı. Şimdi oranın eksisi dükkânlar küçüldü, birçok kişi kapattı derken eski ortamını o atmosferini kaybetti, o özelliğini kaybetti.” (K.11)

Pazarın yıkımına yönelik söylentilere bazı katılımcıların tepkisi, endişe ve üzüntü duygusudur. Esnaf, pazarın yıkım kararıyla işlerin, müşteri potansiyelinin ve pazardaki sosyal ortamın yeniden kurulamayacağı ve oluşturulamayacağı yönünde endişelere sahiptir. Mevlana Çarşısı gibi yapıların dönüşümü ile eski özelliğini kaybettiğini düşünen esnaf, Kadınlar Pazarı'nın da sonunun benzer olacağı ve özelliğini kaybedeceğini düşünmektedir. Mekânsal dönüşüm, geçmişle kurulan mekânsal ilişkiyi kopararak mekânı köksüzleştirmiş, belleğin geçmişle bağlantısını sürdürmeye izin vermemiştir. Başka bir bağlamda devamlılığını sürdüren mekân, yalnızca fiziki yapısını değil sosyal dinamiklerini de değişim ve dönüşüme uğratmıştır. Bu örnekler ve Kadınlar Pazarı'nın da muhtemel sonunun bu örneklerle benzemesi ihtimali, katılımcıları üzmektedir. Bu üzüntü, bir alışkanlığı kaybetmek, alışmış olduğun bir evden başka bir eve taşınmak, aileden birinin vefatı ile eş değer tutulmuştur. Kadınlar Pazarı'nın fiziki birçok sorunu olmasına rağmen ve defalarca yıkım ve değişime maruz olmasına rağmen güçlü bir aidiyet duygusu oluşturan bir mekân olduğu söylenebilir. Mekânda geçmişle kurulan bağlantı oldukça güçlüdür. Mekânda sürdürülen her geleneksel eylem, pratik ve ilişki mekânda hafızanın daha da kuvvetlenmesini sağlamak ve mekânda bulunan grupları aktarım yoluyla hatırlamaya sevk etmektedir. Böylece mekânsal hafıza ve mekândaki bireyler mekân yoluyla hafızada yaşatılmaktadır. Mekânın yıkımı, fiziksel bir yıkım değil geçmişin, köklerin, bağların ve geleceğin de yıkımı anlamı taşıdığından aile bireyinin vefatı gibi acı verici bir anlam taşımaktadır.

4.2.3. Nesilden Nesile Bir Miras: Devamlı Müşteri “Dededen babaya babadan oğula müşteri politikası böyle”

Kadim bir geçmişe sahip olan Konya Çarşısı'nın sosyokültürel zemininde varolmuş olan Kadınlar Pazarı, çarşının geleneksel ekonomik zihniyetinden beslenmiş ve geleneksel çarşıların sahip olduğu geleneksel ilişki kalıplarını geçmişte olduğu gibi bugün de sürdürmektedir. Hem Konya Çarşısı hem de Kadınlar Pazarı içerisinde bir ahilik geleneği olarak süregelen esnaflık kültürü, ticaret yapma biçimi ve müşteri ile

ilişkiler bakımından kendine has nitelikleriyle modern tüketim mekânı olan avm ve marketlerden ayrılmaktadır. Kadınlar Pazarı'nda samimiyet ve güven ilişkisine dayalı esnaf ve müşteri ilişkisi, mekânda belirli alışkanlıklarını şekillendirmiş ve sabit bir müşteri kitlesi oluşturmayı sağlamıştır. Mekânda gelip geçici olmayan devamlı müşterilerin oluşması, mekânda geleneksel değerlerin sürekliliğinin sağlanması ve kültürel hafızanın devamlılığı bakımından önem taşımaktadır. Bu anlamda, müşteriler de esnaf kadar mekânı deneyimleyen ve mekânda iz bırakan aktörler haline gelmektedir. Katılımcılara sorulan devamlı müşterilerinin olup olmadığı sorusuna verilen cevaba bakıldığında esnaf, Kadınlar Pazarını yalnızca tüketim odaklı bir mekân olarak görmemektedir. Kadınlar pazarı; esnafla birebir diyalog kurulan, samimi ilişkiler geliştirilen ve sabit olarak yıllar boyunca sürdürülen bir mekândır.

“Tabi, devamlı müşteri olmazsa olmaz. Biz yolcu ayağı değiliz yani.” (K14)

Kadınlar Pazarı'nın müşteri politikası devamlı müşterilik üzerine kuruludur. Devamlı müşteri olmak, bir miras gibi çocuklara ve torunlara bırakılarak nesilden nesile devam etmektedir. 1990'lı yıllarda yıkılarak yeniden yapılmasına rağmen mekânda müşteri-esnaf ilişkisi sürekliliğini korumuştur. Mekânsal yıkım ve isim değişikliğine rağmen müşteri potansiyeli korunmuş ve nesilden nesile devam eden sabit müşteri geleneği hafızada yaşatılmaya devam etmiştir.

“Var, gayet güzel. 70'ten beri gelen müşterimiz var ama çoğu yaşlandı, vefat etti ve oğluna devretti. Oğlu geliyor babam buradan alışveriş yapıyordu diye. Sayı olarak bilemeyeceğim ama var 8-10 müşterim bu şekilde devamlı.” (K.1)

Usta-çırak ilişkisine dayalı esnaflık kültürü içerisinde yetişen katılımcılar, babalarından ya da dedelerinden devraldıkları dükkânda çocuk yaşlardan beri yetiştirilmektedir. Hatırlamanın ön koşullarından biri olan sosyalizasyon süreci, Kadınlar Pazarı esnafı için çocukluklarını geçirdikleri dükkânlarda gerçekleşmektedir. Müşteriye bakış açısı, alışkanlıklar, mekânsal pratikler ve geleneksel kodlar esnafa ustaları tarafından aktarılmaktadır. Bu aktarımla nesilden nesile geçirilen kültür hem esnaf hem de müşteri nezdinde karşılık bulmaktadır. Ahilik kültüründen beslenen esnaflık kültürü

çerçevesinde sürdürülen alışkanlıklar, belirli bir kültürü yaşatırken müşteriler de mekânı deneyimledikçe bu kültürün bir unsuru haline gelmektedir. Böylece Kadınlar Pazarı'nda müşteri olmak da tıpkı esnaf olmak gibi nesilden nesile devam etmektedir. Katılımcının ifadesine göre, esnafın müşterisine davranış biçiminde önemsenen bazı hususlar vardır. Bunlardan biri, müşteriye ikramda bulunmaktır. Müşteri ve esnaf ilişkisi çıkar odaklı bir ilişki değil gerektiğinde muhabbet sohbet edilen, yemek yenip çay içilen samimi bir ilişkiye dayanmaktadır. Katılımcı, müşteri ile ilişkilerini ifade edebilmek için modern bir ekonomik sisteme dayalı oluşan market kültürünü pazarla kıyaslamaktadır. Kadınlar Pazarı, soğuk olarak nitelendirilen modern marketlerden ayrılmakta ve sıcakkanlılığın ve samimiyyetin hâkim olduğu bir kültüre dayanmaktadır.

*“Tabi tabi, var var. **Kaç yıllık mesela?** Yani ben çırakken alışveriş yapan adamın torunu geliyor benden alışveriş yapıyor. Adam ben çırakken alışveriş yapardı mesela. Evlenmiş torunu torbası olmuş, şimdi onlar gelip benden alışveriş yapıyor. **Peki, ilişkileriniz nasıl?** Çayımız 7/24 var. Dükkânı açarız, ilk çayı demleriz. Dükkân kapatıncaya kadar çayımız, kahvemiz olur. Müşteriler geldiği zaman market kültüründeki gibi soğuk, Alman usulü değil. Bizde böyle oturulur, muhabbet edilir. Bizim müşteriler tadına bile bakmaz, bizim inisiyatifimize güvenir. Bu peynir, bu zeytin sana olur deriz mesela. Şimdi biz bu işin içinde olduğumuz için kimin nasıl bir ürün istediğini tahmin ederiz. İyi kötü gözümüzü keser yani. Mesela evde genç varsa ve yaşlı yoksa o adamlara sert zeytin veririz. Misal veriyorum eğer çocukluysa ona beyaz peynir çeşitlerini tavsiye ederiz. Yaşlı varsa tulum peynir tavsiye ederiz eski aromalı, yoğun aromalı diye.” (K.6)*

Samimi ilişkiler geliştirmenin yanısıra Kadınlar Pazarı'nın kültürel ikliminin gerektirdiği diğer bir özellik, müşteriye tanımadır. Müşteri ile birebir diyalog kurulması, tanışık olunması, muhabbet edilmesi bir güven ortamı sağlamaktadır. Bu güven ortamından hareketle esnaf müşterisine beğeneceğini tahmin ettiği ürünü önermekte, müşteri de esnafı tanımakta ve seçimlerine güvenmektedir. Müşteri ile esnafın selamlaşması, muhabbet etmesi, tanışık olması ve bu güven ortamından hareketle bir

alışverişin gerçekleşmesi belirli bir kültürel geçmişin ürünüdür ve hafızayı yeniden inşa etmenin bir biçimidir.

*“Var, bu kültür meselesi herkes bir şeyler alır satar ama herkes esnaf olamaz. Tamam, para kazanırsın, bir şeyler alır satarsın. Allah rızkı dilediği kadar verir, bu konuda sorun yok ama esnaflık çok farklı bir şey. İnsanlarla diyalog var. Benim burada komşularımdan ziyade müşterilerim var oturup kalktığım. **Kaç yıllık müşteriler?** 30 yıllık müşterim var mesela. Adam Binkonutlar’dan Aydınlık’tan taa buraya benden alışveriş yapmaya geliyor. Bana gelinceye kadar kaç tane market var mesela ama burada sattığın ürünlerin de kalitesi önemli. Sen düzgün işini gücünü yapıyorsan seni tercih ediyor. Biniyor arabasına oradan buraya alışverişe geliyor. **Dışarda görüşüyor musunuz?** Yemek yediğim insanlar var, ailecek oturduklarım var.” (K.3)*

Katılımcılara göre, esnaf olmak bazı gereklilikleri beraberinde getirmektedir. Yalnızca mal ve ürün satmak esnaf olmak anlamına gelmemektedir. Müşteriyle etkileşim ve esnaflık kültürünün gerektirdiği davranış kalıpları ile iletişim kurmak, müşterinin mekânla yıllar süren bağını oluşturmak demektir. Alım satım yapma davranışını aşan samimi ilişkiler kurmanın getirisi anlık bir kar elde etmek değil bağlılık kurmak ve sürdürmektir. Katılımcının ifade ettiği gibi, sabit müşteriler yalnızca ürün alma amacı taşımadığından uzun mesafeleri aşarak Kadınlar Pazarı’nı tercih etmektedir. Yürüyerek gidilebilecek marketlerin yerine arabayla uzun bir mesafe aşarak tercih edilen pazarın kendine has geleneksel kodlarından ötürü tercih ediliyor olduğu açıktır. Hem bu geleneksel kültüre aşinalık hem de 30 yıldır devam etmesi toplumsal hafızanın alışkanlık boyutuna vurgu yapmaktadır. Her alışkanlık, tekrarlar üzerine kuruludur ve tekrar ediyor olmak hafızada izlerin kalıcı olmasını sağlamaktadır.

“Gayet güzel. Var var tabi, %70i devamlı müşteri. 30 yıllık olan bile var. Açtığımız günden beri gelen müşterimiz de var, 3-5 yıllık 10 yıllık var. Aile dostu gibiyiz

*müşterilerimizle. Her kesimden gelir müşterim. Sanayici de gelir, memur da gelir, işçi de gelir. Asgari ücretliye de mal satıyoruz, holding sahibine de mal satıyoruz. **Peki, müşteriyle nasıl bir ilişkiniz var?** Alışveriş yaparken konuşuyoruz günlük olaylardan, siyasetten, politikadan, enflasyondan. Ailesini derdini anlatanlar da oluyor. Oğlum boşandı kızım boşandı diye. Bu şekilde konuşuyoruz.” (K.5)*

*“Var, devamlı müşterilerimiz var sabit. Mesela 15-20 yıllık müşterilerimiz var, belki daha fazlası da var. Hepsiyle diyalogumuz da iyi, alışverişimiz de iyi. **Nasıl mesela ilişkiniz?** Aile ortamı yani öyle söyleyeyim. Onlar bizi davet eder mesela çoğu köylü. Kuzu keser, işte hadi atlayın gelir der. Evine davet eder. Öyle yani dışarıda da görüşüyoruz” (K.2)*

“30 yıllık müşteriler var. Evinde sıkıntısı olsa bile gelip derdini anlatıyor mesela. Yani burası müşteriler için de psikolojik bir rahatlama oluyor. Mesela bir karı koca vardı. Bizim devamlı müşterimizdi, birlikte gelirlerdi. Boşanacaklardı. Bizim dükkâna geldiler, biz barıştırdık burada. O tür şeyler de yaşıyoruz yani. Müşteri olmaktan çıkıyor aileden bir parça oluyor.” (K.10)

*“Bu komşunun babası 92’de açtı mesela (komşu Mevlana Çarşısında esnaf). Komşunun babası gelirdi, dedesi gelirdi. Dededen babaya, babadan oğula. Müşteri politikası böyle. Müşteri bağı böyle dededen toruna. Komşum da Mevlana çarşısında esnaf bu aradaki esnafı hitabımız da komşum diye geçer. **Kaç yıllık müşterileriniz var mesela?** 30-40 yıllık müşterilerimiz var. **Nasıl ilişkiniz samimiyetiniz nasıl?** Ya bir aile gibi düşün yani. Çay içeriz. Bazen mesela yemek zamanı gelirse yemek yeriz. Karnım aç dediği zaman hemen bir masa kurarız. Peynirini, yağını, yoğurdunu koyarız. Ekmeğimiz var. Öyle samimiyetler oluyor yani.” (K.9)*

Kadınlar Pazarı’nda müşterilerle sınırlı ekonomik ilişkiler değil ekonomik ilişkileri aşan ilişkiler kurulmakta ve müşterilerle kurulan ilişkiler, aile ya da aile dostu imgesiyle ifade edilmektedir. Esnafın evlerinden daha fazla vakit geçirdikleri dükkânlarında, müşterilerle kurdukları ilişkilerin aile ortamı samimiyetinde olduğu ve bu denli yakın ilişkilerin kan bağı olmaksızın kurulduğu görülmektedir. Aidiyet duygusunun

bir sonucu olan aile hissiyatı, mekânla birlikte var olmakta ve müşteri ve esnaf etkileşimine de yansımaktadır. Müşterilere çay kahve ikram etmek, yemek vaktiyse yemek kahvaltı ise kahvaltılık ikram etmek, dertleşmek, aile meselelerinden söz etmek yüzeysel ve rasyonel müşteri ilişkilerini aşan davranışlardır. Bu anlamda aidiyetin derinden hissedildiği Kadınlar Pazarı'nda dükkân ev işlevi görürken, müşteri ilişkileri de aile ilişkileri görevi görmektedir. Mekânın sunduğu atmosferde hissedilen aile olma hissi, müşterilerin mahremi olan ailevi dert ve sıkıntılarını esnafa açmasına da sebep olmaktadır. Katılımcının belirttiği anıda görüldüğü gibi, boşanmak üzere olan müşterilerin aralarını düzelten kişi esnaftır. Esnaf, yalnızca mal ve ürün hizmeti sunan bir rolde değil güven tesis edebilen ve aileden bir kişi gibi benimsenen bir konumda yer almaktadır.

“Var tabi. İlişkiniz nasıl? Ekseri çok eskiler. Emekli maaşını aldıktan sonra gelir ödemesini yapar. Rahmetli babamın arkadaşları da var. Aynı sistem devam ediyor, eski sistem. Adamın parası yetişmiyor veya parası yok, var veya vermiyor lazım olabilir. Yeğenim ben bunu diyor gelecek aya vereceğim. Tekrar geliyor maaşını çektikten sonra, hepsini ödeyemezse de yarısını ödüyor. Gücü yettiği kadar. Veresiye defterine kaydediyorum. Bunun gibi 20 tane defter vardı. Rahmetli babam en sonunda yaktı. O zamanki parayla 180 milyardı. Yani 20 tane market açardım o parayla.” (K.7)

Esnafta için sabit müşteri hem geleneksel bir kültürün devamlılığını ifade etmekte hem de bu kültür veresiye gibi başka geleneksel kültürlerin devamlılığını sabit müşteri aracılığı ile sürdürmektedir. Veresiye kültürü, esnaf ve müşteri arasında bir yardımlaşma ve dayanışma ağı kurulmasına sebep olmaktadır. Kapitalist ekonomik şartların hâkim olmadığı zamanlarda geleneksel bir yöntem olarak sürdürülmüş olan veresiye kültürü, güvene dayalı ilişkilerin de yaygın olduğu bir dönemde hâkimiyetini sürdürmüşken hem toplumda güven ilişkisinin hem de ekonomik şartların dönüşüme uğradığı görülmektedir. Fakat bu toplumsal dönüşüme rağmen, Kadınlar Pazarı geleneksel veresiye kültürünü nesilden nesile devam ettirmektedir. Her müşteriye karşı aynı tutum içinde olunmasa da esnafın babasından aldığı ticari ahlakı ve veresiye kültürünü emeklilere, babasının

arkadaşlarına karşı sürdürdüğü görülmektedir. Kadınlar Pazarı, hala veresiye defterinin tutulduğu, geleneksel sistemin devam ettirildiği, güven esasına dayalı ilişkilerin kurulduğu bir pazardır. Kadınlar Pazarı'nda modernitenin dayattığı rasyonel eyleme karşı geleneksel pratiklerin sürdürüldüğü bir direnişin var olduğu görülmektedir. Bu anlamda, toplumsal hafızanın veresiye kültürüyle yeniden inşa edildiği, tutulan veresiye defterinin bir arşiv olarak tek başına bir hafıza mekânı özelliği taşıdığı görülmektedir.

*“Var, sabit müşteri tabi. Eski 8 10 yıllık- 15 yıllık lokantacılar var mal verdiğimiz. Aylıklı, maaşlı emekli müşterilerimiz var. Maaşı alır, buraya gelir. Veresiye de yaparız da tanımadığımıza vermeyiz. Belli kişiler var babamın zamanından, babamın arkadaşlarından. Eş, dost, hısım, akraba, konu, komşumuz var onlara veriyoruz. **Müşterilerle ilişkiniz nasıl?** Müşteri geliyor çay içiyor. Zaten çok samimi oldularsa ‘bir çay söyleyin’ der ya da ‘bugün çay içmeye geldim alışveriş yapmayacağım’ der. Yemeğe gelirler, çaya gelirler. Dün biri telefon açmış ‘ben yağ somunu yemeye geleceğim’ dedi. Geldi, yağ somununu yedi, çayını burada içti, gitti. Alışveriş yapmaz, bir şey yapmaz, çaya geldi. O da var yani.” (K.12)*

*“Var tabi ki. Benim 6 senelik 5 senelik müşterilerim var. **Şuan dükkânın mesela kaç yıllık müşterileri var?** 15-20 yıllık var. **Peki, ilişkileriniz nasıl?** Yani oturup kalktığımız müşterilerimiz de var illaki ama daha seviyeli olanlar da var. Müşteriden müşteriye değişiyor. Müşteri geldiğinde sohbet, muhabbet olur. Çay, kahve ikram ederiz. Bazen hal hatır sormaya gelenler bile var. Peynir ya da bir şey almaya değil sadece hal hatır soruyorlar.” (K.8)*

4.2.4. Mekânla Özdeşleşmiş Bir Lezzet: “Kadınlar pazarı eşittir küflü peynir”

Kadınlar Pazarı, gelen müşterinin her türlü ihtiyacını karşılama kapasitesine sahip ve sektörel çeşitlilik açısından oldukça zengin bir pazardır. Modern tüketim kültürünün

şekillendirdiği market ve alışveriş merkezlerinin geleneksel çarşı ve pazarları gölgede bırakmasına karşın Kadınlar Pazarı, hareketliliğini ve potansiyelini korumaktadır. Her köşe başında marketin olmadığı zamanlardaki cazibesini bir nebze kaybetse de ürün çeşitliliği, esnafılık kültürü ve geleneksel kodları bünyesinde barındırması gibi özellikler dolayısıyla Kadınlar Pazarı, hala tercih sebebi olmaktadır. Katılımcılara göre, küflü peynir, bamyas, domalan mantarı, turşu, salça, şarküteri ürünleri, her çeşidi bulunabilen bakliyatlar, kurutmalıklar, süzme yoğurt gibi ürünler pazarın meşhur ürünleridir fakat katılımcılara göre Kadınlar Pazarı birçok ürünle öne çıkan bir Pazar olsa da Kadınlar Pazarı'nı Kadınlar Pazarı yapan ürün küflü peynirdir.

“Küflü peynir buranın olmazsa olmazı. Kadınlar pazarı eşittir küflü peynir.”
(K.13)

“Küflü peynir konusunda birinci. Bir de şimdi yağ somunu çıktı. O da bizim burada olduğu için insanlar İstanbul'dan Ankara'dan yağ somunu yemeye geliyorlar. Küflü peynir mesela bizim burada meşhur onun için gelenler var. Yazın özellikle turşu zamanı Konya'nın Kadınlar Pazarı meşhur. Buranın vazgeçilmezi. Turşu için insanlar tercih ederler. Yerli sebze-meyve için tercih ederler. Bir de sezonunda domalan mantarı var. Çok pahalı 700-800 TL. O da burada satılır. Yazın özellikle sebze-meyve zamanı daha kaliteli yetiştiriciler getirdiği için burayı tercih ediyorlar.” (K. 3)

Küflü peynir; açıktan satılmasıyla, tadına bakılabilmesiyle, Konya yemek kültürünü şekillendirmesiyle bir kültürün sembolü olarak var olmaktadır. Bu yönüyle mekânın geleneksel kodlarıyla uyumlu ve bütün olmuş bir üründür. Hem bir ticari kültürün taşıyıcılığını yapması hem de Kadınlar Pazarını hatırlatıcı bir figür oluşuyla Kadınlar Pazarı mekânının göstergelerinden biri haline gelmiştir. Bu anlamda katılımcının sözleriyle uyumlu bir biçimde, Kadınlar Pazarı eşittir küflü peynirdir. Küflü peynir bir yiyecek olmaktan çıkarak mekânın kimliğini oluşturan ve mekâna karakterini veren bir ürüne dönüşmüştür.

“Küflü peynir, zeytin meşhur burada. Bizim buranın en büyük özelliği; hepsinin açık olması, müşterilerin tadabilmesi. Yani paketli olmadığı için görebilmesi mesela

bakliyatı eline alıp bakabiliyor. Bu yüzden onları almaya geliyorlar, bir de her şeyi bulabiliyorlar. Sadece burada buldukları bir ürün var mı? Gelip sadece burada buluyoruz diyorlar mı? Mesela dedim ya bizde pirincin 8 çeşidi var belki 10 çeşidi var ama bugün markete gitse müşteri en fazla bulacağı 3 çeşit. Baldonun mesela 4 çeşidi var, mercimeğin 5-6 çeşidi var. Bugün karşıya Çelikkayalar'a gitse sarı mercimeği bulamaz orada ama bizde var. Müşteri burada istediği her şeyi bulur.” (K.2)

Müşteriler, esnafla yüzeysel ilişki kurmadığı gibi ürünlerle de yüzeysel bir ilişki içinde değildir. Kadınlar Pazarı, ürün ve tüketici arasındaki mesafeyi kaldırmakta, müşterilerin mekânı deneyimleme imkânını arttırmaktadır. Ayrıca, pazarda marketlerin sahip olduğu çeşitliliğe rağmen modern hayat tarzına uygun tasarımları nedeniyle yer vermediği geleneksel ürünler de bulunmaktadır. Katılımcıyla göre, bakliyatın her çeşidi ve her rengi pazarda bulunmaktadır. Müşterinin talebine göre satış yapılmakta, müşterini aradığı her şeyin bulunmasına uygun bir zemin hazırlanmaktadır.

“Küflü peyniri meşhur. Markette olsa da buranın ki bir farklı olur. Orada paketli olur, burada çoğu yerde açık olur. Küflü peynirin de 4-5 çeşidi olur yani en iyisi burada olur. Bamyanın en iyisi burada olur. Düğün çorbamız için bamya mesela, Antep kurutmalıkları vb. çoğu bulamayacakları geniş çaplı ürünler burada var.” (K.12)

“Bizim burada en çok satılan küflü peynir. Bu pazarda günlük 10 ton küflü peynir satılır. Yukarısı var, aşağısı yok. 100 dükkân farz et. Günlük 5 çuval satılır. Bir torba da 55 kg gelir. Her dükkânda böyle, hesabını sen yap. Onun dışında tereyağı var, yoğurdu var. Marketten aldığıyla bu yoğurt bir değil. Marketten aldığı yoğurtla yaptığı yoğurt çorbası kesilir. Bununla yap kesilmez. O homojen, tatlı, üç ay durdursan ekşimez. Bu doğal, katkı olmadığı için ertesi gün ekşime yapar. O yüzden de çorbaya iyi olur kesilmez.” (K.7)

Kadınlar Pazarı'nın hareketliliğini ve potansiyelini korumasının nedenlerinden biri şehrin geleneksel ritüellerinin devamlılığını sağlayacak ürünlerin pazarda yer almasıdır. Düğün, ölüm, asker uğurlama, hac ve umre ziyaretleri gibi farklı farklı ritüellerde sunulan Etlı Ekmek, düğün pilavı, bamya çorbası, yoğurt çorbası, zerde vb.

gibi yiyeceklerin malzemeleri Kadınlar Pazarı'nda en doğal, en taze ve en iyi formunda sunulmaktadır. Etliemek ve düğün yemeklerinin mahiyeti dayanışma, dostluk ve birlik beraberlik duygusunun yeniden ve yeniden bellekte tazelenmesidir. Bu anlamda dayanışma, dostluk ve birlik beraberliğin zemini de bu malzemeleri satarak söz konusu ritüellerin devamlılığını sağlamaktır.

4.3. İsmiyle Müsemma Bir Mekân: “Kadınlar pazarı desen herkes bilir Konya'da”

Mekân isimleri, mekânı anlamlandırma noktasında kaynağını tarihsel, kültürel ve ideolojik kodlardan alan ve mekân-hafıza etkileşiminin bir sonucu olan unsurlardır. Mekânda toplumun kendini tanımlama ve geçmişle bağ kurma/sürdürme biçiminin en temel referanslarından biri mekân isimleridir. Mekân, insan ve hafıza etkileşiminden doğan mekânsal anlam; isimlendirme vasıtasıyla toplumsal hafızaya kodlanmakta ve toplumların geçmişle bağını sürdürerek hafızanın sürekliliğini sağlamaktadır. Mekânda hafızanın sürekliliğinin sağlanması, müşterek bir geçmişin mekânsal ve toplumsal değerler yoluyla müşterekliğini geleceğe taşıması ile mümkün olmaktadır. Toplumun hafızasında yer eden ve geçmişin ortaklaşa deneyim ve anlamsal yapısını barındıran kodlardan biri olan mekân isimleri, her kullanımda sürekli olarak hatırlanmakta ve hafızada canlı tutulmaktadır. Bu yönüyle mekân isimleri Assman'ın ifade ettiği şekliyle “hatırlama figürleri”dir ve geçmişte yaşanan hatıraları, mekânın tarihini, mekânda yaşantısını sürdürmüş kişileri bugüne taşıma noktasında önemli bir güce sahiptir. Mekânda hatırlatıcı unsur görevi gören isimler, mekânda toplumsal hafızayı her seferinde yeniden ve yeniden üretmektedir.

Toplumsal hafızanın bir sembolünü temsil eden mekân isimleri, bir bakıma mekân hafızasını yeniden canlandırma ve sürdürmenin bir aracı olmaktadır. Toplumsal hafızada isimlerin mekân düzleminde süreklilik sağlanması mekânda hatırlamayı etkin kılmaktadır.

Buna karşın, mekânda isme dayalı müdahaleler ise inşa edilen ve süregelen hafızayı kesintiye uğratmakta, hafıza bağlamında geçmiş ve geleceği birbirine bağlamaya yarayan sürekliliğe zarar vermektedir. “Yer adlarının kültürel belleğin oluşmasındaki etkisi düşünülürse bu manada yer adlarına yapılan müdahalenin özelde bireylerin genelde ise toplumun hatıralarına ve hafızasına yapılmış bir müdahale olduğu söylenebilir. Bu müdahale ile bireylerin ve toplumların kendilerini tanımlarken kullandıkları temel referanslardan biri ortadan kaldırılmaktadır” (Gülbetekin, 2017: 133). Mekâna isim yoluyla müdahale gerçekleştiğinde mekânda hafıza ile alışveriş kesintiye uğramaktadır. Bu durum, mekânda unutkanlığın hâkim olmasına neden olmakta, toplumların aidiyet hissine zarar vermektedir. İsimle birlikte değişime uğrayan mekân, insan ve hafıza etkileşimi hem aidiyet üretemeyen hem de mekânın ürettiği kimlik noktasında farklılaşmaya uğramış bir mekân sunmaktadır.

4.3.1. Hafıza ve Resmîyet Arasında Kadınlar Pazarı Melike Hatun Çarşısı İkilemi

Yeniden inşasıyla birlikte ismi Melike Hatun Çarşısı olarak değiştirilen Kadınlar Pazarı, geçmişin bir tanığı ve delili niteliği taşımaktadır. Mekânın geçmiş aktör ve hatıralarının bir temsili olan Kadınlar Pazarı adlandırması, geçmiş ve gelecek arasında kurulan bir köprü işlevi taşımaktadır. Böylece toplumsal hafızada hatırlamanın ön şartı olan alışverişin devam ediyor olma ilkesi gerçekleşmekte ve hatırlama mekânda hâkimiyet sağlamaktadır. Pazarın yeniden inşasıyla mekânda isim değişikliği yaşanmakta ve toplumsal hafıza bakımından belirli farklılıklara sebep olmaktadır. Mekânın ve hafızanın toplumsal anlamda karşılık geldiği ismin sorgulanması amacıyla mekânın başkalarına nasıl tarif edildiği ve mekânı anlatmak adına hangi ismin tercih edildiği anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu sorgulama sonucunda mekânda yaşanan isim değişikliğine rağmen Kadınlar Pazarı isimlendirmesinin yaygın kullanımı konusunda bir uzlaşa sağlandığı sonucuna varılabilmektedir.

Mekân, 1940 yılında Sultan Selim Camii meydanından bugünkü yerine taşınmış ve katılımcıların söylemlerine göre o yıllarda Yeni Pazar adını almıştır. Mekân değişimine

rağmen Yeni Pazar isimlendirmesinin bir dönem etkili olarak sonrasında yerini tekrar Kadınlar Pazarı isimlendirmesine bıraktığı görülmektedir.

“Kadınlar Pazarı derim, tarifi kolay. Melike hatun pazarı yok, Yeni Pazar yok. Buranın ismi Yeni Pazardı yeni yapıldığında. Kadınlar geldiği için ismi Kadınlar Pazarı olarak kalmış halk arasında. Çoğuna yeni Pazar neresi? Melike hatun çarşısı nerede? desen yine bilmezler.” (K.1)

Yeni Pazar ismi pazarın en eski ve kıdemli esnaflarından birinin zikrettiği fakat onun da Melike Hatun Çarşısı ismi gibi tutmayan bir isim olduğunu vurguladığı bir isimdir. Eski esnaflardan biri olması hususunda önem taşıyan nokta ise, pazarın yeniden yapım sürecinin birebir şahidi olması ve bu isme de yalnızca o dönemdeki esnafın hâkim olduğu detayını aktarmasıdır. Yeni Pazar ismi dışında tüm katılımcıların mutabık olduğu isimlendirme, Kadınlar Pazarı isimlendirmesidir. Mekânın isim ve fiziki koşullar bakımından müdahaleye uğraması, mekânda belirli toplumsal sonuçlara yol açsa da toplumsal hafızanın isim bağlamında zihinsel sürekliliğinin varlığından söz edilebilmektedir.

“Kadınlar pazarı diyoruz. Tarif ederken de öyle ediyorum. Eski garaj civarı Kadınlar Pazarı dedin mi herkes bilir Konya’da, bilmeyen yoktur. Kimse Melike Hatun çarşısı olarak bilmez, çok nadirdir ama Kadınlar Pazarı olarak dedin mi Konya’da herkes bilir. Yeni ismi Mevlana’nın annesinin ismi Melike Hatun.” (K.3)

*“Burası merkez, Kadınlar Pazarı olarak tarif ediyoruz. Burası merkez, pergelin ucu burası, pergelin ayağı burası. Kadınlar Pazarı desen herkes bilir Konya’da. **Melike Hatun Çarşısı diyor musunuz?** Belediye öyle koymuş ama pek tutmadı o isim. Ben de kullanmıyorum. Melike hatun da Mevlana hazretlerinin kızının ismiymiş. O zamanlar bir değiştirdiler tutmadı yani. Kullanan da yok.” (K.5)*

Mekânın aktörü olan esnafın ifade ettiği üzere, Kadınlar Pazarı ismi kullanımı yalnızca aktörle sınırlı kalmamakta aynı zamanda Konya halkını da kapsamaktadır. Pazar, hem mekân hem de Kadınlar Pazarı isimlendirmesiyle halk tarafından tanındık, bildik,

aidiyet üreten bir mekân olma özelliği taşımaktadır. Esnaf nezdinde kullanımı tercih edilmeyen Melike Hatun Çarşısı isimlendirmesi, bilinirliği yalnızca mekânla sınırlı olan bir kullanımdır. Halkın bilmediği, benimsemediği ve tercih etmediği bir isimdir. Esnafa göre bile Melike Hatun Çarşısı isminin Mevlana ile bir ilişkisi bulunmakta fakat annesi mi kızı mı olduğu konusunda bir kafa karışıklığı bulunmaktadır. Bu anlamda Kadınlar Pazarı'nın değişen ismi mekânla bütünleşen, mekânı yansıtan, mekânda hatıraları canlı tutarak mekânda sürekliliği sağlayan bir isim değildir fakat Kadınlar Pazarı geçmişte pazarın aktörünün kadınlar olduğunu, üretim yapmaları dolayısıyla müstahsil pazarı olduğunu, pazarın ortasında satış yaptıkları için orta kısmında kullanımda olduğu gibi birçok durumu yansıtmaktadır. Bu sebeplerden dolayı yaygın bir kullanımı olan Kadınlar Pazarı isimlendirmesi, Melike Hatun Çarşısı kullanımına geçit vermezken yer yer iki ismin birlikte kullanıldığı durumlardan bahsedilmektedir.

*“Kadınlar pazarı Melike Hatun Çarşısı ikisini de söylüyoruz. **Genelde hangisini kullanıyorsunuz?** Kadınlar Pazarı. Melike Hatun Çarşısı da diyoruz ama postada, ticarete. Resmi yerlerde söylüyoruz.”* (K.2)

*“Valla ilk söylediğimiz Kadınlar Pazarı **Melike Hatun Çarşısı** ismini kullanıyorsunuz? Desem bile duraksıyorlar ama Kadınlar Pazarı dediğinde anında bilebiliyorlar. **Melike hatun Çarşısı** deyince anlamıyorlar mı bilmiyorlar mı? Ya biliyorlar ama biz Melike Hatun çarşısını pek kullanmıyoruz. Kurumsal yerlerde işimiz olunca kullanıyoruz. Halkla olan diyaloglarımızda genelde Kadınlar Pazarı diyoruz.”* (K.11)

*“Buranın ismi Melike Hatun Çarşısı ama Kadınlar Pazarı ağır olduğu için **Niye ağır Kadınlar Pazarı?** Kadınlar Pazarı deyince başka şeyler anlaşılıyor o yüzden. Belediye Melike Hatun Çarşısı diyor ama demesi bir şey ifade etmez yine Kadınlar Pazarı deniyor. **Kullanan var mı abi?** Ben sadece adres verirken kullanıyorum sadece resmi yerlerde.”* (K.14)

Katılımcıların söylemlerine bakıldığında Kadınlar Pazarı isminin mekânsal ve toplumsal hafızada yer ettiğini ve büyük oranda Melike Hatun Çarşısı ismine tercih

edildiği görülmektedir. Bununla birlikte, resmi ve kurumsal alanlarda mecburi olarak Melike Hatun Çarşısı isminin kullanımından söz edilmektedir. Katılımcı ifadesine göre resmi yerlerde kullanım da bir şey ifade etmemektedir çünkü pazarın ismi Kadınlar Pazarı olarak kalmış ve zihinlere yerleşmiştir. Bu anlamda unutmamanın ve unutturmanın gerçekleşme ihtimalinin oldukça düşük olduğunun altı çizilmektedir.

Yoğun kullanımına ve aidiyet hissi üretmesine rağmen Kadınlar Pazarı kullanımı, ağır bir isim olarak nitelendirilmiştir. Bunun sebebi, Kadınlar Pazarı dendiğinde şehre yabancı olanların ya da ismi bilmeyenlerin başka anlamlar çıkarması olarak ifade edilmiştir. İlk anda bilmeyen biri için kadın satılan yer gibi bir anlama gelebileceği ihtimali dolayısıyla ağır bir isim olarak anlamlandıran bir esnafın bile yabancı müşteri yoğunluğu olan bu pazar için gündelik hayatta Kadınlar Pazarı ismini kullanmayı tercih etmesi hafıza açısından önem teşkil etmektedir.

4.4. Mekâna Dair Beklentiler

4.4.1. Sorunlar: “En önemli sorunu hijyen”

Kadınlar Pazarı, 1990’lı çarşıda çok katlı binaların ilk örneklerinden biri olarak modern bir bina şeklinde yeniden inşa edilmiştir. İnşa edilmesinin üzerinden uzun yıllar geçmemesine rağmen binanın fiziki şartları birçok açıdan sorunlu görülmektedir. Mekâna dair yıkım söylemlerinden hareketle mekânın en büyük sorunu katılımcılar nezdinde anlaşılmaya çalışılmıştır. Katılımcıların verdiği cevapları yoğunlaştığı sorunlar şunlardır: park sorunu, temizlik, altyapı sorunu, havalandırma, tezgâhların düzeni, geçiş alanlarının darlığı, tuvalet sorunu, belediyenin temizlik ve denetim eksikliği.

“Buranın park sorunu, en büyük sorunlardan biri. Bir de kanalizasyon sorunu var, giderlerimiz zayıf. Taşmalar oluyor, su basıyor.” (K.2)

“Havalandırma yok, altyapı yok. İki kişi yanyana zor geçiyor. Temizlik ve düzen sorunu da belediyenin takip etmediği temizlik vb. işlerine riayet etmediği için oluyor. Bu geçişler çok dar mesela insanların gelip rahat rahat alışverişini yapması lazım. 1.60

olacaksa tezgâh kendi alnından taşmayacaksın ammenin alanından ticaret yapılıyor. Burası Konya açısından büyük de bir nimet. Tarihi olduğu için Konya dışından hatta ülke dışından geliyorlar. O yüzden buranın temiz hijyenik olması lazım. Mesela bedestene yapılan düzenin burada da yapılması lazım. Dışarda balıkçı mesela zabıta ses çıkarmıyor ama belediyenin temizliği kontrol etmesi lazım. Önceden Çarşamba ve Cumartesi günleri herkes tezgâhlarını kaldırırdı. Buralar bir yıkanır, ilaçlanır, temizlenirdi. Şimdi yok.” (K.3)

“Düzen, nizam. Önceden düzen, nizam vardı. Tezgâhların düzeni yok. En büyük sorun bu.” (K.7)

“Trafik. Pazarın içine dair büyük sorunlardan biri zabıta üstüne düşen görevi yapmıyor bence, yapıyorsa da yeteri kadar yapmıyor. **Düzen açısından mı?** Evet, önceden ben hatırlarım zabıta karışırdı. Bunlarda etiket olacak, üstü açık olmayacak falan gibi. Zabıta şimdi çağırınca gelmiyor. Sen bir bayan olarak pazardan elini kolunu sallayarak rahat rahat gelebiliyor musun? Gelemiyorsun. Üstüm batmasın, birine değmeyeyim, birine yol veriyim gibi. Bana bakma ben müsaade ister geçerim ama yollar dar, bayanların geçişi zor.” (K.6)

“Wc sorunu. Yukarılara belediye bakmıyor. Lokantaya gelenler tuvalete girmek istiyor ama nereye göndereceğimi şaşırtıyorum. Ta Aziziye’nin oraya mı yollayayım? Düzayak tuvalet lazım.” (K.14)

“Yazın sıcaktan biraz sıkıntı yaşıyoruz. Bizim üst taraf kapandı. Kapandığı zaman üst tarafta bu gördüğün plastikler var ya ısıyı içeriye aldığı için yazın sıcaktan biraz sıkıntı yaşıyoruz ama kışın çok rahatsızlık duymuyoruz En önemli sorunlarımızdan bir tanesi de park sorunu. Bizim etrafımızdaki caddeler pek rahat değil. Polisler de bu konuda biraz titizlik gösteriyorlar ama buraya gelen insanlar buraya gezmeye ya da pikniğe gelmiyor. Alışverişini yapıp 10-15 dakika içerisinde gidiyorlar ama 5 dakika bile müsaade etmiyorlar. O konuda biraz mustaribiz. Müşteriler şimdi 10 dakika için 15-20 TL arasında ücret ödüyor. Adam alışverişe geldiği zaman marketlerde görüyorsunuz cep alanları var artık. Çelikkayalar nasıl işgal ediyorsa. Adam kendine cep yaptırmış müşteri 15 dakika

içinde ihtiyacını görüyor. Bizde de böyle olsa müşteri hemen arabasına binip gider.”
(K.11)

Pazarın sorunlarına dair katılımcıların dikkat çektiği birçok husus vardır. Bu hususlardan her birinde altı çizilen durum, belediyenin yetki alanında yeterli denetim ve kontrolleri yapmıyor oluşudur. Bu durum, katılımcıların birçoğunun ifadesinde rastlanan bir memnuniyetsizlik ve çağrıdır. Bunun dışında mekânsal sorunlara değinmek gerekirse, ilk olarak temizlik ve hijyen problemine değinilebilir. Görüşmelerden yola çıkıldığında, temizlik ve hijyen meselesinde pazarın inşasıyla bir değişim yaşandığı görülmektedir. Eski pazarda, kadınlar satış yapıp öğleden sonra orta kısmı boşalttığına bu kısmın mekânda temizlik için bir imkân yaratması söz konusu olmaktadır. Mekânsal dönüşüm, temizlik sorununu ortaya çıkarmış ve orta kısımda sabit esnafların olması ve 7 gün satış yapılması nedeniyle bu soruna herhangi bir çözüm bulunamamıştır. Tuvaletlerin sorun teşkil etmesi de temizlik ve hijyen için yetkililerin yeterli sorumluluğu almamasından kaynaklanmaktadır.

Mekânda esnafların çalışma koşullarını olumsuz yönde etkileyen sorunlardan biri de havalandırma sorunudur. Yine mekânın yeniden inşa edildiği dönemlerde pazar, tek katlı üstü açık bir halden çok katlı ve üstü kapalı bir hale getirilmiştir. Fakat ürünlerin kokmaması ve bozulmamasının elzem olduğu bir ortamda havanın kışın sıcak, yazın serin tutması gerekirken kullanılan malzeme tercihi nedeniyle tam tersi bir durumla karşılaşmaktadır. Bu durum esnaf için hem yazın çalışma koşullarını zorlaştırmakta hem de satılan ürünlerin kalitesini etkilemektedir.

Pazarda esnafın şikâyetlerinin bir diğer sebebi de altyapı sorunudur. Altyapıdaki sorunlar nedeniyle yağış olduğunda taşmalar meydana gelerek ticaret için olumsuz koşullara sebebiyet vermektedir. Bu durumdan hem müşteriler hem de esnaf kötü etkilenmektedir.

Kadınlar Pazarı'nın yanı başında bir otopark bulunmasına rağmen en büyük sorunlardan biri olarak park sorunu dile getirilmektedir. Esnafa göre bunun sebebi, müşterilerin kısa zamanda arabalarını park ederek alışveriş yapma isteğidir. Katlı otoparka

ya da çarşının trafiğine girmek istemeyen müşteriler sebebiyle pazarın müşteri potansiyeli azalmaktadır. Katlı otoparkın hem zaman kaybettirmesi hem de kısa zamanda alışveriş yapmak için parka ücret ödenmesi gibi sebepler müşteri için caydırıcı olmaktadır. Esnafın bu konuda talebi, en azından cep şeklinde parkların pazara kazandırılması olmuştur.

Son olarak, pazarda geçişlerin darlığı ve tezgâh düzeninin korunmaması dikkat çeken sorunlardır. Bu sorunlar, hem pazarın yeniden inşası hem de yetkililerin denetim eksikliğiyle ilişkilendirilmiştir. Pazarın yeniden inşasıyla mekânsal düzen değişmiş ve ortada sabit duran satıcılarla dükkânların arasında yeterli mesafe oluşturulamamıştır. Bu yetersiz mesafeye bir de dükkânların kendi hakları ola ölçülerin dışına taşarak satış yapmaları eklenmiştir. Böylece, katılımcının da söylemiyle mekânda esnafın ammenin alanında ticaret yaptığı bir durum ortaya çıkmaktadır. Tüm bu durumların hem müşteri hem de esnaf açısından ticareti olumsuz yönde etkilediği açıktır. Bu sebeple esnafın beklentisi, yetkililerin sorunlar konusunda çözüm üretmeleri ve yetki alanlarında etkin rol oynamalarıdır.

4.4.2. Pazarın Taşınma İhtimali: “Bırakıp gitmem. Ayaklarım bu tarafa doğru gider, bir elim bu tarafta olur hep”

Toplumsal hatırlama edimi gibi toplumsal unutma edimi de mekânla iç içe bir toplumsal eylemdir. Mekânda geçmiş, yaşayanların ve yaşantıların izleri bulunmakta, gruplar bu izlerle varlıklarına dair deliller bırakmaktadır. Grup üyelerinin alışverişinin kesintiye uğraması ya da hafızada bağlamın farklılaşması, unutmaya sebep olan unsurlardır. Kadınlar Pazarı da geçmişte taşınma ve yıkımların muhatabı olsa da toplumsal hatırlamayı sürdürmeyi başarmıştır. Yine de, yeniden inşa ile topluluğun geleneksel değerlerinde çeşitli biçimlerde değişimlerin yaşandığı göz ardı edilmemelidir. Her mekânsal değişim ve müdahale, toplumsal hatırlamayı zedelemekte, unutuşa sebebiyet vermektedir. Bu açıdan, yıkımı söz konusu olan fakat belirsizlik içinde bir durumda

birakılmış olan Kadınlar Pazarı için mekânın taşınma ihtimali ve buna yönelik talepler anlaşılmaya çalışılmıştır.

Katılımcıların belirli bir kısmı, farklı sebeplerle mekânın taşınması fikrine olumsuz bakmaktadır. Diğer kısımda ise mekânın eğer yeni pazar yeri, merkezi bir konumda ve daha iyi fiziki şartlarda olacaksa olumlu bakan bir kısım esnaflar vardır.

*“Yok, istemeyiz. Buradaki atmosferi başka yerde bulamayız. **Ne var bu atmosferde abi?** Biraz önce dedim ya arkadaş ortamı, komşular, ikili ilişkiler, müşteriler. Bak daha yeni canlı canlı gördün. Köy mercimeğini her yerde bulamaz ama burada bulacağını bildiği için gelir yani müşteri.” (K.2)*

“Ya ben istemem ama taşınacağı yer önemli. İnsanların bazı alışkanlıkları vardır. Yaş istediği kadar ilerlesin değiştiremezsin onları. Şimdi bazı insanlar var ki alışmış artık hiç bir şey almasa bile Kadınlar Pazarı’na geliyor. Buranın havasını kokluyor. Eli arkasında şöyle bir gezip dolaşıyor, çıkıp gidiyor. Onu bir 10 kişi olarak düşündüğünde pazarda bir hareketlilik oluyor. Taşındığın yerde en azından o 10 kişi gelmeseydi bir tenhalık olur, bir eksiklik olur.

“Taşınmak değil de yıkılır, yeni yer yapılır. Buradan nereye gideceğiz? Burası alışılmış bir yer. Eski garaj olabilir ama başka yer olmaz. Merkezi bir yer olmalı.” (K.13)

“Yeni bir yere gidecek olsam gitmem. Burayı bırakıp gitmem. Ayaklarım bu tarafa doğru gider. Bir elim bu tarafta olur hep çünkü burası merkezi bir konum.” (K.14)

Bazı katılımcılar, mekânın taşınmamasına yönelik taleplerini mekânla kurulan bağ ve mekâna yönelik aidiyet ile açıklamaktadır. Kadınlar Pazarı’nda mekânın kendine özgü oluşmuş olan bir atmosferi ve bir havası vardır. Olası bir taşınma halinde bu atmosfer kaybedilecek, geçmişte kalmış bir hatıra olarak kalacak ve yenisini inşa etmek mümkün olmayacaktır çünkü yeni bir mekân demek, yeni bir ortam, yeni bir bağlam, yeni müşteriler ve yeni ilişkiler demektir. Geçmişin, ritellerin ve kültürel kodların izlerini taşıdığı mekân, taşınma süreci gerçekleştiğinde bir yabancıya dönüşülecek, geçmişin ve tanıklıklarında uzağına düşülecektir. Kadınlar Pazarı’nın her ne kadar değişime uğrasa da

konumunu korumuş olması hatırlama açısından önem taşımaktadır. Katılımcının da belirttiği üzere, mekânda varlığına alışılan ve yokluğu durumunda eksikliği çekilecek olan bazı aktörler vardır. Mekânın taşınması, bu aktörlerin mevcut mekândaki varlığının sona ereceğine işaret etmektedir. Bu aktörlerin tek vasfı mekânda hareketlilik yaratmak değildir. Bu kişiler mekânın sembolleri haline gelmekte, alışkanlık belleğinde yer ederek eli arkasında mekânda gezinmesi ve mekânın havasını koklamak için gelişyle mekâna ait bir aktör ve hatırlatıcı olduğunu her seferinde yinelemektedir. Tüm bunlar mekânın taşınmasıyla ilişkilendirildiğinde, yeni bir pazara taşınmanın mekâna dair birçok alanda unutuşa sebep olacağı ve mekâna özgü simgeleri yok ederek eksik bırakacağı durumları ifadelerde görülmektedir.

“Hayır. Yeni bir yere gittiğin zaman oraya yeni bir müşteri potansiyeli çekmen lazım. Buraya müşteri alıştığı için o taraflara kaymaz. Mesela bir Bosna Hersek tarafında buradaki müşteriye bulamazsın. Burası merkez olduğu için Bosna'dan bir otobüse biner buraya gelir. Köyden bir otobüse biner buraya gelir. Yani burası merkez. Bizim her kesimden müşterimiz var. Sanayiden işçi de var, patron da var, köyden dedeler de var, emekli ağırlıklı bizim müşteri potansiyeli mesela.” (K.10)

“Bana sorarsan yıkılmasın derim. Merkezde bir yer bulurlarsa geçici olarak taşıyabilirler. Yer önermesi lazım belediyenin. Çarşıda bu pazar alanı kadar boş bir yer yok. Taşınacaksa merkezde bir yer olmalı. Herhangi bir köşeye atarsan oraya kimse gelmez.” (K.5)

“Yani buradan çıkarsam ben bu işi yapmam yaparsam da burada yapmam. Burası taşınırsa taşınma süreci uzun olacağından bizim müşteri kaybımız olur. Ben o riske girmem çünkü bizimki gıda maddesi. Bir ürünün ömrü üç gün, üç gün sonra çöp yani. Pazarı taşırlarsa ulaşımı yerindeyse, çok uzak bir yer değilse ve dükkânlarımız yeniden inşa edilip alın bu dükkân sizin derlerse, Mevlana çarşısında olduğu gibi çok büyük rantlarla vermeyeceklerse, dükkânımız hazırsa, ben seve seve taşınırım ama siz idareten dağılın da biz bir pazarı yıkıp tekrar yapalım derlerse Kadınlar Pazarı da kalmaz Kadınlar Pazarı'nın esnafı da kalmaz. Konya'ya gelenler için biricik alternatif Mevlana

türbesi. En yakın neresi? Hadi gelin Kadınlar Pazarı'na gidelim denir. Siz bunu kaldırıp Yazır'a taşırsanız olmaz. Zaten Kadınlar Pazarı'nın esnafının büyük bir kısmı çocuklarını okuttu. Büyük bir kısmı farklı bir sektöre geçti. Kalanlar hep yaşlılar yani benim yaşıtım olan baba mesleğini devam ettiren toplam 5 kişi var. En eski esnaf da şuanda biziz. Yaşlılar çocukları başka iş yaptığı için sattılar gittiler.” (K.6)

Kadınlar Pazarı'nın taşınmasına ilişkin cevaplara bakıldığında bir kısmının da taşınma durumuna müşteri potansiyelinin kaybedilme ihtimalinden ötürü olumsuz baktığı görülmektedir. Pazarın taşınacağı yerin yeni konumunun neresi olacağı endişesi, taşınmaya olumsuz bakmayı gerektirmiştir. Mevcut fiziki koşullar taşınma isteğini pekiştirirken, esnafın cevapları belirsizliklerden dolayı tereddüt ve endişe içermektedir. Bu anlamda, pazarın konumu oldukça önem taşımaktadır. Esnafa göre, pazarın merkezi bir konumda yer alması, toplumun çeşitli kesimlerinden oluşan müşteri kitlesinin devamlılığını sağlamaktadır. Herkes için ulaşım sağlamanın güç olmadığı bu konum, hem kırsaldan gelen müşterileri hem de şehir sakinlerini çekmek için uygun bir yerde konumlanmaktadır. Bu konumun değişmesi halinde, müşteri kaybı yaşayabilme endişesi hâkimdir. Müşteri kaybının yaşanma ihtimalinin yanısıra pazarın taşınma durumunda ürünlerin zarar göreceği ve yeni yapılan alanlarda rantla birlikte esnafın yer bulamayacağı endişesi de göze çarpmaktadır.

“Yani yeni bir yer, aynı düzen olursa tabi ki isteriz ama biraz daha şehrin göbeği olsa daha iyi olur. Hem köye yakın hem Bosna'ya yakın yani hem köylüye hem kentliye yakın tam ortası gibi düşünebiliriz burayı. Köylülerin gelmesi önemli çünkü bizim işimizde yazın pek müşterimiz olmaz. Yurtdışından gelen Türkler oluyor, onlara veriyoruz ama kışın köylü geldi mi çalışmadığı için evde yatıyor. Zaten napsın çalışmadığı için buradan 2 kg almıyor 5 kg- 6 kg alıyor ki 1 hafta -2 hafta arayla geliyor adam.” (K.8)

Pazarın taşınmasının daha iyi olacağı görüşüne sahip bir esnaf da pazarın konumunun önemine değinmiştir. Hem pazarın taşınması hem de taşınmaması görüşüne sahip taraflara bakıldığında, pazarın konumunun müşteri potansiyelini kendine çekmekte ne derece öneme sahip olduğu belirginleşmektedir. Esnafa göre, köylüler pazarı ekonomik

olarak ayakta tutan önemli aktörlerdir ve ulaşım ile müşteri potansiyeli bakımından mevcut konum değişmemelidir.

“Bunu manevi açıdan çok düşündüm. Dedim ya burası mezarlık olduğu için kendi kendime bir rahatsızlığım var kişisel olarak. Manevi açıdan inancımız gereği böyle yerlerde kendine geldin mi buraları terk edeceksin. Pazarın farklı bir yere yapılmasını isterdim ama belli bir yaşa gelince o aşk kalmadı.” (K.3)

Bir başka görüşe göre pazarın taşınması gereklidir çünkü manevi açıdan pazarın mezarlık üzerine kurulmuş olması problemli bir durumdur. Kültürel kodlar ve inançlar doğrultusunda fikir beyan eden esnafın motivasyonunun mekândaki anlatılar ve din temelli olması hafızanın söylemler üzerinden devamlılık kazanması manası taşımaktadır.

4.4.3. Mekânda Hatırlatıcı Unsur Olarak Koku: “Biz bu kokuya iyice alıştık gidince baka yerlerde de arıyoruz bu kokuyu”

Koku, toplumsal hafızanın mekândaki göstergelerinden biridir. Koku ortamı, kültürel hafızanın taşıyıcılığı görevini üstlenmektedir. Bu koku, hem mekânla özdeşleşmekte ve birlikte anılmakta hem de grup üyelerini belirli anılara ve kültürel kodlara götürmektedir.

Kadınlar Pazarı, toplumsal hafıza mekânı olarak belirli bir kokuya sahiptir. Bu kokunun mekânı belirleyici bir özelliği olup olmadığı ve mekânda kimliğin bir parçası olma işlevi taşıyıp taşımadığını anlamak amacıyla katılımcılara mekânın kokusu sorulmuştur. Ayrıca, mekândaki sektörel çeşitlilik dolayısıyla, mekânda var olan kokunun ticareti iyi ya da kötü anlamda etkileyip etkilemediği sorgulanmıştır. Bu sorgulama ile katılımcıların ve ifadelerinden hareketle mekânda iki farklı koku üzerinden cevaplar verildiği görülmüştür.

“Biz bu kokuya iyice alıştık. Gidince başka yerlerde de arıyoruz bu kokuyu. Bence bu koku pazarı iyi etkiliyor. Bu, pazarın kendine has kokusu. Mesela zeytin kokusu farklı, peynirin yoğurdun bir farklı, bakliyatın baharatın farklı. Balıkçılar dışarda, içerde çok

*balıkçı olmadığı için çok bir alakamız yok. **Kasap falan var abi nasıl etkiliyor pazarı? Var var olması gerekenler onlar. Adam geldiğinde her şeyi çözüp gidiyor. Buradan balığını, etini, sakatatını, peynirini, zeytinini her şeyini çözüp gidiyor.***” (K.2)

*“Normal koku olarak biz alıştık da bazen ağır koku oluyor ona biz karşıyız. Şarküteri olan yerde belli bir koku olur markete gitseniz de o kokuyu hissedersiniz. O peynirin ve ürünlerin verdiği bir kokudur, onların birleşmesinin verdiği bir aromadır ama bozuk düzen bir koku olursa o ister istemez etkiler yani. O koku oldu mu rahatsız eder vatandaşı. **Siz bu kokuyu arıyor musunuz?** Normal aroma dediğimiz Kadınlar Pazarı kokusunu arıyoruz. Son 3-4 aydır pazar günleri açmıyoruz. Bir gün evde yatmak bizi yoruyor. Buraya geldik mi hemen dinleniyoruz. O kokuyu, lezzeti arıyoruz.”* (K.10)

*“Biz alıştık, çok ağır bir koku olmadıkça alıştık ama buraya girince kendine has bir kokusu olması lazım. Peyniri yağı olsun, sucuk pastırma olsun. O kokuyu alman lazım. Ben o kokuyu biliyorum küçüklüğümünden. Arıyorum da yani. Temizlik olmadığı için o aradığım koku gelmiyor. Onun temizlenmesi lazım. **Bu işleri etkiliyor mu?** Balıkçıların kokusu falan etkiler tabi işleri.”* (K.7)

Kadınlar Pazarı’nda kokuya dair söylemlerden bazıları mekâna özgü bir koku tanımını üzerinden ilerlemektedir. Bu koku; mekânla özdeşleşmiş, mekânı aratan, özleten, mekânla bütünleşerek bir alışkanlık haline gelen bir kokudur. Kadınlar Pazarı’nda bir kimlik unsuru işlevi görmekte olan bu koku, pazarın iç kısmında duyumsanan şarküteri ürünlerinin olduğu kısımdaki kokudur. Ticarete herhangi bir şekilde olumsuz etkisi bulunmamakta, olması gerektiğinden dolayı olumlu bir katkı sunmaktadır. Bu nedenlerle, bir aidiyet simgesidir. Pazara gelinmediğinde özlenen ve aranan koku; mekânın atmosferine, ilişkilerine, kendisine ve geçmişine dair bir özlemin sembolüdür. Bu aidiyeti simgeleyen ve mekânla bütünleşerek kimlik unsurlarından biri haline gelen koku, katılımcılar tarafından balıkçıların ve hijyensiz ortamdan kaynaklı kokudan ayrıştırılmaktadır. Bu koku Kadınlar Pazarı kokusu olarak nitelendirilmekte ve bir lezzet, bir haz taşıdığı ifade edilmektedir.

“Balıkçılar için balık hali var aslında Konya’da. Burada da var balıkçılar ama onlar için gider yok. Sürekli suyla çalışıyorlar. Herkesin ayağının altına değıyor. Burada balığın olması yanlış. Müşteri açısından belki iyi olabilir ama şurada biri var ‘ben bir daha balık yemem’ diyor, bu kokunun içinde çalıştığı için. **Kasap da var aslında** pazarın içerisinde yok ama köşelerde var **Bu koku işleri nasıl etkiliyor?** Burnunu tıkayarak gezen de var, normal gezen de var. Biz rahatsız olmuyoruz, alıştık. Varsa da bir koku, biz alıştık.” (K.5)

“Bizi rahatsız ediyor bazı şeyler. Nahoş bir koku geliyor. Biz iyice alıştık ama dışarıdan gelen insanlar biraz tuhaf karşılıyorlar. Girip burnunu kapatanlar var. Her şey temizlik, hijyen.” (K.3)

“Valla ben alıştım. Beni rahatsız etmiyor ama aile geliyor. Bize et siparişi veriyor. İçeriye giriyorlar. 2 dakika sonra geri geliyorlar. Hanımla çocuklar burada kalsın diyor. Özellikle kadınlar burada kalsınlar biz varıp gelelim diyorlar. Çocuklar içeriye giremiyor kokudan, havalandırmadan.” (K.13)

“Balıkçılar kendi ekmek parasında ama ben karşıyım. Belediye, balık pazarı yapmış. Tutup da bu peynirin, etin, lokantanın yanında olunca kokuyor tabi. Rahatsız oluyor müşteri, gelen giden. Yerimiz ufak ama biz dışarıya hitap ederiz. Müşteri burnunu tıkayarak geçiyor.” (K.14)

Esnafların büyük bir kısmı Kadınlar Pazarı’nda temizlik yoksunluğundan yakınmakta ve koku ile ilgili şikâyetleri balıkçıların pazarda varlığı ile ilişkilendirmektedir. Pazarda kasapların ve sakatat/ciğer gibi et ürünlerinin satışı, pazardaki hareketliliğin odağı olan iç kısma daha yakın olsa da dış kısımda yer alan balıkçılardan dolayı genel bir memnuniyetsizlik hâkimdir. Konya’da yer alan balık hali dururken balıkçıların pazarda olmaması gerektiği ifade edilmiştir. Burada mevcut altyapı sorunu devreye girmekte ve pazarın temizliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Hatta lokanta ve diğer dükkânlar açısından bunun kötü bir imaj olduğu da söylenmektedir. Bu açıdan, esnafın genel talebi balıkçıların pazarda yer almaması olsa da esnaflar, bu rahatsızlığı müşterilerdeki yansıması üzerinden açıklamaktadır. Mekânda uzun yıllardır

vakit geçirmeleri dolayısıyla çoğu esnaf pazarın kokusuna alışmıştır fakat müşterilerin pazarda burnunu tıkayarak ya da mümkünse hiç girmeyerek bu kokudan rahatsızlıklarını dile getirmeleri yaygın olarak görülmektedir. Sonuç olarak, Kadınlar Pazarı'nın mekânsal birçok sorunundan biri de koku ile ilgili sorunlardır ve çözümlenmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

SONUÇ

Mekân ve toplum, ontolojik olarak birbirini içermektedir. Mekânda toplumun varlığı mekânı mekân yapan unsurken, toplum da mekânın varlığıyla kendi varlığını görünür kılar ve sürdürür. Mekân, toplumların varlığına dair izler taşımaktadır. Bu izler, hafızanın mekânsal boyutunu temsil etmektedir ve hem mekânda hem de mekândaki bireylerde yansımaları görünür olabilmektedir.

Melike Hatun Çarşısı ya da Kadınlar Pazarı adlı mekânın toplumsal hafızasını ele alan bu tez çalışmasında, bireysel görüşmelerden hareketle geçmişin bugüne yansımaları toplumsal hafıza, mekân ve kadın emeği bağlamında irdelenmeye çalışılmıştır. Kadınlar Pazarı; tanıklıklar, anlatılar, söylemler, ritüeller ve dönüşümlerden geriye kalan tortularıyla hafızanın bir görünümünü teşkil etmektedir. Bu yönüyle bir hafıza mekânı olduğu söylenebilir. Geçmişin izlerini ve tanıklığını sürdüren bu mekânda, mekânsal ve toplumsal sürekliliğin sağlanıyor olması, hafızanın yeniden üretimi manasını taşımaktadır. Bu bakımdan mekânı söylemler ya da birebir tanıklık vasıtasıyla deneyimleyen aktörlerle görüşmeler sağlanarak hafızanın geçmişten bugüne nasıl tezahür ettiğinin izi sürülmeye çalışılmıştır. Bu izlerden yola çıkarak genel manada hafızaya dair bir çerçeve çizilmiş, hafıza mekân ilişkisine dair belirli çıkarımlara ulaşılmıştır. Araştırma, mekânsal dönüşümün toplumsal hafızaya yansımaları ve parçalı hafızanın mekânda tezahürü temel problemlerinden hareketle şekillendirilmiştir. Bu temel problemler teorik çerçeveyi belirlemiş ve tartışma bu düzlemde yürütülmüştür. Bu doğrultuda belirlenen örneklem grubunun cevapları bulgular bölümünün oluşturulmasına yardımcı olmuştur. Mekânın müşterek hafızasına dair yansımaları içeren bu çalışmada, Konya Kadınlar Pazarı derinlemesine analiz edilmeye çalışılmıştır.

Teorik çerçevenin ilk bölümünü toplumsal hafızanın neliği, hafızanın sosyal bağlamı ve toplumsal görünümüleri oluşturmuştur. Hafızanın sosyal bağlamını oluşturan sosyal çerçeve, sosyalizasyon süreciyle edinilmekte ve hatırlama ile unutmaya imkân sağlamaktadır. Kognisyon adı verilen hatırlamanın zihinsel sürecinin toplumsal yönü de algılamının sosyal çerçeve aracılığı ile gelişmesiyle ilişkilidir. Anılar, sosyal çerçeve ile

sosyal anlamda inşa edilir. Toplumsal yaşam, sosyalizasyon süreci ve tanıklıklar vasıtasıyla hatırlatır ve unutmaya imkân verir. Toplumsal hafızanın görünüşleri ise dil, ritüel, beden ve mekânda belirginleşmektedir.

İkinci bölüm, teorik olarak mekân ve toplumsal hafıza ilişkisine yer vermekte modern hatırlama ve unutmaya ışık tutmaktadır. Her hatıra bir mekân ve zaman ihtiyacı üzerine doğar. Hatırlama ve unutmaya imkân veren zaman ve mekân, modern öncesi dönemde tek bir kategoride yer alırken modernite ile birlikte ayrılmıştır. Zaman ve mekân parçalılığı olarak adlandırılan bu kırılma ile insanın doğaya üstünlüğü söz konusu olmuştur. Tabiatın insanı domine ettiği, insanın tabiatla yakından ilişkili olduğu bir dünya düzeninden insanın doğaya yön verdiği bir düzene geçiş yapılmıştır. İnsan doğaya yön vermekle mekâna sahip olmuş ve mekâna müdahale anlayışı, hafıza açısından modern bir kırılma yaşanmasını sağlamıştır. Rasyonalite, teknolojik gelişmeler ve ilerlemecilik anlayışının etki ettiği bu yeni toplum düzeni zaman ve mekânı parçalı olarak deneyimlemeye sebebiyet vermiştir. İnsanın zamanı ve mekânı algılama biçiminin parçalılığı toplumsal hafızaya da unutkanlık deneyimi olarak yansımıştır.

Kadınlar Pazarı, modern zamanlarda etkili olan parçalı zaman ve mekâna direnmesi bakımından önemli bir hafıza mekânı olarak görülmüş ve hafızası keşfedilmeye çalışılmıştır. Çeşitli mekânsal dönüşümlerle ismi ve mekânı değişiklik gösterse de sosyal değerler bakımından kültürel hafızasını korumuş olduğu söylenmelidir. Mekânda yaşanan en önemli kırılma, mekânın yıkılıp yeniden yapılması ve bu süreçte mekâna adını veren kadınların pazarın dışın itilmiş olmasıdır. Bu kırılma ile hem Kadınlar Pazarı aktörün dönüşümüne, hem fiziksel dönüşüme hem de müşterek faaliyetlerin yavaş yavaş ortadan kalkmasıyla ilişkilerin dönüşümüne maruz kalmıştır. Nitekim pazardan bahseden her söylem, bu dönemi, kadınları ve dönemin ilişkilerini içermektedir. Bir hatıra olarak eski pazar tüm canlılığıyla yeniden ve yeniden üretilmekte, dönüşümlerle değerlerini yitirse de toplumsal hafızada canlılığını sürdürmektedir. Mekânın isimlendirmesi ve kadınların varlığı başta olmak üzere değişmiş ve dönüşmüş olan değerler, mekânda ilk günkü gibi varlığını korumakta resmi hafızada farklı anılsa da canlı hafızada diri tutulmaktadır. Bu yönüyle unutulmaya direnen pazar, modernitenin dayattığı rasyonel ekonomik değerler

karşısında da geleneksel ekonomik anlayışını sürdürmektedir. Veresiye kültürü, babadan oğula hatta dededen toruna geçen müşteri politikasıyla pazarı ayakta tutan devamlı müşteri kültürü, müşterilerle ve esnafların birbiriyle samimiyete dayanan ilişkisi, mekânda arefe günlerinde sürdürülen geleneksel iftarlar gibi ritüeller sürekliliğin sağlanarak hafıza açısından devamlılığın söz konusu olmasını sağlamaktadır. Sosyal örüntülere yansımış olan hafızanın mekânda ve yaşantılarda tezahür ettiği görülmektedir. Hali hazırda yıkılmasına dair söylemlerin duyulduğu mekanda, hatırlamanın devamlılığı açısından beklentiler, müşterek faaliyetler, müşterek ritüel ve değerler önem taşımakta ve korunmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bakımdan mekânın aktörlerinin hafızasındaki kalıntılar, anlamlar ve değerler anlaşılmalı ve belirginleştirilmeye çalışılmıştır. Yerel yönetimlerden mekâna dair bu doğrultuda adım atılması beklentiler arasındadır.

Sonuç olarak, toplumsal hafıza grup üyelerinin müşterek bir hafıza üretim alanını ifade etmektedir. Araştırmanın çıkış noktası, Konya Kadınlar Pazarı'na dair tez düzeyinde herhangi bir çalışmanın mevcut literatürde bulunmuyor olması ve toplumsal hafıza bakımından çalışmaya değer bir mekân olmasıdır. Kadınlar Pazarı, mekân ve hafıza ilişkisine dair önemli çıkarımların saklı kaldığı bir mekândır. Mekânda aktörün, ilişkilerin ve rollerin dönüşümü mekânsal örüntüleri açıkça görmek bakımından önem taşımaktadır. Böylece araştırma, hem mekânın hafızasını görünür kılması hem de yetkililerin mekâna dair uygulamalarına ışık tutacak beklentileri içermesi bakımından alana katkı sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- AKIN**, Mahmut Hakkı (2015). **Toplumsallaşma Sözlüğü**, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- AKÖZ**, Alaattin (2015). **Konya'nın Kırk Çarşı ve Pazarı**. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- _____ (2018). “Konya’da Üretmek ve Tüketmek: Selçuklu’dan Osmanlı’ya Konya Çarşısı”, **Yeni İpek Yolu Dergisi**, Özel Sayı Konya Kitabı XVI Konya Ticaret Tarihi, (Ed. Abdülkadir Buluş, Caner Arabacı), Sayı 16, 209-228.
- AKTAY**, Yasin (2008). “Kavramsal Açıdan Modernizm ve Postmodernizm’e Bakmak”, **Hece**, Yıl 12, Sayı 138-139-140, 8-16.
- ASSMANN**, Jan (2018). **Kültürel Bellek**, (Çev. Ayşe Tekin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- AYHAN**, Döne (2022). **Mekansal Aidiyet Mekan Sosyoojisine Yeni Bir Bakış**, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- AYTAÇ**, Ömer (2017). “Kent, Metropol ve Değişen Yer/Mekân İmajları”, **Mukaddime**, Yıl 1, Sayı 8, 1-23.
- BAŞARAN İNCE**, Gökçen (2010). “Medya ve Toplumsal Hafıza”, **Kültür ve İletişim**, Cilt 13, Sayı 1, 9-31.
- BAUMAN**, Zygmunt (1997). **Modernite ve Holokaust**, (Çev. Süha Sertabiboğlu), İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- _____ (2013). **Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm**, İstanbul: Say Yayınları.
- _____ (2017). **Akışkan Modernite**, İstanbul: Can Yayınları.

- BAYIK**, Yasemin (2012). “Hız Kavramı ve Teknolojik Gelişmeler Bağlamında Günümüz Sanatı”, (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- BAYKARA**, Tuncer (1985). **Türkiye Selçukluları Devrinde Konya**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- BAYRAM**, Mikail (2016). **Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rum**, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- BRANNEN**, Julia (2007). "Working Qualitatively and Quantitatively", **Qualitative Research Practice** içinde, 280-297. London: Sage.
- BUDAK**, Selçuk (2009). **Psikoloji Sözlüğü**, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- CEVİZCİ**, Ahmet (1999). **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- CHARMAZ**, Kathy (2006). **Constructing Grounded Theory: A Practical Guide Through Qualitative Analysis**. London: Sage.
- CONNERTON**, Paul (2019). **Toplumlar Nasıl Anımsar?**, (Çev. Alaeddin Şenel), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- CRESWELL**, John W. (2017). **Araştırma Deseni: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları**, Ankara: Eğiten Kitap.
- DERELİ**, Mustafa Derviş (2021). “Modern ve Postmodern Kent Kurgusunda Turist Bakışına Terk Edilen Dini Yapılar”, **Bilimname Dergisi**, Sayı 45, 185-218.
- DOĞU**, Tuğba ve Melis Varkal Deligöz (2017). “Hafıza Kutusu: Bir Kentsel Kolektif Bellek Deneyi(mi)”, **Megaron**, Yıl 4, Sayı 12, 545 – 552.
- DURKHEİM**, Emile (2020). “Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri’nden”, **Kolektif Hafıza Kitabı** içinde (145-147). (Ed. Jeffrey K. Olick, Vered Vinitzky-Seroussi ve Daniel Levy), (Çev. Zehra Can, Ümit Keskin ve Tarık Özbek). Ankara: Dipnot Yayınları.

ERKİLET, Alev (2017). “Kokulardan Seslere, Sokaklardan Fuarlara Uzanan Bir Tartışma: Kent ve Hafıza”, **Sosyoloji Divanı**, Yıl 5, Sayı 10, 103-110.

FLİCK, Uwe (2014). **An Introduction to Qualitative Research**, London: Sage.

GİDDENS, Anthony (2021). **Modernliğin Sonuçları**, (Çev. Ersin Kuşdil), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

GLESNE, Corrine (2016). **Becoming Qualitative Researches: An Introduction**. New York: Pearson.

GOODY, Jack (2020). “Sözlü ve Yazılı Geleneklerde Hafıza’dan”, **Kolektif Hafıza Kitabı** içinde (277-281). (Ed. Jeffrey K. Olick, Vered Vinitzky-Seroussi ve Daniel Levy), (Çev. Zehra Can, Ümit Keskin ve Tarık Özbek). Ankara: Dipnot Yayınları.

GUBA, Egon G. ve Yvonna S. Lincoln (1981). **Effective Evaluation**. San Francisco: Jossey-Bass.

HALBWACHS, Maurice (2016). **Hafızanın Toplumsal Çerçevesi**, (Çev. Büşra Uçar), Ankara: Heretik Yayınları.

_____ (2018). **Kolektif Hafıza**, (Çev. Banu Barış), Ankara: Heretik Yayınları.

_____ (2020). “Kolektif Hafıza’dan”, **Kolektif Hafıza Kitabı** içinde (149-162). (Ed. Jeffrey K. Olick, Vered Vinitzky-Seroussi ve Daniel Levy), (Çev. Zehra Can, Ümit Keskin ve Tarık Özbek). Ankara: Dipnot.

HAMMERSLEY, Martyn ve Anna Traianou (2012). **Ethics in Qualitative Research**. London: Sage.

HARVEY, David (1997). **Postmodernliğin Durumu**, İstanbul: Metis Yayınları.

HENDRİCH, Beatrice (2011). “Mario Levi ve Mıgırdiç Margosyan’da Yemek Hatırlama ve Hatırlama Yemekleri”, **Nasıl Hatırlıyoruz?: Türkiye’de**

Bellek Çalışmaları içinde (91-120). (Ed. Leyla Neyzi). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

HOLLOWAY, Immy ve Stephanie Wheeler (2010). **Qualitative Research in Nursing and Healthcare**. İngiltere: Wiley-Blackwell.

HOPF, Christel (2004). "Qualitative Interviews: An Overview", **A Companion to Qualitative Research** içinde (334-340). London: Sage.

IŞIK, Oğuz (1994). "Değişen Toplum/Mekân Kavrayışları: Mekânın Politikleşmesi, Politikanın Mekânsallaşması", **Toplum ve Bilim**, Sayı 64-65, 7-36.

JEANNİERE, Abel (2000). "Modernite Nedir?", **Modernite Versus Postmodernite** içinde (95-107). (Ed. Mehmet Küçük). Ankara: Vadi Yayınları.

KARAARSLAN, Faruk (2017). "Hafızanın Sosyo-Psikolojik Bağlamı", **Sosyoloji Divanı**, Yıl 5, Sayı 10, 25-36.

_____ (2019). **Toplumsal Hafıza: Hatırlamanın ve Unutmanın Sosyolojisi**, İstanbul: Ketebe Yayınları.

KARPUZ, Haşim (1996). **Fotoğraflarla Geçmişte Konya**, İstanbul: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları.

KARPUZ, Haşim ve Ahmet Çaycı (2018). "Son Dönem Konya Hanları Üzerine Hasan Çopur ve Recai Kıcıkoglu ile Söyleşi", **Yeni İpek Yolu Dergisi**, Özel Sayı Konya Kitabı XVI Konya Ticaret Tarihi, (Ed. Abdülkadir Buluş, Caner Arabacı), Sayı 16, 279-296.

KAYHAN, Hüseyin (2018). "Karamanoğulları Beyliği ve Konya Ekonomisi", **Yeni İpek Yolu Dergisi**, Özel Sayı Konya Kitabı XVI Konya Ticaret Tarihi, (Ed. Abdülkadir Buluş, Caner Arabacı), Sayı 16, 191-203.

KÜÇÜKDAĞ, Yusuf (1998). "A. Safa Odabaşı'nın Arşivi'nden Eski Konya Fotoğrafları", **Yeni İpek Yolu Dergisi**, Özel Sayı Konya I, 405-408.

- LEFEBVRE, Henri (2016). **Mekânın Üretimi**, (Çev. Ergüden, I), İstanbul: Sel Yayınları.
- MAÏSSONNEUVE, Jean (2005). **Sosyal Psikoloji**, Ankara: Dost Yayınları.
- MARSHALL, Catherine ve Gretchen R. Rossman (2016). **Designing Qualitative Research**, London: Sage.
- MARSHALL, Gordon (2005). **Sosyoloji Sözlüğü**, (Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürçü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- MILES, Matthew B., A. Michael Huberman ve Johnny Saldana (2023). **Nitel Veri Analizi**. (Çev. Sadegül Akbaba Altun, Ali Aksoy). Ankara: Pegem Akademi.
- NORA, Pierre (2022). **Hafıza Mekanları**, (Çev. Mehmet Emin Özcan), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- ODABAŞI, A. Sefa (1999). **Geçmişten Günümüze Konya Kültürü**, Konya: Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- _____ (2003). **Konya İmajı: Mekanlar-İnsanlar**, Konya: Konya Ticaret Odası Yayınları.
- OGDEN, Russel (2008). "Pseudonym", **The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods** içinde, Volumes 1&2, 692-693. (Ed. Lisa M. Given). California: Sage.
- OĞUZOĞLU, Yusuf (1984). "17. Yüzyılda Konya Şehrindeki İdari ve Sosyal Yapılar", **Konya** içinde (97-108). (Ed. Feyzi Halıcı). Ankara: Güven Matbaası.
- ÖYMEN ÖZAK, Nilüfer ve Gülçin Pulat Gökmen (2009). "Bellek ve Meka İlişkisi Üzerine Bir Model Çevirisi", **İTÜ Dergisi**, Sayı 8, Cilt 2, 145-155.
- ÖZALOĞLU, Serpil (2017). "Hatırlamanın Yapıtaşı Mekânın Bellek ile İlişkisi Üzerine", **Bir Varmış Bir Yokmuş: Toplumsal Bellek, Mekân ve Kimlik**

Üzerine Araştırmalar içinde (13-19). (Ed. Tahire Erman, Serpil Özaloğlu). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

ÖZDEMİR, Özge (2023). **Geçmişin İzleri: Altmışlı ve Yetmişli Yılların Kolektif Belleği**, İstanbul: İletişim Yayınları.

PATTON, Michael Quinn (2002). **Qualitative Research & Evaluation Methods**, USA: Sage.

SCHEIBER, James B. (2008). "Pilot Study", **The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods** içinde, Volumes 1&2, 624-626. (Ed. Lisa M. Given). California: Sage.

SCHİCK, İrvin Cemil (2011). "Bedensel Hafıza, Zihinsel Hafıza, Yazılı Kaynak: Hat Sanatının Günümüze İntikalinin Bazı Boyutları", **Nasıl Hatırhyoruz?: Türkiye’de Bellek Çalışmaları** içinde (13-40). (Ed. Leyla Neyzi). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

SCHUDSON, Michael (2007). "Kolektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri", **Cogito**, Sayı 50, 179-199.

ŞAN, Mustafa (2005). "Zygmunt Bauman: Modernlik ve Postmodernlik Arasında Bir Sosyolog", **İstanbul University Journal of Sociology**, Yıl 3, Sayı 11, 63-90).

ŞENTÜRK, Murat (2016). "Ritüel, Mekân ve Aidiyet Üzerine", **Şehir ve Düşünce Dergisi**, Sayı 8, 40-45.

TANPINAR, Ahmet Hamdi (2018). **Saatleri Ayarlama Enstitüsü**, İstanbul: Dergah Yayınları.

TEKİN, Ferhat (2016). "Geleneksel Dönemden Post-Modern Döneme Beden Anlayışının Değişimi", **Journal of Turkish Studies**, Sayı 11 , 1153-1172.

_____ (2019). "Hafıza Ortamından Tüketim Nesnesine Dönüşen Ev", **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi**, Sayı 5 (11), 253-273.

- TUNÇ**, Muzaffer (1993). "Konya Kadınlar Pazarı", **Müze Dergisi**, Sayı: 8, 17-24.
- TUNÇEL**, Ahu (2017). "Tarihi Yazmak: Unutturmak ya da Unutturmamak", **Bir Varmış Bir Yokmuş: Toplumsal Bellek, Mekân ve Kimlik Üzerine Araştırmalar** içinde (21-25). (Ed. Tahire Erman, Serpil Özaloğlu) İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- ULUTÜRK**, Muammer (2021). "Tarihi Süreçte Konya Bedesteni, Çarşıları ve Pazar Yerleri", **Sosyoloji Divanı**, Yıl 9, Sayı 18, 71-96.
- URRY**, John (2018). **Mekânları Tüketmek**, (Çev. Rahmi G. Ögdül), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- USLU**, Ayşe (2016). "Hafıza ve Geçmişin Talebi Olarak Tarih Arasındaki Ayrım", **Vira Verita E-Dergi**, Sayı 3, 42-64.
- UYSAL**, Mehmet (2010). "Tarihsel Süreçte Geleneksel Konya Çarşısı İçin Bir Mekan Analizi", **Milli Folklor Dergisi**, Yıl 11, Sayı 86, 149-162.
- UZ**, M. Ali (2013). "Kadınlar Pazarı", **Konya Ansiklopedisi** içinde, Cilt:5, 31. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- WİLES**, Rose (2013). **What are Qualitative Research Ethics?**. İngiltere: Bloombury.
- YASA**, Azize (1996). "Anadolu Selçukluları Döneminde Türk-İslam Şehri Olarak Konya", (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- YELSALI PARMAKSIZ**, Pınar Melis (2012). "Çanakkale Bellek Savaşı", **Neye Yarar Hatıralar?: Bellek ve Siyaset Çalışmaları** içinde (281-302). Ankara: Phoenix.
- YILDIRIM**, Ali ve Hasan Şimşek (2011). **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

YILMAZ, Ahenk (2011). “Bellek Topografyasında Özgürlük: Gelibolu Savaş Alanları ve Mekânsal Bir Deneyim Olarak Hatırlama”, **Nasıl Hatırhıyruz?: Türkiye’de Bellek Çalışmaları** içinde (187-216). (Ed. Leyla Neyzi). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

YÖRÜK, Doğan (2018). "XVI. Yüzyılda Konya Şehrindeki Ticari Faaliyetleri Etkileyen Unsurlar", **Yeni İpek Yolu Dergisi**, Özel Sayı Konya Kitabı XVI Konya Ticaret Tarihi, (Ed. Abdülkadir Buluş, Caner Arabacı), Sayı 16, 229-248.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

TOURHQ. Bülbulderesi Mezarlığı. <https://www.tourhq.com/tr77969/tours/7-hour-ottoman-tombs-tour-in-istanbul#!> (25.12.2023).

X. Bülbulderesi Mezarlığı. https://x.com/kayamerthasan/status/1596015693237223424?s=48&t=91g6uJB_3REl9Gg77ywZw (25.12.2023).

BBC.

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/03/140321_okur_ugc_pazar

INSTAGRAM.

https://www.instagram.com/p/CGLCY-sl_7K/?igsh=OHdlZ3Z4dHlyb3Mz